

11.928

OSZK

24.

OSZK
Széchenyi Könyvtár

1928.

Világkönyvtár

Ferrero

Róma nagysága
és hanyatlása

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

3

N.M.

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

Julius Caesar

(Folytatás.)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VILÁGKÖNYVTÁR

SZERKESZTI

POGÁNY JÓZSEF

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

**FERRERO
RÓMA
NAGYSÁGA
ÉSHANYAT-
LÁSA**

III.

1914
RÉVAI KIADÁS

FERRERO

A
RÓMAI
KÖZTAR-
SASÁG
ELBUKÁSA
FORDITOTTA
LENDVAI
ISTVÁN

1914
RÉVAI KIADÁS

~~Handwritten scribbles~~

Minden jog fenntartva.

OSZK

A címlap és kötés rajzát
Zádor István készítette.

M. 928 / 24

M. N. MUSEUM KÖNYVTÁRA
M. N. MUSEUM KÖNYVTÁRA
14 év. 133. sz.

XV.

Cleopatra.

(*Kr. e. 48—47*)

Caesar csodálatos buzgósággal használta ki győzelmét. Katonáit visszarendelte Pompeius táborának fosztogatásáról és egy részüket a meghódított tábor őrzésére hagyta, a másikat pedig a magáénak védelmére. Ő maga négy légiójával a menekülők után sietett a larissai úton és java seregüket estefelé utól is érte. A menekülők és üldözőik ugyanazon hegyen töltötték az éjszakát, amazok a tetején, emezek a lábánál. A larissai út ezt a hegyet uralta. Pompeius katonái még hajnal előtt olyan készséget mutattak a maguk megadására, hogy tisztjeik nem tartóztathatták őket. Csak a békétlenek, mint Afranius és Labienus, menekültek el az éjszakában csekély lovascsapataikkal Dyrrhachium felé. Caesar másnap, hogy a sereg fölajánlta magát s ő kegyelemre elfogadta, idővesz-

tegetés nélkül tovább haladt Larissáig. Ott Pompeiusnak több tisztjére akadt, akik mind megadták magukat, köztük Brutus is. Pompeius nem állt meg a városban, hanem a Tempe völgyén keresztül sietve a Peneus torkolata felé kanyarodott, és útközben rabszolgákat küldött Görögországba egy ediktummal, melyben a görög és a Görögországban tartózkodó római ifjaknak meghagyta, hogy menjenek Amphipolisba sorozásra. Kárbaveszett, késő terv volt, a futás izgalmaiban eszelte ki az a hadvezér, aki előtte való nap elhagyta a seregét. A Peneus torkolatánál elbocsátotta rabszolgáit és egy hajócskán tengerre szált Lentulus Spinterrel, Lentulus Crusszal, Favoniusszal, Deiotarus királlyal s még kevesed magával, amíg nem sokkal odább egy római kalmár gabonavivő hajójával találkozott és azon vitorlázott tovább Amphipolisba. Közben Caesar tudomást szerzett Pompeius ediktumáról, s megbízta Calenust Görögország alávetésével. Augusztus 11-én elindult Larissából lovascsapatával és hat nap alatt bejárta majdnem az egész 180 római mérföldes utat Larissától Amphipolisig, — mögötte erőltetett menetben egy légió, — hogy hatalmába kerítse Pompeiust és megakadályozza a háború kiújításában. Pompeius alig ért Amphipolisba, megtudta, hogy ellensége a közelben jár, azért mindössze egy éjszakát töltött a városban, amennyi idő alatt pénzt kölcsönözhetett barátaitól és klienseitől. Innen Mytilenébe sietett, ahol a felesége és legifjabb fia, Sextus várta, s a tengeren minden határozást elha-

lasztott. Caesar ebből az utazásból azt betűzte ki, hogy Pompeius Sziciliába akar menni, a tulajdon maga hódította provinciába. Azért megparancsolta a mögötte jövő légiónak, hogy kövesse tovább, egy másikat pedig Rhodusba küldött, aztán a Hellespontuson át Sextus felé fordult.

Ezalatt a pharsalusi rémület hulláma kicsapódott az adriai partokra. Augusztus közepe felé Labienus gall és germán katonáival Dyrrhachiumba ért és híret hozta, hogy a sereget szétverték. Módfelett elrémült mindenki. Caesar mintha már a város kapujában állt volna. Rögtön elhatározták, hogy a hajóhaddal Corcyráig vonulnak. A katonák nekiestek a magtáraknak és dühükben elszórták az egész gabonát a kikötőhöz futó utakon végig. Amely hajó rögtön útnak nem indulhatott, azt fölgyújtották türelmetlenségükben. Este a sereg kitakarodott a városból a megriadt Cicero, Varro és Cato vezetésével, a fölgyújtott hajók komor tűzénél. A pharsalusi hír végigszaladt az Adria partjain, és Pompeius tengernagyjai nemsokára mind Corcyrában voltak: C. Cassius Sziciliából, Gneus Pompeius Oricumból, M. Octavius Illyricumból, D. Lelius Brundisiumból. És Corcyrába jöttek egyenkint Pompeius legkiválóbb barátai, akik nem akarták megadni magukat, például Scipio. Ekkor Cato elnöklésével tanácsot tartottak, melynek vitáiról keveset tudunk, legfőljebb azt, hogy Gneus Pompeius kicsi hija meg nem ölte Cicero-t, amiért a békét ajánlta. És azt, hogy a tanács után Cassius a Pontus felé indult hajóival, de

nem tudjuk tisztán, mi szándékkal; Scipio és Labienus Afrikába indultak abban a reményben, hogy Pompeiusszal találkoznak; M. Octavius Illyricumba tért, hogy befejezze meghódítását; Cato Ciceroval Patraeba ment, összezstedni a menekülőket. Csakugyan hajójára vette Petreiuust és Faustus Sullát, de rövidesen Afrika felé kellett vitorláznia, mert közeledett Calenus. Viszont Cicero nem akarta tovább folytatni a háborút és kiszállt Patraeben.

Ezalatt Pompeius, aki augusztus 20. felé Mytilenébe érkezett, hajójára vette Corneliát és Sextust: mind a ketten csak a dyrrhachiumi diadal jóleső híreről tudtak. Elvált Deiotarustól, — a király Galaciába tért vissza — a kisázsiai és pamfiliai partok mellett cirkált, s nem mert szárazföldre szállni, csak vizért és élelemért, azért is csak egy-egy pillanatig állt meg Phaselisnél és Attaliában, ahol hajóhadának egy részét és több szenátorát tudta. Mikor arról volt szó, hogy a birodalomnak melyik szöglete volna legalkalmasabb sereggyűjtésre és új háború kezdésére, különféle helyeket ajánltak: Sziriát, Egyptomot, Afrikát, ahol Yuba már segítségükre volt a pompeianusoknak Curio elűzésében. Határozni kellett: a menekülők Synedraban álltak meg tanácsot tartani, s úgy határoztak, hogy Sziriába húzódnak. Közben Caesar Sestusba érkezett, s míg a hajókat és a légiót várta, fogadta egy pompeianus tengernagy megadását, L. Cassiusét, aki tíz hajót vezényelt. Valószínűleg a végső intézkedéseket is megtette Itáliára vonatkozólag, ahova polgári tekintetből

nem akart hivatalos jelentést küldeni győzelméről. Antonius vissza fogja vezetni a sereget Itáliába, Caesart kinevezteté diktátorrá, ő maga pedig *magister equitum* vagy helyettes diktátor lesz, így aztán Caesar konzulsága esztendején túl is teljes törvényes auktoritással folytathatta a háborút. Aztán összegyűltek a hajói, megérkezett a légió, s mikor megtudta, hogy Calenus egész Görögországot alávetette, folytatta Pompeius üldözését, az Aegei-tenger szigetein keresztül, Ephesus és Rhodus felé, Sziriára kanyarodva. De Pompeius, aki szeptember 10-ike körül indult el Cyprusba, éppen akkor tudta meg Paphusban, hogy az antiochiabeliek és az Antiochiában lakó itáliaiak kijelentették, hogy sem őt, sem egyetlen párthívét el nem fogadják. Ezért pénzt kölcsönzött itáliai pénzemberek egyik nagy szövetkezetétől, mely Cyprusban volt, a cyprusi kikötőben némi hajóhadat gyűjtött és körülbelül 2000 katonát válogatott ama rabszolgák közül, akiket az itáliai pénzemberek és üzérek lerakatban tartottak a szigeten, hogy eladják Itáliának, és elhatározta, hogy Egyiptomba megy. Ott ama Ptolomaeus gyermekei uralkodtak, akit ő helyezettett vissza trónjára Gabinius által: Ptolomaeus Dionysos és Cleopatra, akiknek az apjuk végrendelkezése szerint házasságra kellett lépniök, és együtt uralkodniok. Caesar, amíg Rhodusban azt a légiót várta, melyet Calenustól kért, Pompeius cyprusi fegyverkezéséből kiokoskodta, hogy Egyiptomban fog menekvést keresni. Ezért, mihelyt a katonák megjöttek, szeptember vége körül egyenesen a

Ptolomaeusok királysága felé vitorlázott. A két vetélytárs egyazon úton járt, de Caesar, mikor október 2-án Alexandriába ért, váratlan ujságot hallott, végső fejezetét ama történetnek, melyben a váratlan események egymást kergették: Pompeius meghalt. Egyintom királya, mikor Pompeius a vendégbarátságát kérte, éppen háborúban volt nénjével, akit a fiatal uralkodó miniszterei elűztek, mert idősebb és eszesebb volt. S ezek a tanácsadók nem akartak háborúba keveredni Caesarral, másrészt attól féltek, hogy Pompeius, ha visszautasítják, Cleopatrához szegődik. Emiatt elhatározták, hogy inkább elteszik láb alól. Mikor a menekülő kicsiny hajóhada föltetszett Pelusiumnál, ahol Ptolomaeus akkoriban seregével tartózkodott, hajócska ment Pompeiusért. Pompeius gyanút fogott s nem akart átszállni, de aztán nekibátorodott s belelépett a hajócskába, mondván, hogy aki egy királyi palotának küszöbén átlép, rabszolgává lesz. A kis bárka eltávolodott, és míg Cornelia nyugtalanul követte szemével a tengernagyi hajóról, Pompeius átolvasta görög beszédét, melyet a király előtt akart elmondani. Már a part közelébe értek és Pompeius fölállt, hogy kiszálljon: ekkor Cornelia irtózáttal látta, amint egy katona, aki a hajócskában volt, hátulról megsúrta. Ez a 48. év szeptember 29-én történt. Tizenhárom éve ugyanezen a napon lépett Pompeius Rómába, magára vetve Nagy Sándor palástját és ünnepelve nagy ázsiai diadalát. Így mult ki, orgyilkos kezétől, a földnek ez a hatalmassága, aki nem volt nehézfejú, aminő-

nek sok újabb író, Caesarnak tulságosan féltékeny csudálója leírni szeretné. Értelmes nagyúr volt, a régi szabású nemességnek minden hibájával és erényével, akire az idők és a szerencse végül is erején fölül való felelősség terhét osztották, s aki mindenekfölött híján volt szerencsés vetélytársa lobogó cselekvési szenvedélyének, a fáradatlan, buzgó, diadalmas kitartásnak. Azt a pusztulást, melyben ő is elveszett, nemcsak a maga hibái okozták, hanem bűnei és hibái azon felső osztályoknak, melyek élére nem annyira megfontolt szándékból, hanem az események rendelkezéséből került. Egy bizonyos: az ő fejezetét a birodalom történetéből nem lehet kifelejteni. Ő csatolta a birodalomhoz Jézus hazáját, melynek meghódítása, Galliáéval együtt, mindenekfölött a hatásaiban vált nagyfontosságúvá. A színház építésével és a népnek adott lakomákkal ő is, mint Lucullus, egyik legbuzgóbb terjesztője volt Itáliában a keleti műveltségnek. Mestere volt a Caesar-korabeli Róma közlukszusának, melynek maradványait az emberek még ma is bámulják és részben utánozzák is.

Caesarnak annyi szerencséje közt bizonyára Pompeius hirtelen halála volt a legnagyobb. A vetélytárs, aki csupa büszkeségből soha le nem tette volna a fegyvert, egyszerre eltűnt, megölte keleti eunuhok nyomorult összeküvése, egy kis bárkában, anélkül, hogy halálát Caesar szemére vethetnék. Csakugyan, mikor a halál híre november közepe körül Itáliába ért, — Caesar egyik leggyorsabb rabszol-

gája, Diochares, vitte, — mindenki végképp győztesnek tekintette Caesart. És mert a politikában a siker a vélemények nagy regulátora, egyszerre minden osztályban érte való dühös lelkesedés tört ki. Sulla és Pompeius szobrát eltávolították. Mindenki örült, hogy vége a háborúnak. Caesar eddig tanúsított mérséklete és római barátjaihoz írt levelei, melyekben azt mondta, hogy győzelmének legnagyobb öröme az lenne, ha ellenségeit meg tudná menteni, minden lélekben azt a kedves reménykedést támasztotta, hogy a rend hamarosan helyreáll, kobzások és mézszárlások nélkül. Ez az öröm, ez a reménykedés, ez a szüksége annak, hogy a siker férfiát nagynak higgyék, ez a hatalmasok iránt való ragadós szolgáltság, mely Itáliában a demokráciával, a merkantil szellemmel, a kultúrával és művelődéssel elterjedt, mindenkit a bámulat eksztázisába ejtett azért a Caesarért, akit hat hónapja még gazembernek utáltak. Rajongtak érte a középosztálybeliek, kik jórészt csak a maguk ügyeivel törődtek, a szkeptikus és vagyonra, kitüntetésekre falánk szenátorok, a gazdag kereskedők, a bankárok, a birtokosok, akik mindig az erősebb pártjára állnak. Természetesen Caesar barátai, akik két évig a pusztulást és halált kockáztatták, ha a háború rosszra fordul, éltek az alkalommal, hogy Caesar olyan hatalomhoz jusson, amely nemcsak neki, hanem mindegyiküknek bőséges részt biztosít az uralomból. A kitüntetések egész záporát zúdították fejére. Nemcsak a 47. évre szóló diktaturát kapta meg óhajtása szerint,

hanem a következő öt év konzulátusát is. Fölhatalmazták, hogy egyedül elnököljön azokon a választásokon, melyeken a konzul szokott elnökölni, tehát a tribunok és a nép ediljének választását kivéve mindegyiken. Sorshuzás helyett ezentúl ő maga jelölheti ki a prétoroknak tartományukat, és élethossziglan a nép tribunjainak javarészét. Ezzel a képességgel Caesar a hivatalok és helytartóságok legnagyobb részéről intézkedhetett volna és a hosszú háború jutalmául barátaira oszthatta volna az állam uralmának javarészét. Ha a győztes meg tudta vagy meg akarta volna ragadni a közlekedésnek ezt a futó pillanatát! Itt volt az ideje, hogy visszatérjen Itáliába, a birodalomba menjen, — ahogyan azt egy évvel ezelőtt szándékolta, — mint a háborúskodó, de a hosszú viszályban megfáradt pártok és osztályok összebékítője, hogy megpróbálkozzék a republikánus intézményeknek a merkantil társadalomhoz való hozzáigazításával. Itt volt az ideje, hogy az imperializmust összebékítse a szabadsággal, és a latin hagyományokat azokkal az új szükségletekkel, melyek a keleti műveltség föl vételével támadtak. Azonban Caesar magasan szárnyaló elme volt, de mégsem félisten, hogy már akkor észrevehette volna azt, ami most napnál világosabbnak tetszik annak a szemében, aki a történelmet húsz század távolságából szemléli. És így ez alkalommal is letérítették útvjáról a múltó események és a pillanat követeléseit. Pénzre volt szüksége, Egyiptom gazdag volt és Ptolomaeus még nem fizette meg az egész összeget, mellyel

Gabinius segítségeért tartozott. Arra gondolt tehát, hogy Alexandriában marad, konzuli hatalmával megköveteli azt a jogát, hogy Ptolomaeus végrendelkezése alapján határozzon a két testvér ügyében, s az apa adósságát és a döntést megfizetteti, mielőtt visszatérne Rómába. Katonája, — az igaz, — csak néhány ezer volt, de annyi sikere után csupa hév tüzelte és óriási hatalmában biztosra vette, hogy a dolog hamarosan és kevés fáradsággal sikerülni fog. Parancsot küldött Ptolomaeushoz és Cleopatrához, hogy bocsássák el seregeiket és vessék alá magukat az ő ítéletének, bevonult a királyi palotába és adót szabott ki Alexandria lakosságára. Míg Caesar a király minisztereivel tárgyalt, akik arra akarták rávenni, hogy távozzék Alexandriából, míg a nép háborogni kezdett a római katonák rablásai és hatalmaskodása miatt, és a nagy város népesebb kerületeiben egyenkint öldösni kezdte őket, Caesar egyik este egészen váratlanul lakosztályában találta Cleopatrát, aki titkon belopózott a városba és onnan a palotába. A fiatal királyné érzékeire fagyos hideg volt, ravasz és okos az asszonyi csábítás minden mesterkedésében, és ezer ingerléssel tudott magába bolondítani egy férfit. Olykor szinte szemérmes bájjal tréfálgozott vele, mimelte a szerelmet, az aggódó szerelemfélést, a gyöngédséget. Máskor féktelen bujaság szinlelt kitöréseivel támadt rá. Olykor gyöngéden fölszította szépérzékét nagyszerű ünnepekkel, a maga és palotája csodálatos fölékesítésével, szellemes irodalmi és művészeti beszélgetésekkel. Máskor

pedig legdurvább ösztöneit korbácsolta föl céda beszédeivel, kaszárnyai rimák szájába illő aljas tréfáival. Caesar ekkor került ki életének egyik legviharzóbb korszakából, s a gyönyör szomjúságát föltüzelték véreben a sikerek, a jövő édes reménységei, a hosszú megtartóztatás, sőt a végigszenvedett embertelen fáradoalmak is. Mindezek után Cleopatra könnyen meg tudta győzni egyetlen éjszaka arról, hogy neki van igaza. Ptolomaeus és miniszterei másnap, mikor tudtukra esett, hogy Cleopatra az éjszakát a királyi palotában és pedig Caesarnál töltötte, úgy látták, az ő ügyüknek vége. A pénzügyek minisztere, Potinus, attól tartott, hogy Caesar után újabb Rabirius következik, és zendülésre biztatta a népet, Ptolomaeus hadvezérét pedig arra bírta, hogy jöjjön Alexandriába és kezdjen háborút Caesar ellen. Egyiptom hadserege aféle idegen légió volt, Gabinius régi katonáiból, gonosztevőkből, szökött rabszolgákból, a Földközi-tenger országainak dezentoraiból verődött össze. Ez a kis hadsereg rövidesen arra kényszerítette Caesart, hogy embereivel a királyi palota hatalmas falai mögé vonuljon és ostromot álljon, megerősítésre várakozva, melyet nagy sürgősen kellett kérnie az ázsiai helytartóságra hagyott Gneus Domitius Calvinustól.

Egészen december 13-ig így kormányozta Caesar Itáliát és a birodalmat. Még jutott annyi ideje, hogy Antoniust *magister equitum*-má nevezze ki, és mikor híre futott, hogy Cato és a pompeiusi párt egyéb fejei Itáliába készülődnek, törvényben megtiltatta a pompeianusok

hazatértét, Cicero és D. Lelius kivételével. Azután a tél és a háború Alexandria királyi palotájába rekesztették a világ többi része elől, úgy, hogy az esztendő első hat hónapjában Itália és a birodalom hírt sem hallott felőle. Hosszú távollét volt ez, és Ciceronak igaza volt, mikor az utána következő bajok javarészáért ezt az időt okolta. Pompeius hadseregének menekültjei a Földközi-tenger városaiban rejtőztek és Caesar visszatérését várták, hogy megkapják tőle a hazatérés bizton remélt engedélyét, s most véghetetlen várakozásra kárhoztatta őket. Véghetetlen várakozásra Cicerót is, aki Brundisiumban kesergett ama tenger bánaton, melyet az események szívére zudítottak. Barátai elvesztek a háborúban, viszálya támadt Quintus öccsével, aki azzal vádolta, hogy ő kényszerítette Caesar elhagyására. Ephesusi vagyonkáját Scipio elkobozta s így feleségével és leányával együtt nyomorúságra jutott. És bántotta Tullia leányának boldogtalansága Dolabellával, aki szégyenletes módon élt, bántotta a caesari párt durvább részének sértő ellenszenve, a közönség tiszteletének megfogyatkozása. A közönség most már hidegen és gyanakodva bánt vele, amiért a legyőzött párton harcolt és azt hitte, hogy Caesar haragszik rá. Pharsalus elsöpörte a *De Republica* dicsőségét is. Ki becsülte őt még a politika művészetének nagy mesteréül? Caesar centurióinak, akik Ilerdánál és Pharsalusnál harcoltak, nagyobb volt a becsületük, mint neki. De Cicero legalább keményen elszánta magát, hogy nem nyúl többé fegyverhez. Mások

azonban nem bírták úgy türelemmel, és már kezdtek ingadozni és neszelni azokra a hírekre, amelyek a Földközi-tenger partjain végigterjedtek. Ha Illyricumot, melyet Caesar kvesztora, O. Cornificius és a Brundisiumból segítségül jött Vatinius védett, végképp föladta is M. Octavius, Afrikába menekülve hajóhadával, — mondták e hírek, — de Afrikában a pompeiusi párt maradványai összesereglettek, hadat készítettek, s azzal keltek útra, hogy megtámadják Itáliát. A háború kiújúlhat. Azonban Itáliát csakhamar nagyobb gondok nyugtalanították! A Pharsalus után meghozott törvény szerint egyedül Caesar-nak volt szabad elnökölnie azokon a választásokon, melyeken rendszerint a konzul elnökölt, tehát az ő távollétében csak a nép tribunjait és ediljeit választhatták meg. Így a köztársaság, legfontosabb hivatalai híjával, Antonius helyettes-diktátori hatalmán maradt. Antonius ifjú volt, mulatozó, könnyelmű, katonának jó, de a kormányzásban még járatlan. A helyettes diktátúrát jutalomnak és örök dinom-dánomnak tekintette. Míg ő a hivatalnokok nélkül maradt államban énekesek, táncosnők és Cytheris társaságával mulatozott, s nem szégyelte, ha fényes nappal részegen mutatkozott, majdnem társadalmi forradalom tört ki.

Caesar pártjába, mint minden demokratikus pártba, mely a legsűrűbb és legszegényebb osztályokat képviseli, de vezérei a felsőbb osztályokból valók, — ellenmondás és egy majdnem öntudatlan viszálykodás ivakodott belé. Egyik része, mondjuk az irodalmi és uras,

a felsőbb osztályok sorából került ki, mint Caius Trebonius, Marcus és Decimus Brutus, Sulpicius Rufus, Sulpicius Galba, Asinius Pollio. Csupa finom nevelésű, jeles kultúrájú és vagyonú férfiú, akiknek az életmódja legalább is az idők erkölce szerint tisztos volt. Ezek vagy szükségből és békeszeretetből békültek ki vele Pharsalus után, vagy kezdettől fogva követték személyes vonzódásból, nagyratörésük buzgó sietségéből, a rossz uralom megunásából, részint ellenszenvből a görög és durvaság ama szelleme iránt, mely a római arisztokrácia utolsó igazi maradékainak konzervatív pártjából áradt. De mind urak voltak, művelt férfiak, mind nemesek közt nevelkedtek és éltek, meg volt bennük a felsőbb osztályok minden érzése, balitélete, érdeke. Demokratikus, a néppel szemben nagylelkű uralmat akartak, de nem demagógiát és nem forradalmat, mely megzavarja a felső osztályokat a gazdagság, a kultúra, a gyönyörök nyugodt élvezetében. A párt második része viszont — és ez volt a többség, — kalandorokból, elégedetlenekből, elítéltekből, rajongókból, letörtekből, eladósodottakból verődött össze. Együtt volt minden osztály, a legfelsőbb és a legalsóbb. Akárhány intelligens és erélyes férfiú akadt köztük, de nem volt ritka a tudatlan sem, és csaknem valamennyien személyes és osztály-elvek nélkül valóak, és egyedül a tulajdon ambíciójuk kielégítésének vágya izgatta őket, mint Dolabellát, Vatiniust, Antoniust, Fufiust, Ventidius Bassust, Appiust és Cornelius Balbust, vagy Faberiust, a Caesar ügyes, de lelkiismeretlen titká-

rát. A közrend, a felső osztályok jogai és nyugodalma jóval kevesebbet számított ezeknek, kik a maguk hatalmának növelésére szívesen kielégítették a szegény lakosság gyűlöletét, haragját és legkülöncebb kívánságait. Az ellenmondás rejtekben maradt a hatalom meghódítására való háború idején, és Caesar változó politikával akarta elpalástolni: hol a demagógiát szította, hol a konzervatívokkal barátkozott. De egyszerre kitört, amikor a hatalmat kezükben vélték, a 47. év elején. A nyomor irtózatosan megnövekedett, s megnövekedett az adósságok és fizetetlen házbérek okozta elkeseredés. Dolabella, aki a legjobban eladósodott, néptribun volt és mindössze 22 éves, csekély ítéletű ifjú, — bár három év óta nős volt, sőt már ott tartott, hogy válópört indít, — nem riadt meg Coelius sorsán. Fölbátorodott a régi konzervatív párt csüggedésén, mely Pharsalus után elfogta, és a fél anarkián, melybe az állam magasabb hivatalnokok híján jutott. Elgondolta, hogy sem Antonius, sem a nép tribunjai nem kezdhetnek oppozíciót ellene: Antonius azért nem, mert kevés rá a tekintélye, a többiek pedig azért nem, mert a lehető legnépiesebb hagyományok fűződtek hivatalukhoz. Elhatározta tehát, hogy megorvosolja nemcsak a caesari párt, hanem egész Itália legnyugtalanabb és legszegényebb részének gyötrelmeit, s óriási népszerűséget szerez magának azzal, hogy januárban újból javasolja Coelius törvényeit a házbérek elengedéséről és az adósságok eltörléséről. A háztulajdonosok, — köztük Atticus és a

gazdag tőkésék, — reszkettek. Ime, most egyszerre kitört a társadalmi forradalom, melyet már a polgárháború kezdetén féltek s melynek a veszedelme, egy pillanatra úgy látszott, elmúlt. Caesar, aki a törvény tisztelőjének mutatkozott, távol van, a konzervatív párt elpusztult és nem maradt senki tekintély a rend fönntartására. De hamarosan kiderült, hogy egy merkantil demokráciában mennyi láthatatlan védője van a gazdagságnak a demagógia ellen, a törvények fenytékén és a katonák izmain fölül. Caesar pártjában volt egy konzervatív és volt egy demokrata párt. A caesariánusok finomabb, műveltebb részét személyes barátságai, a gazdagok buzdításai, tulajdon erkölcsi és jogi kétségei, s az a szégyen, hogy tulajdon világukban a csőcselék párthíveinek tekinthetik, e törvények ellen fordították. A nép tribunjai, Trebellius és Asinius Pollio és a szenátus a javaslat ellen voltak. Antonius szívében közömbösre vette a dolgot, de a gazdagok hízelkedése és dícsérgetése miatt hosszan tétovázott, nem tudva, merre szavazzon. Végül is a kézművesek, kiskereskedők, fölszabadultak, akik két év óta nem tudtak haszonhoz jutni és kénytelenek voltak még annak a gabonának egy részét is eladni, melyet a közosztogatáson kaptak, s örökkön attól rettegetek, hogy házigazdáik kiűzik őket a házukból, mert nem fizették meg a házbért, a nyomortól elkeseredve zendülésben törtek ki. A szenátus fölfüggesztette az alkotmányt és Antoniuszt bízta meg, hogy tartson rendet, hívja Rómába a katonákat. De Antonius még egyre tétó-

vázott. Eközben Campaniába kellett mennie, ahol a Görögországból visszatért légiók elbizakodva a polgárháborútól és Caesar távollététől, föllázadtak, elbocsátásukat és a százszor ígért jutalmakat követelték. Alig hogy lecsitította őket és visszatért Rómába, a zendülések újra kezdődtek, fölbátorodva a katonák lázadásán. Dolabella folytatta agitációját, nemcsak beszédekkel és Clodius emlékezetének tiszteltetésével, hanem karddal is. Bandáival Trebellius ellen hadakozott, és Ciceronak, ki azt hitte, hogy nemesi sorba jut, amikor odaadja neki Tulliát, meg kellett érnie azt a keserűséget is, hogy vejét Catilina tanítványának lássa! Antonius ekkor, úgy látszik, részben személyi okokból, mert azzal gyanúsította Dolabellát — szegény Tullia! — hogy a feleségének szeretője, elhatározta, hogy a rend pártjának fog kedvezni. Kezdte szigorúan elnyomni a zavargásokat. Dolabella nem ijedt meg, sőt azon a napon, mikor a törvényt megvitatásra terjesztette a komiciumok elé, pártbíveivel körülzáratta a Fórumot, hogy senki ne zavarja. Ekkor az erőszakos, vérengző Antoniusnak, akit ez összetűzések amúgy is fölingereltek, vérbe borult a szeme, katonáit a Fórum meghódítására vetette, lezúzott minden akadályt és szétverte a bandákat, 800 ember meggyilkolásával. Jó ideje nem látott Róma ekkora mézárást! Pillanatra megtorpant a nép, akkora félelmet keltett Antonius a tömegben. Itália felső osztályait azonban elbúsították ezek az események, miközben pontosabb hírek jöttek Afrikából: Cato, Scipio, Gneus Pompeius, Labienus

összegyűjtötték a pompeiusi párt maradványait, szövetséget kötöttek Yubával, a numidok királyával, aki most már annyira kompromittálta magát Pompeius barátságában, hogy végig kellett küzdenie a harcot Caesar ellen. Ijászokat, parittyásokat, galliai lovasokat fogadtak, fegyvereket gyűjtöttek, hajóhadukkal Sziciliát és Szardiniát zaklatták. Igyekeztek a maguk pártjára vonni a hispán lakosságot, mely nem volt megelégedve Quintus Cassius kormányzásával. Ugyanakkor, mikor Afrikában új hadsereg készült Caesar ellen, Scipio legfőbb vezényletével, Ázsiában egyszerre előbukkant kis kerzoneai királyságából Pharnaces, a Mithridates fia, hadsereg élén, hogy visszahódítsa apja országait, és leverte Domitius Calvinust. Azok a reménységek, melyek 48. őszén az itáliai nemzetet, a politikai viszályokban, polgárháborúiban, periodikus válságokban kifáradva, új életre és békülékenységre hangolták, 47. tavaszán nagy szomorúságra fordultak. Itáliában a társadalmi forradalom minden percben kitörhetett, Afrikában a polgárháború újból tüzet foghatott, a keleti birodalmat elvitathatta Rómától Mithridates sarja: de Caesarról nem tudtak semmit...

Végre április vége felé magánjelentésekből megtudták, hogy Caesar, megkapva a várt segítséget, március 27-én vérontó ütközettel hatalmába kerítette Alexandriát. Mindenki azt hitte, hogy azonnal visszatér Itáliába és a már csöndesedő lázongások, mintegy bűvöletre, kialkudtak. Azonban napok, hetek multak és semmi hivatalos hír nem érkezett győzelméről, semmi hír

még csak Alexandriából való elutazásáról sem. A zendülések újra kezdődtek, a késlekedés okáról ezer hír keringett. Caesar hitele annyira alább szállt, hogy néhány barátja levélben könyörgött, térjen vissza haladék nélkül, sőt sokan keresésére indultak, hogy hazasürgessék. A helyzet rövidesen olyan veszedelmesre fordult, hogy Caesar barátai megszavaztattak a néppel néhány törvényt, mely visszaverte a Pompeius barátainak újraéledt bátorságát: Caesar határoz az egyes népekkel való békéről vagy háborúról, és Pompeius párthíveivel tetszése szerint bánhat. Caesar pedig, hogy visszahódította Alexandriát és Egyiptom trónját Cleopatrának adta (Ptolomaeus a háború alatt meghalt), a Felső Niluson utazásra indult vele. Ünnepségek és lakomák, mulatozások és kéjek közepette két hónappal meghosszabbította gáláns és hadvezéri kalandját a királynéval, aki áldott állapotban volt. Végre június első napjain elindult Sziria felé, miután megígértette Cleopatrával, hogy meglátogatja őt Rómában, s miután az egyiptomi nő szép szemeiért kilenc drága hónapját elvesztegette olyan időben, mikor a napok éveket és az évek századokat számítottak . . . Antiochiában csomagszámra várták a levelek és nagyszámban a barátai, s mind azt sürgették, hogy azonnal térjen haza Itáliába. Azonban még újabb késlekedés történt. Caesar nem akart hazatérni Itáliába, míg a lehető legjobban rendbe nem szedte Keletet. Csodálatos gyorsasággal, pár nap alatt rendbehozta Sziria ügyeit és rendeleteket küldött a Pharnaces ellen való hábo-

rúra, melyet azonnal meg akart kezdeni. Július elején elhagyta Antiochiát, a Cydnus torkolatánál találkozott azzal a pompeiánus haddal, melyet Caius Cassius vezényelt. Cassius eddig való idejének jórészét azzal töltötte, hogy Rhodusban ékesszólást tanult Brutusszal, és most rövidesen meg is adta magát. Caesar kiszállt Ephesusban, csekély haderővel Pharnaces ellen vonult és augusztus 2-án Zelánál végképp le is verte. Még e sietős útjaiban is gondja volt rá, hogy minden lehető módon adókat vessen ki és pénzt szerezzen, például Cyprusból magával vitte Hercules templomának minden aranykincsét. Pharnaces legyőzése után Niceában nemzetgyűlést tartott, elosztogatta a királyságokat és birtokokat, cserében gazdag ajándékokat adatván magának Kelet királyaitól, de nem vett megtorlást azokon, akik Pharsalusnál ellene harcoltak. Meghallgatta Deiotarus galáciai király védelmét, melyet a vele jött Brutusz terjesztett elő, azután Görögországon, Athénen keresztül Itáliába tért. Szeptember 24-ike körül szállt ki Tarentumban, barátságosan fogadta Cicerót, aki elébe utazott, és újból bevonult Rómába.

Végre! A lelkek azonban nem voltak olyan készségesek, mint egy évvel azelőtt. A légiók rejtőző lázadása és a pompeiánusok fegyverkezései sokak előtt kétségessé tették a háború végső kimenetelét. Hosszú távolléte és az egyiptomi szerelmeiről való szóbeszéd sokat ártott tekintélyének. A nép háborgása és Dolabella megkísérelt forradalma miatt újra félni kezdtek, hogy ez a polgárháború is a gazdagok erő-

szakos kifosztásával fog végződni. Szerencsétlenségére ő maga is nemcsak hogy a felső osztályok ellen érzett haraggal tért haza az új háború miatt, melyre az arisztokratikus párt maradékai készülődtek ellene Afrikában, hanem megváltoztak a szándékai is, kigyúltak ambíciói is. Most már nem érte be azzal, hogy betöltse Pompeius helyét, mint a köztársaság első polgára. Amennyire következtethetjük, alexandriai tartózkodása, Cleopatrával való viszonya, az egyiptomi vígasságok, fényűzések és hódolatok azt a vágyat gerjesztették benne, hogy Itáliában is valami hasonlóat élvezhessen. Ha nem is azt, hogy monarkává legyen, de legalább személyes uralmat kezdhessen Rómával, tartósat, szabadon minden akadálytól, mely a régi köztársasági törvényekben a polgárok egyenlőségének elvéből támadt. Másrészt nemcsak hogy az új afrikai háborút kapta mérséklete jutalmául, hanem rendkívül nyugtalanította a légiók lázadása is közvetlen az új háború előtt, mikor még nem volt módjában teljesíteni régi ígéreteit s újabb szavaknál egyebet ismét nem adhatott azoknak, akik aranyat követeltek. Caesar fölértette, hogy valamely nagyon népszerű dolgot kell cselekednie, a tömegnek kedvére valót, mert katonái a tömegeből származtak és benne éltek. Ki kell mutatnia azt a szándékát, hogy azoknak a szegény osztályoknak kedvez, melyek a legionáriusokat, választókat és óriási népszerűsége győzhetetlen erejét adhatták neki. Valóban, mikor mindenki úgy számította, hogy Antoniust fogja megjutalmazni és Dolabellát megöleti, nyilván-

nosan kimutatta, hogy Dolabellát nagyon kedvébe fogadta, és hogy haragosa a rettentő elnyomatások szerzőjének, ki 100 plebejusa vesztét okozta. Sőt elfogadta Dolabella javaslatainak egy részét, nem az adósságok egyetemes eltörléséről szólót, hanem azt, amelyik a házbéreket Rómában 2000 szeszterciuszig és Itália egyéb városaiban 500-ig egy esztendőre engedte. Az öt évre szóló konzuli kinevezést azonban nem akarta elfogadni. Törvényben megtiltotta azt, hogy a birtok egy bizonyos részén túl zálogkölcönt vegyenek és kötelezte a tőkéseket, hogy tőkéik egy részét földbirtokba fektessék. A gazdag magánosoktól és a városoktól kényszerkölcönöket erőszakolt. Vásárra bocsátotta a polgárháborúban elesettek javojának javarészét, köztük Pompeiusét is: megtorlásul fiai és a többiek ellen, akik az új háborúhoz ragaszkodtak, s ezt a megtorlást kegyetlennek ítélték a felső osztályok, amelyekben még kegyelettel őrizték a pharsalusi legyőzött emlékét. Antonius megszerezte Pompeius palotáját, azon reményben, hogy nem kell kifizetnie, és már rá is tette kezét a műgyűjteményekre és bútorokra, már kezdte kiüríteni a dús pincéket. A konzul helyett Caesar elnökölt a 47. és 46. év hivatalnokainak választásán, azaz tulajdonképpen kinevezte, akit akart és szétosztotta a proprétori méltóságokat, hű embereit bőségesen megjutalmazva. Calenust és Vatiniust konzulokká választották a 47. évre, a 46.-ra őt és M. Aemilius Lepidust. A prétorok közt volt Hir-tius, tulsó Galliában meghagyta az ő kedvelt-

jét, Decimus Brutust, innenső Galliába kiküldte M. Brutust, akit Serviliára való tekintetből favorizálni kezdett. Hátsó Spanyolországba C. Treboniust, az innensőbe unokaöccsét, O. Peditust és O. Fabius Maximust küldte, Achaiába Servius Sulpicius Rufust, a jogtudóst, aki a Catilina ellen szóló választási törvényt alkotta, Illyricumba Publius Sulpicius Rufust, és Bithyniába Pansát, Ázsia pedig P. Servilius Isauricus prokonzulnak jutott. Kevéssel ezután, mikor Caesar elküldte Sallustiust a campaniai légiókhoz, hogy igérjen nekik tenger pénzt és vezesse őket Sziciliába, a katonai forradalom félelme kiújult. A katonák megint föllázadtak, kevés híja, meg nem ölték Sallustiust és sűrű rajokban zúdultak Rómára, útközben meggyilkoltak két szenátort és raboltak, pusztítottak. Caesarnak be kellett őket engednie Rómába, és nagynehezen lecsillapította őket. Annyira sietett az afrikai háború befejezésével, hogy november vége felé elhagyta Rómát, december elején Sziciliába ment, 19-én Lilybaeumba ért, 25-én hat légióval hajóra szállt, 28-án kikötött Adrumetumban, s azonnal megkezdte a háborút.

Nemcsak a felső osztályokat hagyta nagy elégedetlenségben és nyugtalankodásban, hanem pártja is kettévált: egy arisztokratikus és egy demagóg töredékre. Amahhoz csatlakozott, kegyelmet kapván, Cassius is. A Dolabella törvényeiért való harc a két töredék közt mélységes gyűlöletet és megvetést szerzett s Caesar politikája még tüzelte, mikor látszatra oltogetta, és e szakadás óriási eseményeknek vált okozójává.

XVI.

Caesar diadalai.

(Kr. e. 46-ban)

Míg Caesar Afrikában hadakozott, lassan és gyötrelmesen morzsolták a hónapokat Itália felső osztályai: az a kisebbik rész is, mely a politikának élt, az a nagyobbik rész is, mely üzletekkel foglalatoskodott. Nagy és aggódo bizonytalanságban találgatták Caesar szándékait. Mitévő lesz vajjon, ha majd a pompeianusok végső ellenállását is legyőzte? Folytatja-e demagóg zsarnokságát a gazdagok rovására, ahogyan megkezdte a pompeianusok vagyonának eladásával, a házbértörvénnyel, a Dolabella oltalmazásával? Igaz, hogy a 46. év elején már nem volt diktátor, de vajjon nem fog-e újabb kitüntetések adadni magának, ha győz, amiben semmi kétség? A legutóbbi események fölfrissítették Sulla emlékezetét, s a nyugtalankodás növekedett tőle. Azok a politikusok, akik Pom-

peiust és a konzervatív pártot támogatták, attól féltek, hogy örökre kirekeszti őket a hivatalokból. A gazdagok attól, hogy kiforgatják őket vagyionukból. A caesari párt választékosabb része pedig attól, hogy túlságosan hatalmasnak fogja látni a forradalmi és demagóg pártot. Mint az állhatatlan tavaszi napokban az égbolt és a mező elborul, ahányszor felhő kerül a nap elé, aztán újra szeliden megragyog az ég és a föld, aztán újra elborul: Itália lelkében is egymást kergették a mélabú felhői. Annyi századok után még most is ott látjuk borongásukat amaz írásokon, melyeket a felső osztályok gondolatának és érzésének legfinomultabb tolmácsolója e hónapokban szerzett. Cicero újra tollat fogott. Brutus biztatta rá, akihez egyre bensőbb lett a barátsága, mióta elverte eszéből a ciliciai konzulság kérdéseit. A 46. év elején megalkotta dialóg alakjában, melyet Brutus, Atticus és ő mondanak el, — plátói utánzatból, — a római ékes-szólás történetét, mely *Brutus seu de claris oratoribus* címen ismeretes. Mindjárt az első lapon megirigyelteti Ciceróval a kiújult polgárháború fájdalma Hortensiust, aki kevéssel azelőtt elhunyt, s nem látta a Fórumot pusztának, némának. A dialóg elején ugyan Atticus, az óvatos bankár, figyelmezteti őket, hogy „politikáról pedig szó sem essék“, de hiába, mert a célzások és a kesergések minden alkalommal előtörnek. Brutus nagy dicséretét mondja el a köztársaság első konzulának, aki elpusztította a monarchiát s akitől Brutus apai ágon származik, mint azt Atticus, a régészet nagy kedvelője,

kimutatta. Azután dicsérettel említi Marcellust, az 51. év konzulát, Caesar ellenségét, aki messze Mytilenében számkivetettségre zárkózott, minde „közös és végzetes nyomorúságoktól“ távol. S íme, hírek érkeztek Afrikából: a háború véget ért április 6-án a thapsusi ütközettel, melyet Caesar nyert meg. Az egyszer nem osztott kegyelmet: Faustus Sulla, L. Afranius, L. Julius Caesar, akik kezére jutottak, mind halál fiai lettek. L. Manlius Torquatus, M. Petreius, Scipio megölték magukat. Csak Labienus és Gneus Pompeius szökött meg Hispániába és Cato Uticába. A felső osztályokban sokan siratták elvesztett barátaikat, de még nagyobb fájdalomnak és botránynak vált szerzőjévé az a sietség, mellyel Caesar legambiciózusabb barátai a győzelmet kihasználták. Mint azt a bölcs férfiak előre félték, a legszokatlanabb kitüntetésekkel adták meg neki. Kineveztették diktátorra nem kevesebb, mint tíz esztendőre. Megadták neki a cenzori hatalmat három évre *praefectura morum* címén, s azt a jogot, hogy ő javasolhasson jelölteket minden olyan hivatalra, melynek betöltésekor a konzul elnökölt, szóval a nép tribunjain és ediljein kívül mindegyikre. Még a legpesszimistábbak sem tételeztek volna föl ekkora merészséget! Különösen a tíz esztendei diktatura tűnt szörnyűséges, szinte monarchikus zsarnokságnak azok szemében, akiket hagyományaik olyan erős gyűlöletre tanítottak az abszolút hatalom és a rendkívüli, hosszas, felelőtlen hivatalok iránt. Bizonyosra vették: erre a diktatúrára csak klikkek, vagyonkobzások, erőszakosságok

zártkörű, fosztogató uralma következhetik. De nem lehetett ellenkezni, Caesar barátainak kicsiny kalandorklikkje úgy akarta megnövelni a hatalmát, hogy ugyanakkor a magáét is növelje. És ez a klikk — hozzászámítva néhány fanatikus bámulóját és sok tolakodó hízelgőjét e férfiúnak, ki most épp úgy, mint Sulla, vezérekedett a birodalom egész katonaságán, mely neki személyes híve volt — fölülkerekedett a szenátusban és a komiciumokban, a többség félnék bizonytalansága miatt. Erőt vett még Caesar mérsékeltebb hívein is, akik szívükben ugyan háborogtak, de nem mertek nyíltan ellene mondani annak, aki, úgy tetszett, immár mindenek ura. Az a szolgáltság, mely Sullát győzelme után Itáliában fogadta, most a hazatérő afrikai győztesnek ment elébe!

A könyv egyre mélabúsabb. Elég, hogy Brutus fölemlítse L. Manlius Torquatust, és Cicero már hallgatásra inti: „fájdalmas az elmúlt bajok emlékezete és még fájdalmasabb az eljövők várása.“ Végül Cicero visszatér Hortensius sorsának irigylésére és azon kesereg, hogy az ő földi vándorlása ebben „a köztársaság éjszakájában“ fog véget érni, és szinte megsiratja Brutust, aki nagyon fiatal még, tehát ezeknél is sötétebb nyomorúságok végtelen sorát fogja megérni. A könyv egyre komorabb, amint a vége felé közeledik és szomorúsággal teljesek azok a levelek, melyeket Cicero ezidőben Varro-nak írt. Házigondok is gyötörték a köz bajai mellett. Szegény Tulliolája nem bírta ki tovább a züllött Dolabella mellett, ő pedig Terenciával,

homályos okokból, az öreg házaspárok sajátos civódásaiba keveredett, melyekbe az aggkori ingerültség néha kitör, és Róma furcsa látványnak volt a tanúja: apa és leánya egyidőben váltak. Most, hogy a fórumi és politikai viták heve, a nagyratörő reménységek ábrándjai, a nagy személyiség szerepében való tetszelgés nem szórakoztatta el többé, jobban szorongatta félszegénységének gondja, melyre jutott és tömérdek összekúszált ügye-baja. Ciceróból, aki nem volt családtalan ember, amilyen az ő korának legtöbb nagyja volt, ezek a házi szenvedések kifogyasztották a harcra való energia utolsó foszlányait is. Már csak a könyvein vigasztalódhatott. Tisztázta a régi Róma történetének sok kérdését, melyet Atticus vetett föl előtte, nagy kedvelője a régészetnek, ki egy-egy üzlete közben időt fogott arra, hogy Róma évkönyvei számára anyagot gyűjtsön. Földerült a nagy tisztelet láttára, melyben Caesar pártjának jelesebb és műveltebb férfiai tartották. Igyekeztek udvariasan bánni a nagy szónokkal és a *De Republica* filozófusával, és csaknem mindennap meghívták lakomára. Dolabella és Hirtius eljártak hozzá leckét venni ékeszólásból, és jó ebédekkel próbálták fölvidítani. Különösen Dolabella, akinek Cicero barátja maradt, Tullia ellen elkövetett igaztalanságai dacára is, mert perverzítésát örökös ifjúi vídamságának szikrázása miatt megbocsátotta neki Cicero is, Caesar is, megbocsátotta minden férfi és főképp minden asszony, akinek barátja volt. Cicero elgyöngült az időtől és gondjaitól,

s elfogadta a meghívásokat, hogy vigasztalódjék. Bár olykor-olykor bántotta miatta a lélekismeret, mikor az események kiújították azon a nagy katasztrófán való fájdalmát, melyben annyi barátja eltűnt: köztük utolsónak Cato. Az öreg arisztokrata abban a hajthatatlan konokságban fejezte be életét, melyben végigélte. A thapsusi ütközet után rábízták Utica védelmét, és Cato megértette, hogy minden ellenállás hasztalan. És mert Caesar kegyelmét nem akarta elfogadni, egyik este, miután minden dolgairól intézkedett, nyugodtan elköszöntött fiától, szobájába vonult, hosszan olvasott a Phaedonból, aztán mellébe szúrta a törét. Hőrgésére odasiettek, de akkor már haldoklott.

Caesar eközben a birodalomhoz csatolta Yuba országát, s nagy pénzbeli sarcot szedett és június 13-án elindult Uticából, 16-án kikötött Cagliariiban és ott időzött 27-ig, Caius Didius katonákkal Hispániába küldve, hogy vegyék üldözőbe az ellenség utolsó töredékeit. Ellenkező szelek járása miatt csak július 25-én léphetett be Rómába, ahol a felső osztályok aggódó kedvetlenséggel fogadták, melyben régi gyűlölség új félelemmel és irigységgel vegyült, s melyet a legutóbb rendelt nagy kiváltságok még növeltek. Sokan azon reménykedtek, hogy most, a béke helyreállítása után, fölújítják a köztársasági intézményeket. A legtöbbben nyílt, erőszakos, fosztogató zsarnokságtól tartottak. Nemsokára valamennyien észrevették tévedésüket. Caesarnak bizonyára nem volt szándéka, hogy visszatérjen a magánéletbe. Ha a háborút nem is

a legfőbb hatalom kívánságából kezdte, hanem azért, hogy tiszteletreméltó és biztos helyet szerezhessen az arisztokráciában, viszont a siker, az egvintomi tartózkodás, a régi római hagyományok megvetésének az a forradalmi szelleme, mely Itáliában lobogott és annyi alakban megnyilvánult, az ifjúság új irodalmi izlésétől kezdve a keleti szokások növekvő utánzásáig, merészebb vágyakat támasztottak lelkében. Caesar nem volt olyan szkeptikus kéjelgő, mint Sulla, sem olyan kényelmes dilettáns, mint Pompeius. Nyugtalan és lobogó szellem volt, aki nem tudott meglenni a lázas tevékenység, erős munka és mélységes indulatok nélkül. Annyi évig vesződött, hogy valamely emlékezetes dolog véghezvitelére kellő eszközöket szerezzen s most végre egész hadsereget vezényelhet, megbízható személyeket rakhat a hivatalokba, hatalmas összegekről rendelkezhet! Visszatérni a magánéletbe, lemondani ama nagvszerű tervek megvalósításáról, melyeken szelleme hevült, kemény dolog lett volna, annál is inkább, mert a teljhatalomnak, ha nem is minden, de néhány gyönyörűségére már kedvet kapott. Nem a fényűzésre, nem a szervilizmusra; de ha magánembernek térne, vajjon eljönne-e Cleopatra az ígért találkozóra?

Ha le is akart volna mondani a legfőbb hatalomról, most már úgyszólván rabja volt a győzelmének, s nem tehetett volna meg. Győzött épp úgy, mint Sulla, kétségbeesett vakmerőséggel fölszította a tömegekben a merkantil korok legizzóbb és legvészesebb szenvedélyét, a

kapzsiságot. Katonáinak eget-földet ígért, kiváltságokat, birtokot, pénzt, valósággal elárasztotta őket nagyobb-nál nagyobb ígéretekkel. A Riminiben tett ígéretekre következtek a hispániaiak, azokra a brundisiumiak, rájuk az ujabbak és még nagyobbak, melyeket a dyrrhachiumi vereség után tett. S mindnyájan megbíztak benne, fáradoztak hitelben, mert bőkezűségének ragyogó híre megnyugtatta őket. Most aztán helyt kellett állania. Minden egyéb szavát visszavonhatta, mint mesebeszédet, amellyel az együgvűeket akarta rászédni, hogy győzhessen, de nem másíthatta meg ezeket az ígérezeit harminc-negyvenezer emberrel szemben, akik részben Galliából jöttek vele, részben az ellenségtől pártoltak át hozzá, és három év óta azon álmodoztak, hogv nemsokára nyugodalmat tűzhelyükhöz ülhetnek ama földek jövedelméből és ama pénzekből, melyeket tőle kánnak. A légiók legutóbbi zendülései a kárpótlások elmaradása miatt világosan megmagyarázták neki, hogy nem ábrándíthatja ki ezeket a dühös, erőszakra kész tömegeket, melyek mondhatatlanul fölbuzdultak az ígéretektől és a polgárháborútól, ha nem akarja elszabadítani láncáról a katonai forradalmat, mely mindenekelőtt őt magát tiporná el. Ujabb apró incidensekből kiolvashatta, micsoda veszedelmekbe sodorná magát, ha jól nem lakatná tökéletesen az ő leghűségesebb párthiveinek mértéktelen étvágyát. Például Antonius, akivel meg akarta fizettetni Pompeius árverésen vett javait, már egész Rómát telekürtölte ellene való fenyegeté-

sekkel, szidalmakkal, sőt már azt emlegették, hogy orgyilkost keres, akit fölfegyverezhet ellene! Épp úgy mint Sulla, ő is személyesen felelős volt ígéreteiért és azokért az ábrándos reménységekért, melyeket sokan támasztottak, és épp úgy, mint Sulla, ő sem hagyhatta el katonái és párthivei kárpótlása előtt a főhatalmat, az egyedül alkalmas eszközt ígéretei teljesítésére. Hogyan gondoskodhatott volna a győzők teljes megjutalmazásáról a köztársasági hivatalnokok és szenátorok kormánya, mely magában véve oly lassú volt és melyben hamarosan visszaszerezhatték volna hatalmukat a legyőzöttek?

Kárpótolni a „bajtársak“-at, mint ő maga szólította őket, jóllakatni a dús jutalmakra áhítozók követelő csapatját, mely a polgárháború napjaiban alakult: ez volt a legkuszáltabb föladat, mely a győzött, szinte vezeklésül, terhelte. Caesar nem is akarta és nem is utánozhatta Sulla vérontásait, mert ha veszedelem és szükség idején keveset aggodalmaskodott is, nem volt sem kegyetlen, sem örült. Még diadalmában is megérezte, hogy negyven év alatt a köz érzése kifinomodott és most már az engedékenységre, az összetartásra, békére hajolt. Nem forradalmat vert le, hanem polgárháborút, melyet politikai csoportok versengése idézett elő egy nyugodalmas, békére vágyó országban, ahol a nagy vérontások és vagyonkobzások hamarosan rossz hírért költenék, még azok között is, akiknek az érdekében elkövetné. Azonban annyi veteránt földdel és pénzzel kifizetni, vagyonkobzások

nélkül, olyan óriási föladat volt Itáliában, melyhez nagy idő kellett volna. Caesar megértette ezt, és e nehézségek tudata, valamint a thapsusi győzelem után újból visszaállt nyugalom, a felső osztályoknak az ő kitüntetései és különösen tíz éves diktaturája miatt való elégedetlensége ismét óvatosságra és mérsékletre tanították. Úgy látszik, a nyugalom elfutó pillanatában e viharok közepette, melyek annyi esztendeje elsodorták tőle szellemét, Caesar azt a tervet eszelte ki, hogy nem erőszakos párt- vagy osztály-uralmat állít, hanem igazságos és bölcs uralmat, mely minden párt és minden osztály észszerű, jogos kívánságait ki fogja elégíteni. Alig hogy megérkezett, beszédet tartott a nép előtt és egyet a szenátusban, földícsérte a meghódított afrikai országok nagyságát, termékenységét s a bőséges gabonát, mellyel Rómát el fogják látni. Megnyugtatózott mindeneket, hogy zsarnokság nélkül fog uralkodni, mint a nép feje. Nem fogadta el azonnal a tíz éves diktaturát, megelégedett a konzulsággal, elfogadta a választói hatalmat és a *praefectura morum*-ot, s egész Itália nagy várakozása közben azonnal elkezdett kötni-oldani. Mindenekelőtt négy nap egymásután diadalmat tartott: az elsőt a gallok fölött, s kocsija mögé köttette Vercingetorixet. Másnap aztán megfojtatta, kielégítve könyörtelen, de emberi bosszúvágyát az ellen, aki csaknem meghiusította szerencsését. Második diadalmát az egyiptomiak, a harmadikat Pharnaces, a negyediket Yubarovására ünnepelte. De sokan azok közül, akik csekély bámulattal szemlélték a három első dia-

dalmat, leplezetlen fájdalommal látták a negyedikén a rómaiaktól elvett fegyvereket, és a főbb pompeianusoknak szinte sértően mutogatott, szégyenletes torzképeit, köztük Catóét, aki halála után a rómaiság hőségé magasztosult és akiről Cicero éppen elégiát írt Brutusnak, szóval a konzervatív caesarpártiak legjelesebb férfianak biztatására. Nagy volt azonban a nép öröme az ajándékok és ünnepségek miatt, melyek ezután következtek. Caesar pénzzel bőven megrakodva tért vissza Afrikából, hatszáz millió szeszterciuszt hozott magával pénzben és tömérdek nemes ércet. Ebből minden polgárnak megfizette a 49-ben ígért 300 szeszterciuszt, minden katonának 24.000 szeszterciuszt adott, a centúrióknak kétszer, a tribunoknak négyszer annyit. Nagy közlakomát rendelt, s ingyen gabonát és olajat osztatott. Az alsóbb nép meg is elégedett vele, sokaknak azonban nem tetszett ez az óriási pénzfosztogatás, a népnek kicsapongásra való buzdítása, mert egyik sem fért meg az egyszerűség és takarékoság régi hagyományaival. Kedves meglepetésül kellett azonban esnie annak a politikának, mellyel Caesar orvosolni akarta az erkölcsi és közigazgatási zűrzavart, hogy az ész és igazság pártatlan uralmát helyreállítsa, átvéve ellenségei programjából mindazt, ami okos volt benne. Ez volt Caesar szellemének utolsó kilendülése a mérséklet politikája felé, az utolsó ama sok erőfeszítés közül, mellyel a felső osztályok kegyét vissza akarta hódítani. Szokott gyors tevékenységével, — segítségül véve kevés barátját és kevés föl-

szabadultat, érvényesítve a *potestas centoriát*, vagy törvényeket javasolva a komiciumokban, — sorra alkotta a konzervatív szellemű újításokat. Megújította a törvényszékeket, arisztokratikusabb összetételt adva nekik. Megváltoztatta a büntető törvényeket, megnövelve a vétségek büntetését. Fölöszlatta a gonosztévők egyesüléseit, a kézművesek Clodius által szervezett *collegiáit*, melyeknek annyiszor vette hasznát a konzervatív párttal vívott harcaiban. Csökkentette azok számát, akik Clodius törvényének értelmében jogot formálhattak az ingyen gabonához. Törvényt publikált, mely féket vetett a gyöngyök, gyaloghintók, biborok fényűzésére. Föl akarta tartóztatni az ifjúságnak Itáliából való kivándorlását, amely miatt olyan nehézvé vált a sorozás. Megkísérelte a közszolgálatok rendezését is. Gondoskodott aranypénz, *aureus* veretéséről és egyiptomi csillagászokat hívott Rómába, hogy helyesbítsék a naptárt. Rendezte a birodalmi pénzügyeket is, visszaállítván a vámokat, államosította és bérbeadta a krétai barlangokat, amelyeket addig minden engedély nélkül törtek. Tanulmányozni kezdte a híres *lex Julia municipalis*-t, melyről annyiszor fogunk még szót ejteni, és melynek az itáliai városok közigazgatási alkotmányát kellett újra rendeznie. Csupa szép és opportunus újítás, amelyben csak gyönyörűségük telhetett a bölcs embereknek.

Sokan nekibátorodtak s most már azt kérdezték magukban, hogy vajjon föl fogja-e újítani, amennyire lehetséges, a köztársasági intézményeket? Cicero, aki ezenközben befejezte

Cato elégiáját és hozzáfogott az *Orator* megírásához, mindennap ezzel a kérdéssel foglalkozott. Kémlelte Caesarnak minden cselekedetét, kikérdezgette intimusait, s egyik nap a jó reményre hajolt, a másik nap kétségbe esett. Sokat remélt egészen szeptember közepéig, s már annyira volt, hogy elhagyja azt, amit szinte a köztársaságért viselt gyásznak tartott, és szeptemberben megtöri szenátusi hallgatását, Caesar dicséretével teljes szónoklatban kegyelmet kér Marcellusnak. Szónoklatában a polgári uralom helyreállítására is célzást akart tenni. De mikor Caesar szeptember végén fölavatta a Nemző Vénusz templomát, Cicero és a közönség óriási megbotránkozással látta az istenasszony mása mellett Cleopatra mellsobrát, melyet Archesilaus, Róma egyik leghíresebb szobrása faragott. És látnia kellett amaz ünnepek újabb vigasságát, melyeket ez alkalomból rendezett, s melyek még nagyobbak voltak, mint a diadalmak után valók: a vadállatok hajszáját, a gladiátorok viaskodásait, előadásokat minden városnegyedben és minden nyelven, hogy az egész kozmopolita népség mulathasson rajtuk. Még tengeri csatát is rögtönöztek egy mesterséges tapon! Azután meg néhány szenátor sem tetszett, akiket Caesar a homályból válogatott össze — még hivatásos haruszpekszek is voltak köztük! — és nem tetszett az érthetetlen halogatása a komiciumoknak, melyeket hasztalan vártak a nagyratörekvők a megszokott időben és a következő hónapokban, úgy, hogy az év derekán még csak a nép tribunjai és ediljei voltak megválasztva,

és még kevésbbé tetszettek bizonyos sejtett visszaélések. Így például Cicero egy szép napon bizonyos keleti fejedelmek köszönétét kapta egy *senatusconsultum* fejében, melyet ő szavaztatott meg a szenátussal, holott sejtelve sem volt ezekről a személyiségekről. Caesar buzgósága türelmetlen sietséggé gyorsult. Ahogyan Archise-laust rákényszerítette, hogy a Nemző Vénusz templomában állítsa föl az istenasszony szobrát befejezetlenül, csakhogy az avatás rögtön megtörténhessék, éppen úgy siettette olykor határozatait önkényes eljárással, mely sokakat föl-zudított. Nem tetszett a 45. év helytartóinak kinevezése sem, mert néhánynak kivételével Caesar ismert barátai voltak, s közülük sokan gyűöltek és hirhedettek a konzervatív pártban: például Vatinius, vagy Sallustius, aki Thapsus után Numidia prétorává lett, s még egy évig ott maradt, hogy visszaszerezze vagyonát, melyet Rómában elköltött a nőkre. Caesar, mint aféle gondokkal és bajokkal tele idős ember, most már többnyire csak olyan férfiakat alkalmazott, akiket évek óta ismert, amilyen a hűséges Oppius volt és az ügyes Balbus, a csel-szövő Faberius, a vidám Dolabella, Vatinius, Calenus és valamennyiök közt a legkedveltebb, Decimus Brutus, aki Hispániában megmentette és két év óta gyönyörűségesen kormányzott túlsó Galliában, teljes békét tartva. Csak Antonius esett ki végképpen kegyelméből, elvonultan élt Fulviával, a Clodius és Curio özvegyével, akit feleségül vett. Ennyi gondja közepette Caesar-nak sem ideje, sem kedve nem volt arra, hogy

ezt a társaságot fölcserélje, és így sok régi ellensége, aki pedig segítségére lehetett volna, félreállt, csupa megvetésből, büszkeségből és mert únta, hogy könyökkel törjön utat Caesar régi és féltékeny barátai között. Caesar barátainak szűk, elzárt körébe csak kevés új ember lépett: két unokaöccsének fiai: Quintus Pedius és Caius Octavius és a Servilia családja: fia, Brutus, a két veje, Caius Cassius és Lepidus, kis művelt arisztokrata csoportot alkottak Caesar pártjában, és a vezér jól bánt velük, de csak Lepidus volt igazán intimusa. Ami Caius Octaviust illeti, mindössze tizenhét esztendő s ifjú volt, de nagyon értelmes, apjának halála és anyjának Lucius Marcus Philippusszal való második házassága után nagyanyjánál, Caesar nővérénél nevelkedett. Egy idő óta Caesar vette oltalmába, vigyázott a neveltetésére, kitüntető megkülönböztetésekkel tette a nép előtt ismeretessé, és talán ő választott melléje többi mesterein kívül még két tanítót: tharsusi Athenodorust és Didymus Areust, az utóbbi annak a neopitagoreus iskolának volt tagja, mely, mint láttuk, a szigorúság szép erkölcsét akarta elterjeszteni a római világban. De az ifjú egészsége nagyon kényes volt, ezekben a hónapokban is súlyos betegen feküdt az ágyat, ami Caesart erősen nyugtalanította.

Kortársai különféleképpen itélték meg ezeket az ellentmondásokat s a legtöbbször Caesart titkolt szándékainak rovására vették. Pedig a valóság az volt, hogy Caesar kifáradt, és szellemének addig ép világosságát, összefüggését,

határozottságát az ellentmondások egyre gyorsabb hullámozása váltotta föl. Az utóbbi évek fáradaimai, fölindulásai, rendkívüli idegfeszültsége, a siker tüze és az erőnek az az illuziója, mely éppen fáradságából támadt, mind arra izgatták, hogy akkora felelősséget vegyen vállára, amekkorát még ő sem bírt meg. Az a gondolat, hogy egyetlen férfiú, ha még olyan intelligens és tevékeny is, néhány barátjával és fölszabadítottal, akiket vaktában szedett össze a szerencse országútján tizenkét évig tartó háborúk és kalandok közepette, rendbe tudja hozni egy óriási birodalom zűrzavarát, melyet hosszú társadalmi szétszűllés és újjáalakulás hozott magával, délibáb volt. Könnyen legyőzhette hadseregével a konzervatív pártot és Itália felső osztályait, melyeket minden túlságosan hatalmas osztály bomlasztója, az egoizmus megbénított, de lehetetlenség volt egy embernek törvényekkel összebékítenie egy mohó, erőszakos, gögös társadalom óriási ellentéteit. Egyik nehézség a másikból szülemlett, s éppen az a türelmetlen sietség keltette őket, mellyel erőt akart venni rajtuk. És a szertelen munkával járó ingerültség, fáradalom és csalódás elhomályosították benne az alkalmas és a valóságos iránt való finom érzékét, mely évekig olyan élesen látott mindent. Olykor már ő maga is, mintegy fáradtan, azt mondogatta, hogy nagyon sokat élt. Intimusai, Balbus és Oppius, egy idő óta azt látták, hogy napról-napra ingerültebb, lobbanóbb, sajtáságosabb, s minden diszkrét célzás, mely arra tapogatózott, hogy mennyire

alkalmas lenne, ha legalább a hatalmat le-
tenné, nap-nap után nagyobb haragra tüzelte.
Annyira fölháborodott előttük, mikor Ciceronak
Cato dicséretére írt elégiáját olvasta, hogy vá-
laszt akart írni és Hirtiust is erre biztatta. Hal-
lani sem akart olyasmiről, hogy ő megsértette
az alkotmányt, fölforgatta a hagyományokat,
hogy azoknak a törvényeknek, melyekkel hatal-
mához jutott, ha nem is a betűjük, de a szelle-
mük ellen cselekedett. Ebben az időben fogott
a polgárháború történetének megírásába és ko-
nokul azt igyekszik kimutatni benne, hogy
aggodalmasan tiszteletben tartotta az alkot-
mányt és hogy nem ő, hanem az ellenséges párt
rontott bele a polgárok vagyonába és jogába.
De mennél jobban fogyott ez a hosszadalmas
esztendő, — melyben annyi dologra telt az idő-
ből, mert a naptárigazító csillagászok 15 hó-
napra, 445 napra bővítették, — annál job-
ban elütöttek cselekedetei a szándékaitól és
szavaitól. Az év vége felé mindezt súlyos hi-
bával is tetézte: vendégül látta házában Cleo-
patrát, aki minisztereivel és cselédsége nagy
kiséretével Rómába jött. Egész Rómában és
Itáliában óriási volt a botrány. Mindenki tudta,
hogy Caesar érzékisége az utóbbi esztendőben
szinte újra virágzott és pedig különöc királynői
szerelmeket kívánt, hogy az afrikai háború ide-
jén Eunoevel, a mauretániai Bogud király fele-
ségével mulatozott és tömérdek ajándékkal
kedveskedett neki. De ez az egész Róma szemé-
láltára való házasságtörés végképp fölháborí-
totta a közönséget, mely úgyis elégedetlen volt

már és kapott a kritizálás minden ürügyén. A régi latin család egész sor olyan jogi és feyelmi ténykedést végzett, melyet most már az államra hárítottak, s így a család szétzüllése jobban hozzájárult az idők zűrzavarának növeléséhez, mint manapság, mert nem tudtak büntetést az asszonyok és ifjak sok vétkére, melyekről a törvény még nem, az apák szigorúsága pedig már nem gondoskodott: ezért egyike volt a gyógyíthatatlan bajoknak, s a kortársak legtöbbet róla panaszkodtak. Ez a botrány kiújította a panaszokat: sajnálták Calpurniát, akit 59-ben politikai intrikából férjhez adtak, aztán kóbor férje magára hagyta és most kénytelen volt házában fogadni a férje szeretőjét. Siralmas példája annak a sorsnak, mely a felső osztályok minden asszonyának kijutott, ha nem volt aljas, bűnös, céda. A tisztességesekre, mint a jó Tulliolára, mint Corneliára, a Publius Crassus és Pompeius özvegyére, s annyi más nevetlenül maradtakra nem jutott egyéb, mint az, hogy szüleik tulajdon politikai ambícióiknak áldozzák föl őket, férjhez menjenek, elváljanak, egyik évről a másikra újból férjhez kerüljenek, tekintet nélkül a férj korára és tulajdonságaira, házat, cselédséget és társaságot változtassanak a politika alakulásai szerint, s gyakran még az anyaság vigaszában se lehessen részük, vagy férjük házában náluk idősebb fiakat találjanak, s hogy mindenféle hetérákkal és fölszabadult nőkkel megcsalják őket. A régi latin erény és egyszerűség még nem halt ki a nőkből, de már unták a felső

osztályok megromlott politikusai és raffináltabb szerelmekhez menekültek előle! Idők nyomorúsága volt: egyike volt a műveltség változásával járó siralmas, de kénytelen fogyatkozásoknak, és a Nő így róttá le a maga fájdalmas fizetségét, mely a változásban órá jutott. De az egyszer a közönség Caesarra szabadította a közös gonoszon való fájdalmát és egyben azt az irigységet, melyet a diadalmos bűn támaszt: nem tűrhette, hogy a diktátor a maga fogyatkozásait ennyire megmutogassa!

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XVII.

Egy diktatúra ábrándjai és csalódásai.

(Kr. e. 45—44)

Az elégedetlenség egyre növekedett a felső osztályok közt, melyek gögjük javíthatlan szabadosságában minden uralom iránt rosszindulattal voltak, és most még jobban fölingerelte őket a polgárháború emléke, a barátaik és rokonaik elvesztésének fájdalma, hatalmuk megnyirbálásán való haragjuk és kiállott sok veszedelmük. Volt, aki a legyőzöttek vagyonának elkobzása miatt örökségvárásban csalódott meg, vagy az itáliai és keleti templomokban fölhalmozott összegeket vesztette el. Sokaknak a pénz szűke és a hitel nehéz volta ártott. Caesar hasztalan igyekezett kimutatni a polgárháború emlékirataiban, hogy nem ő, hanem Pompeius kobozta el a magánletéteket, sőt Diana tiszteletreméltó

ephesusi templomának kincsei az ő kegyelméből menekültek meg: Pompeius halott volt és a kortársak minden veszteségükért rajta töltötték ki bosszújukat, aki még élt.

Ennyi gőg, gyűlölet és rosszakarát, az érdekek és ambíciók ekkora összeütközésében csak fáradatlan türelemmel és tevékenységgel, rendkívüli nyugalommal és tartózkodással megáldott férfiú tudott volna kormányt tartani. De Caesar alkotmányos mérséklete, mellyel az utolsó hónapokban rendelkezett, nemsokára végét járta, s az év vége felé már hirtelen állhatatlanságba, türelmetlenségbe, nagy vállalkozások esztelen sietségére fordult. Nemcsak a siker és a hatalom elkapatása, a hizelgések, a fáradtsága tüzelték föl benne a heves érzelmek szükségét. Tüzelte a dicsőség vágya és az az ambíció is, hogy óriási cselekedetekkel Nagy Sándorhoz váljék hasonlatossá. Ez fogta be ítélő érzékének és óvatosságának vigyázó szemét. A viszonyok ereje pedig egyenesen arra ösztökölte, hogy a törvények hámját is ledobja, azzal áztatva Caesart, hogy az abszolút hatalom nem az ő személyes nagyratörése, hanem az idők orvoslásának kénytelensége. Túlságos türelmetlen étvágyak lázongtak körülötte és túlságosan délibábos kedvvel vártak tőle képtelen segítségeket! Itália nyomorusága rettentően megnövekedett. A középosztályok s az alsó nép jórészét a kétségbeesésig sodorta a véghetetlen válság. A művészetekben és iparokban egyes keleti rabszolgákat sorra szabadították föl kevésbbé tehetősz gazdáik, akik nem tudták tovább eltartani

őket, mert a válság idején nem vehettek hasznot rajtuk. Az ingyengabonában részesülők számának kénytelen csökkentése csak szította a gyötrelmet. Nyomorra jutottak megszámlálhatatlan serege éhínséget szenvedett a maga ráerőszakolt semmittevésében. Mindenki úgy látta, rettenetes pusztulás szakad rájuk nemsokára, ha valaki gyorsan segítséget nem hoz, és segítség a régi fölfogás szerint csak az államtól jöhetett: az állam pedig Caesar volt... Mennyi nagyszerű dolgot cselekedhetne! Nemcsak az 59-beli agrártörvény végrehajtását szoríthatná meg, — amelyet addig csak lazán alkalmaztak, szűkös gyarmatkihasításokkal Galatiában és Casilinumban, Campania körül, — hanem egyenesen fölújíthatná Caius Gracchus nagy eszméit. Helyreállíthatná a műveltségnek azokat a székhelyeit, amelyeket Róma hódítói terjeszkedése elpusztított vagy kikezdett. Ujraépíthetné Carthagot és Corinthost, gyarmatokat hasíthatna a narboi Galliában, Lampsacusban, Epirusban, Sinopaeban, Heracleiában, s a Fekete-tenger letarolt partjain, melyek még most is nyögik a Lucillus katonáinak és alvezéreinek kegyetlenségét. Háborút ha indítana a partuszkok ellen, megszerezhetné e tömérdek munka szükséges költségeit. Crassus megbosszulása, Carthago és Corinthos újjáépítése halhatatlan dicsőséget teremne. Azonban belefoghat-e nagy terveibe, mikor respektálnia kell amaz írigy, rosszakaratu római szenátorok balitéleteit, félelmeit és érdekeit, akik most is Gneus Pompeius sikerein örvendeznek titokban, és legörömestebb

rosszindulatú, ostoba dicséreteket olvasnak vagy írnak Catoról? Még Brutus is földicsérte versben az uticai öngyilkost! Az alkotmányos lassuság most már elviselhetetlen volt az ő cselekvési dühének, melyet az öregség, a siker tüzelése, a dicsőség ambíciója és a népszerűség vágya hanyatthomlok türelmetlenséggé haragított. Nem akarta kifosztani a gazdagokat azért, hogy a szegényeket fölsegítse, mint Sulla: hanem mérséklete kárpótlásául törvényesnek vélte a főhatalmak bitorlását, mely a nyomorgókat hamarabb hozzásegíti a várt reformok üdvösségéhez. Valószínű, hogy lelkében valamelyes változást okozott Cleopatra látogatása is, e végzetes asszonyé, aki a nagy köztársaság katasztrófájában egyik legkülönösebb és legfontosabb szereplő személy volt. Cleopatra akkor került a trónra, mikor Róma uralma egy katonai diktátor kezén volt, s országa megtartására új diplomáciát eszelt ki. Hogy Caesarral el akarta vétetni magát, az nagyon valószínű, ha nincs is felőle semmi biztos dokumentumunk. Hogy csábításaival, beszélgetéseivel és példájával segített fölgerjeszteni Caesarban az uralkodói ambíciókat, az is valószínű. Gondolkodhatott-e másként egy keleti királynő, aki egyben fiatal, nagyratörő, hatalomra és fényűzésre mohó volt? Annyi bizonyos, hogy Cleopatra kisfiával jött Rómába, aki nem régen született, s akiről azt mondta, Caesartól való. Eljött, Caesar engedélyét kérni, hogy az ő nevéből nevezhesse el. És mikor elutazott Rómából, egyéb ajándékokkal és kiváltságokkal együtt magával vitte ezt

a drága meghatalmazást is. Caesar szellemi állhatatlanságát azután még jobban növelték az ellenséges párt utolsó maradékai. Sohsem hitte volna, hogy Pompeius ivadéka a gyűlötségben ilyen állhatatos tud lenni. A polgárháború újra kiütött Spanyolországban, ahol Gneus Pompeius és Labienus nagy sereget gyűjtöttek és meghódították a félsziget javarészét. Sikerüket annak köszönhatték, hogy kihasználták Pompeius nevének népszerűségét, a népnek a harácsoló cézáriánus helytartók miatt való elégedetlenségét és néhány légió kedvetlen voltát. Caesar helytartói nem bírtak velük, s azt írták neki, hogy jöjjön el maga személyében. Gneus Pompeius sikereinek híre még növelte a közszellem elég erős nyugtalankodását, és Caesar rövidesen belátta, hogy újból föl kell kerekednie . . . De ez az új ekspedíció, e pillanatban, rendkívül megzavarhatta, mert arra kényszerítette, hogy félbeszakítsa a reformokat és Itáliát ezer bonyodalom közt hagyja, mert mindenki megnagyíthatta a veszedelem félelmét, és mert megbizonyítván, hogy a béke még nem teljes, megnövelhette azokat a máris nagy nehézségeket, melyek őt közrefogták, és azt a máris óriási munkát, amellyel meg kellett birkóznia.

Caesar az év vége felé politikát váltott. Most már földühödött a hispániai háborún, nyugtalanná tette a fáradság, tüzelte az ambíció és áltatta az a reménye, hogy óriási népszerűségre tud szert tenni, ha teljes hatalmával kedvére jár a nincsetlen sokaságnak. Az ésszerű és páratlan uralom tervét igen népies

monarkiaéval cserélte föl, de hirtelenül, erőszakos és váratlan fordulattal, s meg sem próbálta, hogy a lelkeket előkészítse rá. Vállalta a diktatúrát, s most már nem a fegyverzett Antoniust választotta *magister equitum*-má, hanem a hűséges Lepidust, akit közben már az innenső Hispánia és Gallia narbonnensis helytartójává neveztek ki és nagy zűrzavar közben megengedték, hogy legátusok útján igazgathassa a tartományokat. Caesar azt akarta, hogy a 45. évre egyedül való konzulnak nevezzék ki, a többi hivatalok választásait elhalasztotta, és most már nyíltan kimutatta, hogy kezére akarja keríteni az állam minden hatalmát. A felsőbb osztályok rövidesen azt látták, hogy az agrártörvények réme kiújul, mintegy megbizonyítva azt a félelmüket, hogy Caesar korlátlan hatalma szociális forradalmat fog jelenteni az ő rovásukra és a szegények javára. Egyszeriben hire futott, hogy Caesar Itália különböző részeiben intézkedni kezdett a földek elkobzásáról vagy a katonák közt való fölosztásáról, mint ahogy Sulla idején is történt. Nemsokára kiderült, hogy fölös volt a félelem. Caesar barátai közül bizottságot válogatott össze, hogy Itáliában és innenső Galliában földet keressenek, melyet az ő 59-beli agrártörvénye szerint szétoszthasson a katonái közt. E bizottságot a régi helyébe válogatta. A közvagyonból több ízben óriási részeket változtattak magánbirtokká, olyan sietéssel és olyan rendetlenül, hogy még némely töredéke megmaradt az állam birtokában vagy magánosok bitorolták, különösen Etruriában a

leontinumi és campaniai területeken. Caesar ezt a töredéket akarta szétszítani veteránjai között, hozzávéve a magánosoktól vásárolt földeket, a Gracchusok ama föltételével, hogy csak húsz év múlva szabadjon eladniok. Így akarták elejét venni a hirtelen és könnyelmű eladásoknak. Ebben a tervében is jórészt fölújította tehát a Gracchusok kissé elaggott eszméjét. A lelkek el is csitultak valamelyest, azonban az év vége felé, mikor úgy utazott el Hispaniába, hogy össze sem hívatta a komiciumokat, s mindenki azt várta, hogy majd utazása közben intézkedik a hivatalok törvényes módon való betöltéséről, újabb meglepetés csapott rájuk. Kinevezett nyolc *praefectus urbist*, hogy ők végezzenek el minden prétori és néhány kvestori kötelességet, például a kincstár igazgatását, névszerint Lepidus vezetésével, de valójában rajta kívül még Cornelius Balbus és Oppius főhatóságával is. Így aztán egyszerre, váratlanul megalkotta azt, amit ma kabinetkormányznak nevezünk, s ebben a nép és szenátus többé semmit sem számított. Ugyanakkor útközben, hogy a köztársasági uralom elpusztulását ideálisan előkészítse, könyvet írt Cato ellen, visszaverve a köztársasági fölfogást, amely úgy látszott, újból erőre kap. Most már végképp elhatározta, hogy a hispániai háború után hadat vezet Perzsia ellen, megbosszulni Crassust és a carrhaei szégyent. Nagy keleti győzelmet akart előjátéku a személyes uralom beiktatásához.

Caesarnak ez a gyors változása rendkívül

fölzaklatta Itália felső osztályait, még a caesari párt úriabb és választékosabb részét is, mely attól félt, hogy a személyes és demagóg uralommal végképp föülkerekedik a forradalmár és erőszakosabb rész. Keményen megítélték azért, hogy nevét odaengedte Cleopatra fiának; a nyolc *praefecti urbi* kinevezését a legnagyobb önkénynek ítélték, amelyet valaha is láttak. Közben kegyetlen és gyászos dolog történt: Marcellust, az 51. év konzulát, titokzatos módon megölték Athenben, mikor Rómába akart visszatérni Caesar kegyelmével. Rögtön a diktátort vádolták, hogy áruló módon meggyilkoltatta s így állt rajta bosszút, miközben a nyilvánosság előtt a kegyelemadást mimelte. Fölháborította őket a Cato ellen szegeződő éles, rágalmazó, epés írásnak a terjesztése is. Cicero boldog volt ugyan a dicséretektől, melyekkel ez az írás elhalmozta, Balbusszal és Dolabellával meleg köszönő levelet is küldött Caesarnak, de a levelet már nem merte elsőb fölolvasni Atticus előtt. Sokan az agrártörvények följújtásán nyugtalankodtak, mert az alsó népben olyan reményeket, vágyakat, áltatásokat gerjesztett, melyek aztán egy napon veszedelmet hozhatnak mindnyájukra. Sokan pedig nyugtalankodtak még a közföldek kutatásán is, mert még olyan bizonyosság mellett is nagyon sokat árthatott nekik. A megbizottakat el is árasztották közbenjáró ajánlásokkal és könyörgésekkel a birtokosok, a jóbarátaik és rokonaik. Nagyon a szívéen feküdt mindenkinek, hogy Itáliában birtokoljon földet, ahol a telek kiváltságos birói rendszer alatt volt és nem

fizetett semmiféle telekadót, csak a *tributum*-ot, vagy a kivételes és kényszerkölcsönt háború idején, és teljes, korlátlan magántulajdon módjára birhatták. A tartományok telkei viszont Rómához tartoztak, s a lakósokat, akiknek a föld inkább csak birtokukban volt, mintsem tulajdonukban, máról holnapra kitudhatták belőlük. Balbus és Oppius kissé nyugtalankodva irogattak Caesarnak és igyekeztek udvariassággal és jó modorral csitítani a jelesebb férfiakat, különösen Cicerot, akinek életére szomorú estéli borulat ereszkedett, keserűségekkel teljes vénségnek bánata. Ujból megnősült, a 46. év végén elvett egy tizennégy éves, gazdag lányzót, Publiát, de a 45. év elején súlyos csapás érte: Tullia a válás után meghalt, szülési fájdalmakban. A megszorodott öregember azon akart vigasztalást szerezni, hogy komoly elszánnással hozzálátott egy terve megvalósításához, mely talán egy idő óta kísértette már, de a politikai események mindig elfordították tőle. Össze akarta foglalni a görög bölcseletet a plátóiakhoz hasonló párbeszédbe, melyekben megszólalnak a lemúlt nemzedékek nagy római személyiségei, az öreg Catotól Lucullusig, és Varroig mind. Cicero, amekkora irodalmi és drámaírói elme volt, e nagyszerű eszmének kidolgozásával irodalmi remekművet alkothatott volna. Bensőséges bölcseleti párbeszédnek nyugodalmában megformálva és elevenítve hagyhatta volna a halhatatlanságra ezeket a férfiakat, akiket mindössze háborúk és politikai viszályok közben mutat meg a történelem. De ehhez nyu-

godt és hosszas munkának kényelme kellett volna, s ehelyett mennyi gond és mennyi zaklatás! Folyton nógatnia kellett Dolabellát, hogy Tullia hozományának részleteit visszafizesse, majd azon vesződött, hogy pénzt szerezzen, melyből díszes mauzoleumot állíthat leányának. Örökkön Caesar szándékai felől kérdezgette magát, s egyre erről írt Brutusnak, aki nemrég tért vissza innenső Galliából, s akinek ő, a barátságában mindig meleg és őszinte, az utóbbi időkben egészen a szívéhez nőtt. Ujból meg újból végigolvasta a görög politika nagy értekezéseit, különösen Aristoteles és más görög tudósok leveleit, melyeket Nagy Sándorhoz intéztek avégből, hogy Ázsiában monarka módjára uralkodjék, de maradjon meg első polgárául a görögöknek, e nemes fajnak, mely mindig is a szabadság intézményeiben élt és csak azok közt élhetett. Aristotelesnek ez a levele arra ösztökölte, hogy hasonlóat írjon Caesarnak és valóban írt is egy szép művet, s elküldte Atticushoz. Az óvatos bankár azonban azt tanácsolta Ciceronak, hogy írását előbb olvastassa el Oppiusszal és Balbusszal, ők pedig lebeszélték arról, hogy a levelet elküldje. Ujabb szomorú kiábrándulás volt ez Ciceronak, ujabb ok a gyanakvásra a művelt osztályoknak. A bizonytalan hispániai hírek az első hónapokban fokozták a lelkek nyugtalankodását és kedvetlenségét. Caesar aközben, hogy Perzsia meghódítását tervezte, olyan hanyagul bocsátkozott a hispániai háborúba, annyira elmulasztotta a legszükségesebb előkészületeket, hogy katonái kezdettől fogva éhséget

szenvedtek, épp úgy, mint a Vercingetorix ellen való háborúban, mint az első hispániai és az epirusi hadjáratban. Mindössze az volt a különbség, hogy az előző háborúkban nem gondoskodhatott a hadsereg ellátásáról, dacára minden buzgó előkészületnek, most azonban katonái szenvedését egyesegyedül az ő sietsége és készületlensége okozta. Pedig Caesar, a Földközi-tenger legbőségebb magtárainak ura, minden szükséges dolgokkal elláthatta volna légióit. Míg Caesar távol járt, megkezdett reformjait Rómában és Itáliában részint fölfüggesztették, részint meglassították. Kevéssel ezután váratlan és különös esemény kapta meg a római magasabb körök figyelmét. Brutus elutasította Appius Claudius leányát és Portiát vette el, Cato leányát, özvegyét annak a M. Bibulusnak, aki Caesar konzultársa volt és az epirusi háború idején mint tengernagy halt meg a tengeren, a téli blokádközben. Brutus, a nagy nemesi család sarja, szenvedélyes kedvelője művészetnek, irodalomnak és filozófiának, a szerencse ama kegyencei közül való volt, akiket mindenki bámulata környékez, pedig semmit sem cselekedtek érte. Azért, mert megvolt benne néhány olyan erény, mely a felső társadalomban megfogyatkozott: erkölcsi szigorúság, józanság, szemérmesség, maga uralma, az olcsó ambíciók megvetése, akkora hírnevéhez jutott, hogy apró bűneit, például ciliciai uzsoráskodásait, megbocsátották. Mindenki, még Caesar is, az akarat és energia csodájának bámulták, mintha a legnagyobb dolgokat vitte volna már véghez. Amiért mások

erejükfeszítve harcoltak, neki spontánul följánlották, és mindent megengedhetett magának . . . Pompeius mellett harcolt, de azért Caesar Servilia kedvéért elhalmozta kitüntetésekkel és hivatalokkal, s így az arisztokrata caesari párt egyik legtekintélyesebb tagjává emelkedett, ami nem vetett gátat az elé, hogy Cicero és a jelesebb pompeianusok a legnagyobb jóbarátai legyenek! S ime, most egyszerre csak a diktátor egyik ádáz ellenségének özvegyével való házasságáról adott hírt. A házasságok a felső társadalomban most már szinte mindig csak politikai okokból történtek, s egész Róma azon kérdezgette magát, hogy mit jelentsen e házasság? Brutus ellenkezését Caesar új uralmával? Caesar összebékülését a régi ellenfelekkel? Servilia attól félt, hogy ez a frivól kiforgatja fiát Caesar kegyeiből és le akarta beszélni Brutust. Cicero bölcsen félreállt. De hiába. Valószínűleg unokatestvérek régi szimpátiájáról volt szó, mely évek múlva fölgerjedt, és a házasság megtörtént. Brutus nem akart szakítani Caesarral és mintegy kárpótlásul védőiratban védelmezte meg azok ellen, akik Marcellus megöletésével vádolták.

Közben a hispániai háborút Caesar megnyerte, azonban olyan veszedelmek és szenvedések árán, amilyenekre senki sem számított. Caesar több ízben megbetegedett, s olyan fáradtan és annyi mulasztással vezette a hadműveleteket, hogy 45. március 17-én kicsi híja le nem verték és foglyul nem esett Mundánál. Végül kivágta magát e veszedelemből, Gneus Pompeius és Labienus meghalt, csak Sextus

Pompeiusnak sikerült elmenekülnie észak felé és visszatért Itáliába, ahol aggódva várták. Most végre kitudódik, hogy hazájának forradalmár zsarnokává akar-e lenni! Az előjelek nem voltak éppen kedvezőek. A demagóg párt a győzelmet rögtön arra használta, hogy újabb kitüntetések javasoljon, melyeket természetesen azonnal meg is szavaztak: többek közt azt, hogy Caesar öröklött előnév gyanánt viselhesse az *imperator* címet, tíz évig legyen konzul és ő ajánlhasson jelölteket az edilek és tribunok választására is. Eszmékben és temperamentumban maradi barátjai közt e kitüntetések miatt nagy lett az elégedetlenség, alig szelidített rajta az a reménykedés, hogy úgysem fogja elfogadni. Caesar lassan járt hazatértében. Előbb Hispániában időzött, ahol római gyarmatokká változtatott néhány várost, mint Ipsalit, Carthagenát, Tarragonát, területük egy részét elko-bozva és átengedve elbocsátott katonáinak. Azután Gallia narbonnensisben késlekedett, s egy nemes családból való barátját, aki hasznos szolgálatokat tett neki az alexandriai háborúban: Caius Claudius Nerot hagyta ott azzal, hogy a tizedik légió veteránjainak osszon ki földeket Narbo körül, a hatodik légióbelieknek pedig Arles területén. Így tehát újabb két légiót bocsátott el. Itáliában az aggodalom és türelmetlenség növekedett, Balbus és Oppius azzal akarták kielégíteni Caesart és befolyásolni a publikumot, hogy Róma nagyjait megkérték, vonuljanak eléje tiszteletadásból. Antonius is meg-unta szegénységét és a homályt, melyre kárhoz-

tatva volt, s elindult Rómából, hogy majd módját ejti a kegyelemszerzésnek. Trebonius is fölkerekedett, hogy elébe menjen, de annyira elégedetlen volt az új politika miatt, hogy néha arra gondolt, nem volna-e jobb félreütni Caesart az útból egy tördőfessel? Brutus is — egyetértve Ciceroval, aki türelmetlenül várta a híreket, — elébe ment innenső Galliába, hogy kikémlelje szándékait s talán hogy megtudja, nem vette-e rossz néven a házasságát? De Brutusnak szabad volt minden: Caesar jól fogadta és megdicsérte az előző év buzgó közigazgatásáért. Azt is megtudta Brutus, hogy a 44. évre prétornak nevezték ki, és ezen a fogadtatáson földerülve úgy találta, hogy minden jól megyen. Megírta Cicerónak, hogy félelmei hiúk voltak, hogy Caesar a konzervatívek kedvére való arisztokratikus uralmat akarja helyreállítani.

Valóban, Caesart megfélemlítette a közelégedetlenség és pártjának egyenetlenkedése, és egy pillanatra úgy rémlett, pártjának mérsékeltebb részét, a felső osztályokat és a konzervatíveket akarja kielégíteni. Kibékül Antoniusszal és jó darabig a tulajdon hordágyán utaztatta, szinte mutogatóan megbocsátva a 47. év rettentő elnyomásai szerzőjének. Visszahívta a *praefectus urbi*-kat, elutasított néhány kitüntetést, letette az egyedül való konzulságot, összehívta a komiciumokat, kinevezte a rendes hivatalnokokat és konzulokká választotta O. Fabius Maximust, egyik hispániai tábornokát és Treboniust; ez utóbbi egyike volt a legjelesebb és legelégedetlenebb caesarpárti konzervatíveknek. Cicero

azonban tovább kételkedett . . . És nem ok nélkül. E hét hónap alatt Caesar szellemének szétbomlása gyorsan haladt előre. Egyre gyakoribb és hevesebb epileptikus rohamai többé nem hagyták nyugton, teste és szelleme egyaránt kimerült. Louvrebeli szép mellszobra, — ismeretlen nagymester műve, — csodálatosan visszautkrözi e valamikor lobogó, most már szinte hamvahodott életerőnek végső erőfeszítését. Homlokát óriási ráncok barázdálják, aszimmetrikus arca szomorú és elgyötört, mint egy gyomor-bajosé, kifejezése fáradt. Caesar fáradt volt és nem tudott pihenőt fogni, mint az kimerült szellemekkel megtörténik: tette vágyó sietőség, lehetetlen nagyratörés örülete, irreális tervek délibábos buzgósága gyötörte-hábor-gatta. Rövid mérsékletére hamarosan újabb nekigerjedés következett. Nagyszerű ünnepségek estek a hispániai diadal örömeire és óriási néplakomák, melyeken Caesar elsőnek adatott föl a görög borok helyett néhány itáliai borfajtát. Ezek a borok, melyeket a keleti rabszolgák jobban gondoztak, kezdtek híressé válni, és Caesar azért szolgáltatta föl, hogy megismertesse őket, előmozdítsa a fogyasztásukat és nekibátorítsa az itáliai bortermelést, mely a rettentő válság közepette is annyira előrehaladt. A tengerentúli gyarmatok törvényét rögtön előterjesztették és elfogadták, s a katonák, polgárok és fölszabadítottak közt megkezdték a gvarmatosok toborzását. Azután egymást érték a meglepetések. Róma mindennap elképedve hallott hírt valamely újabb munkáról vagy vállal-

kozásról, melyet Caesar véghez akart vinni. Egyszer a Tiberis folyásának elvezetéséről, más-szor a pontini mocsarak kiszárításáról. Aztán arról, hogy a Mars-mezőt végig beépítik és a mezőt áthelyezik a Mons Vaticanus alá. Majd egy nagy színház építéséről, melyet később Augustus fejezett be és Marcellusról neveztek el, nagyszerű romjai még ma is állanak. Azt be-szélte a hír: Varrot megbízták vele, hogy egész Rómában hatalmas könyvtárakat rendezzen be, majd azt, hogy Caesar elvágatja a corinthosi földszorost, utat csináltat az Appennineken, Os-tiában nagy kikötőt épített, rengeteg munkát ad a vállalkozóknak és kézműveseknek, az összes törvényeket egyetlen korpuszba gyűjteti és meg-hódítja Perzsiát.

Caesar azonban csalódott, ha azt hitte, hogy nagyszerű eszméknek ilyen bőséges szétszórása megindítja egész Itáliát, s előkészíti a közvéle-ményt a monarkiára. A kozmopolita alsó népet ábrándos reményekre csalta a gyarmatok és a munka ígérete. A középosztályokat azonban kedvetlenségre és kritikára hangolta a pénzügyi válság, melynek senki se látta végét. A felső osz-tályokat pedig köztársasági érzéseikben, büszke-ségükben és halitéleteikben sebezte a sok méltó-ság, kiváltság és hatalom, mely ennek a férfiú-nak jutott. Örökkön társadalmi forradalomtól rettegetek, mely hatalmuk után javaikat is kiüti kezükből s melynek a diktatura lesz az eszköze, mint Sulla idején. Azt kérdezgették maguk közt, vajjon Caesar nem örült-e meg, és kinevették még komoly reformjait is, például a naptárét.

Caesar, hogy a nagy válság közepette hozzájusson ahhoz a pénzhez, mely ennyi mindennek az elvégzésére szükséges volt, kénytelen-kelletlen potom áron eladta a legyőzöttektől elkobzott javakat, a gyarmatalakításra alkalmatlan közföldeket és a templomok javait. Ezeken a nagy sietséggel csinált vásárokon barátai nyerezkedtek, olcsón vagy ingyen szerevezve óriási földeket. Servilia ingyen kapott hatalmas birtokot, melyet a háborúban koboztak; nagy vagyonhoz jutott körülötte néhány fölszabadult; már gazdag volt az a fiatal germán rabszolga is, akit intező hivatalnokai közé vett föl, amikor megtudta róla, hogy uzoráskodik rabszolgatársain, s aki Licinus néven egyik legügyesebb adminisztrátorává lett. Különösen a partuszok ellen való háború miatt volt nagy a méltatlankodás. Nem elég bajt szerzett már a köztársaságnak a két Gallia vakmerő hódítója az ő olthatatlan diadalszomjával? Szabad most, hogy annyi hatalmat adatott magának, otthagynia a zürzavarral teljes köztársaságot a kockázatos kaland végett? Egy és más okból nagy elégedetlenség ivakodott minden osztályba. Eközben pedig Caesar egyre lobbanóbb, ellenmondóbb, önértékeskedőbb lett, nem tűrte a tanácsokat és ellenkezéseket, és elvesztette azt a mértéket és maga uralmát, melynek addig annyi hasznát vette. Meggondolatlan szavakat szalasztott ki száján: a köztársaság már csak névleg él, Sulla ostoba volt, mikor letette a diktatúrát, melyről azt mondta, hogy fölér a törvénnyel. A *lex municipalis*-t elfogadta a nép, de a törvénynek minden

során megérezte a sietség, annyira kapkodó, bonyolult, össze-vissza intézkedésekkel teljes volt és annyira híjával az átlátszó és száraz latin világosságnak! A pénzverést és a pénzügyek intézését keleti, valószínűleg egyiptomi szolgákra bízta, szolgálait és fölszabadítottait bevezette minden közzolgálatba. Jeleneteket csapott Pontius Aquila néptribunnal, amiért egy napon, amikor ő elment a tribuni székek előtt, nem kelt föl. Könnyen fakadt szidalmakra és heves szemrehányásokra, méltatlankodott azon, hogy keveset adnak törvényeire, különösen a fonákabbakra, minők a fényűzésről szólóak, és rosszhizemű üldözésekkel akarta kikényszeríteni törvényei megtartását. De nem akarta, hogy azt mondják, királyságra vagy zsarnokságra vágyódik s többször kifakadt azok ellen, akik azt emlegették előtte, hogy királlyá akarják kiáltani. Titkon az a vágyódás marta, hogy fia legyen, akire hatalmát hagyhatná. Végrendeletében, melyet Hispániából való visszatérte után írt, perzsiai utazására való tekintettel, gyámokat rendelt jövődjő fia számára, aki esetleg születhet, és fiává fogadta Octaviust, a nővére unokáját. Egy napon, amikor két tribun eltávolított a szobráról egy diadémot, melyet ismeretlen kezek raktak rá, földühödött és azt mondotta, hogy meg akarták gyalázní. Ez a ragyogó szellem még küzdött a végzetével, de már hasztalan. A nagy dolgok örvénylő tervezésében mindössze egyet valósított meg igazán, megfeledkezve arról az ígéretéről, hogy nem teszi ki lábát Itáliából, míg az államot rendbe nem hozta: a per-

zsiái háborút. Pénzt halmozott össze, Demetriásban nagy fegyverraktárt állított, haditerven gondolkozott és Caius Octaviust egészen Apolloniáig előre küldte oktatóival és tizenhat légióval, melyek javarésze ujonc volt. Sok ifjút a szegénysége űzte, hogy besoroztassa magát, mert jószerencsét remélt Perzsiában.

Caesar végső tétovázásait hamarosan lebirhatta sürgetéseivel pártjának rosszabbik fele: a nem római fölszabadultak, a facérok, az eladósodottak, a kétségbeesettek, akik gazdagság és kitüntetés reményében kísérték. Mindenki azt látta, hogy egyre jobban kedvez a kalandoroknak, akik körülhízelgik és minden szeszélyét helyeslik; hogy mindnyája közt Dolabellát kegyeli, aki kedveskedéseivel és lármás vígságával mulattatja; hogy ő, az egykor olyan józan, társaságukban a dőzsölésre adja magát. De e cinkostársaságnak a caesari párt választékosabb és konzervatívabb részén vett diadala teljes és végleges lett, mikor soraikba lépett Antonius, elhagyva a régi pártot. Túlságos keményen megvezekelt két évi elvonultságával és nyomorával azokért a szolgálatokért, melyeket 47-ben tett a rend ügyének, a demagógia és Dolabella ellenében! Elvek és elméletek iránt Antonius közömbös volt, csak a vagyont és szórakozásokat szomjazta mohóan, és Caesarral való kibékülése után aggodalmaskodás nélkül belevetette magát öreges ambíciói körülhízelgésébe. Azt tartotta, hogy Caesar marad mindenképpen ura egész életében, legjobb lesz tehát megszerezni bizalmát és hajlandóságát azzal,

hogy tetszésére törekszik, mondjanak bár a többiek azt, amit akarnak. S a hatás hamarosan megmutatkozott, mikor a 45. év vége felé Caesar élt a Munda után kezére adott hatalommal, hogy minden hivatalnokot ő jelöljön a komiciumokban, szóval ő maga válassza őket, a népnek mindössze azt a jogot hagyva, hogy előterjesztését megerősítse. Konzullá saját magát nevezte ki és kollégájának Antoniust választotta; Lucius nevű öccsét néptribunnak nevezte ki, és a caesari párt konzervatív részének mintegy kárpótlásaul Brutust és Cassiust prétorokká. De ez utóbbi kinevezések vígasztalása sovány volt ahhoz az elégedetlenséghez képest, melyet az egész politikai világban az a tény keltett, hogy a hivatalnokok kinevezését teljesen Caesar kezére játszották. Hová zsugorodott a köztársaság, ha már egyetlen ember oszthatja szét az összes tisztségeket? A kedvetlenséget botrány is növelte. Caesar, aki rövidesen el akart indulni Perzsiába, távolléte esztendejére *suffectus* konzullá akarta kinevezni a huszonöt-esztendő, hivatalviseletlen Dolabellát. Elképzelhető a komoly és tisztas emberek méltatlankodása! De Antonius, a vakmerő, megértette, hogy Caesar kegyébe már belevette magát annyira, hogy az egyszer szabadjára engedheti Dolabella ellen való gyűlölségét, s a 44. év január elsejei ülésen, melyen Caesar kinyilvánította szándékát, kijelentette, hogy mint augur, megakadályozza a komiciumok összejövetelét a kinevezés jóváhagyására. Caesar hallgatott.

Minden esetre, ennek a töredéknek a dia-

dala rövidesen megmutatkozott ama rendkívüli és botrányos kitüntetésekben, melyeket a Caesart kísérő kalandorok türelmetlenebbje és buzgóbbja a 44. év első napjaiban a szenátussal és a néppel megszavaztatott. Szinte istenné emelték Caesart, áthozva Rómába a keleti monarchiák egyik legundorítóbb eltévelyedését; templomot rendeltek *Jupiter Julius* tiszteletére; a *Quintilis* hónap nevét *Julius*-ra változtatták; megengedték, hogy holta után a Pomeriumban nyugodhassék, és hogy életében szenátorok és lovagok kíséretével rendelkezhessék. Nemde király volt már tényleg, ha névről nem is? Ami még súlyosabb: mikor a szenátus elvitte néki mind e kitüntetésekben, úgy fogadta, hogy föl sem állt ülő helyéből; mindenféle népségből való szenátorokat nevezett ki, még gallokat is; s a 44. évre, amikor Lepidus a tartományába megy, mint ahogy készülődött is már, vicediktátorrá akarta megtételni az unokáját, Caius Octaviust, egy tizennyolc éves ifjút! Caesar most már a legősibb és legtiszteltebb hagyományokon nyíltan erőszakot követett el, vakmerően átültetve az irodalomból és filozófiából a politikába Róma tiszteletreméltó multjának azt a forradalmi megvetését, melyben az ifjú írók és tudósok heveskedése tobzódott.

Azonban a hatalma növekedésével lépést fogyott a tekintélye. A diktátor, mennél inkább vágyódott az újabb kitüntetésekre és hatalmakra, annál kevésbé volt alkalmas rájuk. Nem volt meg többé az a szükséges éleslátása, mellyel meg tudta volna különböztetni a lehet-

ségest az ábrándostól, sem a türelme, hogy minden dolgokban fokozatos állandósággal munkálkodjék. Másrészt nem tudott úgy elkegyetlenedni, mint Sulla s nem tudta megkísérelni, hogy erőszakkal győzze le a hagyományokat és érdekeket, melyek ellene szegülnek az ő ambícióinak. Engedett, megengedett, elnézett mindenekben, különösen a konzervatíveknek, ahányszor csak új kitüntetést szerzett, vagy új reformot próbált, amely nagyon is nagy volt. Azt remélte, hogy így megszelídítheti ellenségeit, akiket nem tudott leteríteni vagy elpusztítani; megtette sietségből is, hogy rögtön félredobhasson egy akadályt; megtette kénytelenségből, vagy ideges nyugtalanságból.

A választási hatalom bitorlása miatt kerekedő elégedetlenség nagy hatással volt rá, és valamelyes tranzakciót keresett. Lucius Antoniusszal, — valószínűleg a 44. év elején, — egy igen furcsa *lex de partitione comitiorum*-ot terjesztetett elő, melyben megkészszerzte a kvestorok és prétorok számát, felét a néppel választtatta, felét pedig Caesarral javasoltatta a komiciumokban, *sine repulsa*, visszautasítás nélkül. Valószínűleg arról is intézkedett, hogy a nép tribunjait és ediljeit felében a nép válassza és felesben Caesar javasolja, a két konzult Caesar, a két kurulis edilt pedig a nép. Így aztán a nép jogait részben respektálta, másrészt pedig módja volt tisztségeket osztogatni barátai között. Talán a konzervatívek kedvére szánta a *lex Cassiá*-t is. Caesar ki

akarta vele egészíteni a régi patriciusi családok számát, amelyek közül sok kiveszett. Míg kezdetben csak nehezen engedte meg a pompejánusoknak, hogy Itáliába visszatérhessenek, az utóbbi hónapokban valamennyiüknek amnesztiát adott. Hogy a lelkeket összebékítse az új rendszerrel, nemcsak Itáliába fogadta őket, nemcsak visszaadta az elhunytak özvegyeinek és fiainak elkobzott javaik egy részét, hanem minden módon kedvezett nekik, egy kissé el is hanyagolva a viharos időkbeli híveit. Hasztalan intette Hirtius, hasztalan Pansa, hogy tartson őrizetet: minden őrizetét elbocsátotta, még a hispán rabszolgákat is. Sétáiban nem akart egyéb kíséretet, mint a liktorokét. Mikor figyelmeztették, hogy Rómában itt-ott éjjeli összejöveteleken rosszat beszélnek róla és talán cselet is szőnek, mindössze egy ediktumot hirdettetett, melyben kijelentette, hogy mindenről tudomással van; a nép előtt beszédet tartott és figyelmeztette a rossznyelvűeket, hogy a jövőben legyenek csöndben.

— Inkább meghalnék, hogysesem zsarnok módra éljek, — mondotta egy nap Hirtiusnak és Pansának.

Mindenkit elhalmozott lehető és lehetetlen ígérekkel, mikor nem volt módjában, hogy adjon. Még csak meg sem kísértette, hogy megfékezze a közpénzek fosztogatását, melyet barátai a szeme előtt vittek véghez. Így a diktatúra ereje elnézések öreges lassúságába és bizonytalanságába bágyadt, mely nem sokkal volt különb, mint a régi köztársasági uralomé. Be-

lefordult, mintegy rejtőzködésből, a ravasz és haszontalan mesterkedések kanyargó zeg-zúgaiba. Sok veteránja rétségeket kapott Volaterra és Strezzo körül, melynek területét Sulla elko-bozta, de meghagyta a régi birtokosok kezén és Caesar visszakövetelte az államnak; mások, tekintélyes számban, Itáliaszerte elszórva kap-tak földeket, s mint a dekuriók rendjének vagy a *Lex Julia* által újjárendezett nemesi munici-piumok tagjait, különböző városokban, Raven-nától Laviniumig, Capuától, Suessától, Cala-tiától, Casilinumtól Sipontumig, helyezték el őket.

De a közbirtokosok maradványainak föl-kutatása lassan ment, mert a megbizottakat folyton gátolták a hatalmas emberek ajánlásai, s így a legtöbbjének meg kellett elégednie egyelőre az ígéretekkel. A tengerentúli gyarma-tok dolga sem sikerült a legjobban: úgy látszik, a gyarmatosok egy része útnak indult Lampsacus és a Fekete-tenger felé, de a carthagoi és corinthosi előkészületek nagyon lassan mozog-tak, s az epirusi gyarmat eszméjétől el kellett fordulni. Caesar, tartományok földjéről lévén szó, elkobozta Buthrotum város földjeinek egy részét, mert a város nem fizette meg azt a sar-cot, melyet a polgárháború idején kivetettek rá, és gyarmatosoknak szánta. De Atticus, aki szintén a megrövidített buthrotumi birtokosok közt volt, — ne felejtsük el, hogy igen sok po-litikusnak a vagyonát ő kezelte, — annyi em-bert megmozgatott Caesar körül a maga párt-jából, annyit beszélt, intrikált és dolgozott,

hogy Caesar visszavonta az elkobzási rendeletet, bár a gyarmatosok már szinte útra készen álltak. Kikötötte azonban, hogy Atticus fizesse meg a buthrotumiak sarcát. A pénzember, aki soha hivatalt nem viselt, hatalmasabb volt a birodalom diktátoránál! Caesar mindazonáltal folytatta a gyarmatok előkészítését, mígnem Atticus és Cicero, — aki sokat dolgozott barátjáért ez ügyben, — kissé nyugtalankodva fölvilágosítást kértek tőle. Caesar nem akarta, hogy kitudódjék, hogy Róma egyik legnagyobb plutokratájának kedvéért lemondott egy gyarmat megalapításáról. Arra kérte őket, tartsák titokban a dolgot, de legyenek nyugton, hajóra szállítja ugyan a gyarmatosokat, azonban majd ha Epirusban lesznek, máshova küldi őket, egyelőre nem tudja, hova. Ilyen mesterkedésekre szorult rá a világ ura! Az sem sikerült neki, hogy Antoniust és Dolabellát kibékítse, és Antonius, mint augur, megakadályozta azt a komiciumot, melyben Dolabellát *consul suffectus*-nak választották volna. S a látszatra mindenható diktátor belékeveredett az ajánlások, szivességek, szolgálatok, kegyek hálózatába is, mely épp úgy a lényege volt ennek, mint a világon minden merkantil társadalomnak, melyben az élet legfőbb célja a pénz, és nem tudta szétszakítani láthatatlan szálait.

Az elégedetlenség egyre jobban nekikeseredett. Szitotta minden gyűlölség, amilyenek a diadalmas forradalmakat nyomon követik. Szitotta sok caesarianus bosszankodása, akik nem kapták meg az elvárt kárpótlást, vagy azon ke-

seregtek, hogy a régi pompeianusokkal jobban bánt, mint velük. Szitotta azok haragja, akik rokonaik és barátaik javait fölszabadultak és szélhámosok kezére jutni látták, és azok irigykedése, akik eddig magukkal egyenlőnek tudták Caesart és most látniok kellett, hogy úgy imádják, mint egy félistent. Furcsa híreket hintettek: Caesar nőül akarja venni Cleopatrát, a birodalom fővárosát Ilionba vagy Alexandriába akarja áthelyezni, Perzsia meghódítása után nagy ekspediciót akar vezetni a gétek és szittyák ellen, s Gallián keresztül akar visszatérni Itáliába. Egy hangos botrány még jobban felbőszítette a lelkeket. 44 január 26-án néhányan a nép közül királynak köszöntötték Caesart, mikor az utcákat járta. A két néptribun, akiket a diadém-eset alkalmával szemrehányásokkal illetett, lecsukatott néhány ilyen nagyhangút. Caesar haragosan tiltakozott, s azt állította, hogy a kiáltozókat a két tribun biztatta föl, hogy így fejedelmi ambíciók gyanújába keverjék őt. Mikor pedig a két tribun ezt nem hagyta magán száradni, Caesar törvény szerével letétette őket hivatalukból s kiűzte őket a szenátusból, nagy megbotránkozására a közönségnek, mely a tribunt mindig a legszentebb hivatalnoknak tartotta s most tüntetést rögtönzött a két tribun pártján. Caesar és klientélájának az a része, mely az abszolút monarkátus felé sarkalta, elhárította az utolsó akadályokat és a végső látszatot is. Február első felében a szenátus és a nép örökös diktátorrá nevezte ki Caesart, szóval tényleges, ha nem is név sze-

rint való monarkának, s a botrány növelésére köszöntött be 15-én a Luperkáliák ünnepe. Úgy látszik, Caesar valamely népies tüntetést akart rögtönöztetni a monarkia javára, hogy befolyásolja a felső osztályokat, s erre a célra nyilvános színjátékban egyezett meg Antoniusszal. Antonius diadémmal lépett Caesar elé, aki az ünnepségen elnökölt, s a fejére akarta helyezni. Caesar elutasította, Antonius makacszkodott, mire Caesar még erélyesebben megismételte a visszautasítást. De mikor elhárította a diadémot, zúgó taps köszöntötte, s haragjában azt iratta a naptárba, hogy azon a napon a nép följajánlta neki a királyi koronát és ő visszautasította. Ez a hazugság nagy méltatlankodást keltett.

És közben, míg Itáliát tovább gyötörték az adósságok, s a középosztály kegyetlen szorongásban élt, Itália és Róma szegény népségében alaktalan forradalmi várakozások sajátos erjedése kezdődött, mely napról-napra jobban elrémítette a birtokos osztályokat. Caesar a gyarmatokkal és a perzsiai háborúval visszahozza az aranykort, végez a gazdagok és nagyok zsarnokságával s új uralom fog beköszönteni! A nagy népforradalmak emlékezete annyira kiujult, hogy egy bizonyos Erophilos, származására nagy-görögországi, foglalkozására állatorvos, egy meghibbant eszű ember, aki Marius unokájának adta ki magát, egy csapásra igen népszerűvé vált. Municipiumok, veterán-gyarmatok és kézműves *collegiák* patronusukká választották, egész egy udvart alakított

maga körül, s már úgy mert tárgyalni Caesar-
ral és a nagyokkal, mint vele egyenlő felekkel.
És Caesar, hogy meg ne bántsa a népet, nem
merte eltenni láb alól. Megelégedett azzal, hogy
Rómából kiutasította.

OSZK

György Széchenyi Könyvtár

XVIII.

Március idusza.

(44. január—március)

Ekkor egy férfiúnak ugyanaz az eszméje támadt, mely már felvillámlott Trebonius agyában: Caesarnak halnia kell. Cassius volt ez a férfiú, Crassusnak a partusz háborúban kvesztora, Serviliának veje. Okos, nagyratörő, magas műveltségű ifjú, büszke, nyers, erőszakos jellemű, aki nem áltathatta magát azzal, hogy Caesar meggyilkolásából több haszna lesz, mint amennyit az ő kegyétől biztosra remélhetne. Óvatosan megnyilatkozott barátai előtt, kiket Caesar ellenségeinek ismert. Kiválogatták az összeesküvők első csoportját, mérlegelték a vállalkozás lehetőségeit és veszedelmeit, s meggyeztek abban, hogy bele kell vonni az összeesküvésbe Cassius sógorát, Brutust. Minden pártban nagy volt a tekintélye, és mert Serviliának volt a fia, szinte Caesar intímusának

számították. Sok tétova és gyáva férfiú neki-bátorodik, ha megtudja, hogy ő is kész Caesar meggyilkolására . . .

Brutus, mint a történelem és a végzet annyi eleven eszköze a forradalmakban, gyöngé ember volt. Olyan jellem, minő sűrűen akad a polgári idők arisztokrata családjaiban. Eszes, de nem éppen buzgó, nem éppen érzéki, csupa büszkeség, de magába csukódó, kevés ambíciójú másokkal szemben, nem igen bosszúálló és kegyetlen, s ezért passzív jóakaratra és puritán-ságra hajló. Mint aféle gyöngé lélek, csupa utánzásból rövid ideig ő is uzsorára adta magát. Először Pompeius pártján volt, mikor a Rimini elfoglalásán megriadt felsőbb osztályok azt rajzották körül, akitől a rend és vagyon megmentését jobban remélhették. Azután kibékült Caesarral és barátságát élvezte. Azonban természete szerint nem volt sem milliók harácsolója, sem nagy törtető. Inkább szigorú erkölcsű művelt ember, aki szelidebb időkben könyveket kedvelő nagyúr lett volna, kissé fantasztá és különködő, s a tanulmányaiban annyi öröme tellett volna, mint másoknak a szerelemben, dicsőségben vagy gazdagságban. De e rendkívüli időkben jellemének buzgó közcsodálása a tanulmányok szerelme mellett egy másik szenvedélyt is kigyújtott benne. Büszke volt arra, hogy az ércakarát hősenek, az önmaga fájdalmas megtörésével gyakorolható nehéz ére-nyek példájának tudta magát, és mások is annak csodálták. Megvolt a biztos módja, hogy ezt a félős, gyöngé embert a legnagyobb merész-

ségre és ellenállásra lehessen ajzani: rá kellett bizonyítani, hogy másképp vége a hősi nevének. Az eszes Cassius megértette ezt és ügyesen ostrom alá tudta fogni sógora gyöngye lelkét. Brutust egyszer csak bizonyos cédulák kezdték fölzaklatni, miket — Cassius kezemunkája volt — reggelenként prétori székében talált, vagy amikről megtudta, hogy a Fórumon az első Brutus szobrának piedesztáljára aggatták. Ez volt rájuk írva:

— Bár élnél, ó Brutus!

Vagy:

— Brutus, te alszol!

Az utcán sokszor kiáltást hallott a háta mögül:

— Egy Brutus kellene nekünk!

A gyilkosság gondolata az ő szelleméhez mértén legalkalmasabb alakban jelent meg előtte: mint a nép megbiztatása az erős férfiú számára, aki egyesegyedül képes ilyen rettentő cselekedetre. Ám a hősnak tetszelgő tudós jóakarata és félnék lelke először bizonyára megborzongott a gonosztett veszedelmeitől és erőszakosságától, megemlékezve Caesar jóságáról, jótéteményeiről s anyja iránt való régi barátságáról. Ha tovább is barátja maradna, még hatalmasabb és gazdagabb lenne, annyi jót tett és tenne még Caesar az ő családjával! De aztán Caesar ázsiai ambícióit forgatta eszében, mikre azelőtt alig figyelt. Eszébe jutott a görög irodalomból és a római hagyományokból a zsarnokok gyilkosainak és elüzőinek dicsősége és annyi régi filozófus körmönfont érvelése, mely

az eszményi célból elkövetett királygyilkosságokat igazolta. Rettentő hánykódások! Éppen mert Caesar a jótevője volt, éppen azért még elszántabban kell meggyilkolnia: a polgári kötelességért le kell győznie egyéni érzését, ahogyan az öreg Brutus is föláldozta fiai fejét a köztársaságért. Cassius végül egész nyíltan szólt vele és azzal csábítgatta: ne legyen olyan prétor, mint a többi, Róma páratlan dolgokat vár tőle, egyedül csak ő lehet a feje ekkora vállalkozásnak. Ha a gyöngé Brutus akkoriban Caesar közelében él, annyira leigazza a bámulat, hogy nem hallgat ilyen biztatásokra. De Caesar, akit ügyei elfoglaltak, magára hagyta őt s így Cassius győzött. S az összeesküvés eszméje kezdett elterjedni onnan, ahol született: Servilia rokonságából, a főúri caesariánusok csoportjából, a forradalmi és demagóg töredék szinte teljes diadalának visszahatásául. Az egész klikkben csak Lepidus nem tudott semmit és maradt hűségese.

Brutus és Cassius sok összeesküvőt keresett és hamarosan talált is, abban a gyűlöletben, mely Caesart ezer okból körülgyűrűzte: csupa szenátort és számottevő személyt, Pompeius pártjának maradékát, Caesar pártjának sok jeles emberét és leghíresebb tábornokai közül is néhányat, köztük Caius Treboniust és Servius Sulpicius Galbát. Sok újabb történetíró szigorúan megítéli azt a hamarságot, mellyel az összeesküvőkhöz szegődtek a lángeszű férfiú ellen, aki az állam rendbehozásán fáradt . . . De ezt az ítéletet tévedés mondatja. Azok az

idők, egyebekben annyira hasonlók a mieinkhez, kettőben elütnek tőlük: a háború és rabszolgaság dolgában, melyek az emberi élet megvetését mint szükségszerű érzést fejlesztették ki. Az embernek ember ellen való harca olyan eszközzé szoktatta a nagyok kezébe a tört, aminő az írotáblácska vagy a könyvek tekerese volt . . . Valamennyien annyiszor szemébe néztek a halálnak a csatamezőn, s annyiszor ítélték halálra provinciabelieket és katonákat tartományaikban, rabszolgákat a házukban! Az emberi életet ők édeskevéssé becsülték. És emberileg lehetetlen volt az is, hogy Caesarban a jóhiszemű utódok módjára hőst és félistent lássanak, hibáiban és kegyetlenségeiben is imádatot. Bizonyára sokakat kicsinyes személyi motívumok is ösztökéltek arra, hogy az összeesküvők közé álljanak. De ez valamennyiöket csak másodsorban biztatta, s nem volt oka az összeesküvésnek, melyet Caesar művével egyetemben nem lehet érdem vagy bűn egyéni mértékével mérni. Mert Caesart is, ellenfeleit is *kényszerítette* a cselekvésre a dolgok állása, mely a régiek által a sorsnak tulajdonított végzetes erővel hatalmaskodott akarataikon. Sem Caesar, sem gyilkosai nem szolgáltak rá akár a támadásokra, akár a hiszterikus csodálásra, miknek itt-ott nyomait látjuk. Caesar egyik legragyogóbb példája volt az emberi szellemnek az ember és ember harcában s a forradalmi latin szellemnek a társadalmi szétesésben és megújulásban. Tudásra és művészetre vágyó, majdnem az egyetemességig sokoldalú

és befogadó elme volt, nagyszabásúan képzelő, egyben pozitív, összehangzó, realiztikus, a legveszedelmesebb nekilendüléseiben is ment a miszticizmustól, az erkölcsi okokkal nem törődő és hitetlen. A gondolkozásnak hatalmas világozása és plaszticitása, fáradatlan buzgóság, bámulatos gyorsaság, rendkívüli ideglebírás voltak legfőbb erényei, mikkel minden időben és korban nagy emberré vált volna. Az Egyesült-Államokban nagy ipari szervezővé, Délafrikában földek és bányák nagy fölkutatójává és spekulánsává, a mai Európában nagy tudóssá vagy íróvá. A régi Rómában családi hagyományai és nagyratörése a politikára ösztökélte, a legrosszabb megpróbáltatásra, melyen lángeszű ember elemésztheti magát, mert ez az, amelyen előreláthatatlan okok hirtelen közbejötté miatt az eredmény ritkán ér föl az erőfeszítéssel. A politikában Caesar nagy vezérré, nagy íróvá, nagy személyiséggé nőhetett volna, de nagy államférfiúvá nem. Három politikai főeszméje volt: 59-ben a törvénytartó demokratapárt ujjászervezése, 56-ban Lucullus hódítópolitikájának kiterjesztése, Pompeius halála után személyes uralom alakítása. A három közül a két első megkésett, a harmadik korán jött. Ezért mind a három meg is bukott. Megbukott az első a konzulátus demokratikus forradalmában, a második Crassus perzsiai megsemmisülésében és a véres galliai lázadásokban, a harmadik a március iduszán történt vérengzésben. De balgaság lenne ezeket a balsikereket Caesar bűnéül vagy tévedéseül róni. Caesar

nem volt államférfiú, mert nem válhatott azzá olyan demokráciában, amelyben ha kinek nem tetszettek a hatalom, gazdagság és élvezetek féktelen tombolásától nekihevíült nép őrjöngő eksztravaganciái és eltévelyedései, elmehetett filozofálni, de nem próbálkozhatott a politikával. Egész életén könyörtelen végzet úrkodott. A konzulátus népforradalmára az események kényszerítették. A maga, a pártja és a műve megmentésének szüksége készítette életének legnagyobb vakmerőségére, Gallia anneksziójára. Azután már nem vonúlhatott vissza. El kellett követnie ama vérengző megtorlást, mely történetének valóban a legvisszataszítóbb fejezete. A polgárháború olyan végzetes kénytelenséggel támadt hódítópolitikájának bukásából, hogy végső erőfeszítésével sem tudta elejét venni. Sikere ebben a háborúban óriási és váratlan volt, de túlságosan nagy is. Mert látszólag mindenké urává emelkedvén, egyszersmind egyik legfogósabb helyzetébe került: nem hagyhatta ott a hatalmat, ha pedig meg akarta tartani, bele kellett fognia abba a lehetetlen munkába, hogy mindössze néhány barátjával egymaga uralkodjék egy óriási, rendetlen birodalmon. Hogy ekkora föladatra elégnek érezte magát, emberi: de az időnek olyan nagy távolságából, a történelmi dolgok érettebb tapasztaltságával fenéki megérthetjük ennek az illúzióknak a hamisságát. Caesar nem volt nagy államférfiú, hanem a történelem legnagyobb demagógja. Megszemélyesítette a régi agrártársadalom hagyományával harcban álló kereskedelmi korszak ragyogó

és félelmetes forradalmi erőit. A vallásbeli hitetlenséget, az erkölcsi közömbösséget, a családi érzések híját, a politikai opportunizmust és megbizhatatlanságot, a hagyományok megvetését, a keleti kényelmet, a ragadozó militarizmust, a spekulációt, vesztegetést, üzérkedést, a demokratikus szellemet, az észbeli elfinomodást, a barbár durvaság első szelidülését, a művészet és tudomány szenvedélyét. Hogy Németország és Oroszország uralkodói ennek a nagy forradalmárnak a nevét vették föl, egyike a történelem legnagyobb furcsaságainak. Hogy a korabeli konzervatívok gyűlölték, mint egy szörnyeteget, érthető. Hogy naggyá vált az elmék e nagy áramlatának követésével, az nem a véletlen vagy csoda műve, hanem a történelem eseményeiben lakozó sajátos logikáé. De amikor azzal áltatta magát, hogy akaratát és gondolatát rákényszerítheti korának minden szellemi és társadalmi áramlatára, és úrkodhatik rajtuk, akkor mindenkit kiábrándított és átlépték . . . Nem számít, hogy élete második felében sokszor bölcsebb volt, mint az elsőben, hogy demagóg fejjel elkövetett hibáit, — bár sok ellenmondás közt, — reformátori munkával próbálta részben helyreütni és belátta, hogy szükségszerűen pusztulnia kell az olyan társadalomnak, melynek egész morálja a pénz és a gyönyörök telhetetlen kívánásába torkollik. Ezt az összeomlást sem ő, sem más nem tudta föltartóztatni. Az ő korának római társadalmában túlságos sok ellentét szegeződött egymásnak, kezdve a sok adós és kevés hitelező, a szegé-

nyek és gazdagok összebékíthetetlen antagonizmusán, a demagógia és a tekintély szelleme, az ázsiai fényűzés és a régi latin egyszerűség, az új görögös-keleti műveltség és a római hagyományok ellenkezéseig. Bizonyos, hogy Caesar csodálatos fürgeségről és erőről tett tanúságot, nagyobbbról, mint akármelyik kortársa, mikor annyi évig állta idegölő recsegését-ropogását e merkantil demokráciának, mely, mint hajó a viharzó tengeren, rá volt hagyatva egy ideges, változó, ellenmondó közvélemény rettentő háborgásaira. De hogyan békíthette volna össze és hogyan birhatta volna le Caesar ez óriási ellentéteket az egész társadalomban, mikor a tulajdon pártjában sem tudta őket összehangolni vagy eltüntetni? Míg ezt a sok ellenmondást meg nem oldotta egy nagy történelmi válság, mely ez időben kezdődik és tiz évig fog tartani, nincs mód, hogy egy új generáció nyugodtabb, tartósabb világot építsen azokból a kövekből, melyeket ez a mostani generáció hordott össze: munkás, szerencsés, nagy, de egyelőre agyondolgozott és kifáradt, gyűlölségeiben széttagolt, féktelen politikai, erkölcsi és értelmi szabadossághoz túlon hozzászokott nemzedék. Szerényebb, okosabb, türelme-
sebb generációnak kell jönnie és amannak el kell tennie: el Caesarnak is, ahogy eltűnt Crassus, Pompeius, Cato, ahogy rövidesen el fog tűnni Cicero és szine-virága ennek az arisztokráciának, mely a római történelem legnagyobb forrongását látta.

Valóban, az összeesküvők azt a nagy moz-

galmat képviselték, mely az itáliai lelkekben és pártokban megindult: tudniillik a régi konzervatív párt töredékének szövetkezését a caesari párt legmaradibb és legúrjobb részével az idegen demagógikus monarkia ellen, amely a felsőbb osztályok hatalmát és vagyonát fenyegette. A gazdagok latin, maradi köztársasága összefogott a nincsetlenek keleties, forradalmi monarkiaja ellen. Március eleje körül már sokan tudtak a tervről, némelyek szerint hatvanan, mások szerint nyolcvanan, közöttük Decimus Brutus, a Caesar kedveltje, aki február végén Galliából Rómába tért vissza. Cicero nem volt köztük, neki nem mondtak el semmit, mert nem nagyon bíztak a bátorságához s a köztisztületben álló öreg író meg akarták kímélni a kockázattól. Fölöslegesnek tűnhetik ennyi összeesküvő, ha meggondoljuk, hogy az indiszkréciók és árulások veszedelme minden új résztvevővel csak növekszik. De az összeesküvők talán úgy gondolkoztak, hogy a hadsereg tántoríthatatlanul hűséges Caesarhoz és a valóságnál is kedvezőbbnek tudták iránta az alsóbb népet, melynek rajongása mintha napról-napra növekedett volna. Caesar meggyilkolását tehát nem szabad néhány személyes ellenség művének föltüntetni, hanem az egész szenátusénak, hogy tiszteletet gerjessen a légiókban, a népben, az egész birodalomban. Ez magyarázza meg talán, miért határozták el hosszú viták után azt, hogy nem ölik meg Caesarral együtt Antoniust is, aki akkor konzul volt. Nem Brutus kedvéért, aki a római vért kímélni

akarta, hanem annak a megfontolásából, hogy mindakét konzulnak halála megakadályozta volna a régi alkotmány helyreállítását, s annak a reményéből, hogy nemrég térvén a zsarnoki párthoz, Caesar halála után hamarosan visszatér régi barátai közé. A hóhérkodás helye és módja később megbizonyítják, hogy az összeesküvők valóban így okoskodtak. A kérdés súlyos volt. Sok tervet megforgattak azokon a látogatásokon, miket az összeesküvők a gyanú elkerülésére egyenkint tettek egymásnál. Sosem jöttek össze valamennyien. De az idő múltott és sietést sürgetett, mert Caesar perzsiai utazására készült már, egész Itáliából összesereglettek és a templomokban laktak veteránjai, akik díszkiséretül akartak szegődni a városból való kivonulásához. Nagy volt a tétovázás, a sok terv közül egyik sem tetszett, az örökös viták kimerítették az összeesküvőket, akik közt néhány titokban már bánkódó el kezdett félni. Valamennyiök félelme és ellenkezése, melyet addig visszafojtott a kölcsönös szégyenkezés, kitört és sokan, hogy kimásszanak a veszedelemből, a vállalkozás elhagyására készültek. De az események, a dolgok ereje és a már fölédézett veszedelem rövidesen összepántolták az ellenkező akaratokat. Caesar egyik bitorlást a másik után követte el: most nem megszavaztatta a szenátussal, hogy elutazása előtt válaszáuk meg a hivatalnokokat három évre, amennyire a távollétét számította? Hirtiust és Pansát március elején már konzuloknak küldték ki a 43. évre, és velük a nép tribunjait. Híre

járt, hogy a Szibillák egyik jóslata szerint a partuszokat csak király győzheti le, hogy a 65. évben volt konzul, Lucius Aurelius Cotta, aki ellen Caesar 66-ban összeesküdött, indítványozni fogja: kiáltsák királlyá az egész birodalomra, Itáliát kivéve. Mikor végül kitudódott, hogy Caesar tizenötödikére egybehívta a szenátust a Pompeius Kúriájába, többek közt megoldani a Dolabella konzulátusának kérdését, s aztán tizenhetedikén elutazik, mindnyájan megegyeztek abban, hogy itt a legjobb alkalom. Ha a szenátusban a szenátorok színe-java öli meg Caesart, — mint annak idején Romulust, — úgy fog tűnni, mintha Róma maga ölte volna meg.

Most már nem lehetett visszahúzódní. Caesart mindenáron meg kellett ölni március idusán. S a gyűlésig való napok rettentő lassan teltek az összeesküvés vezéreinek. Róma nyolcvan legúríbb házában minden este félelemtől fáradtan húzódtak kicsiny hálószobájukba ezer halált látott férfiak és hasztalan hívták az álmot. Egyik sem volt bizonyos felőle, nem árulja-e el valamelyikük akaratlanul is a titkot s Caesar nem gyilkoltatja-e le valamennyiüket még az éjszaka? Hajnalban pedig újból kezdődött a kölcsönös megbeszélő látogatások nehéz munkája. Óvatosan jöttek-mentek, az utcákon rászedték a járókelők kíváncsi szemét közömbösséggel, mintha mind szertartásos látogatásra mennének, s a házakban eltávolították az indiszkrét rabszolgákat. Különösen Brutust gyötörték örökös félelmek és kétségek, s ami-

lyen nyugodtnak mutatkozott odakünn, olyan hosszú és szomorú hallgatásban gubbasztott odahaza. Izgalmas, sóhajokkal megszakított álmokat aludt, miknek Porcia nem tudta okát találni. A félenkség, a hála, a hajlandóság kemény csatát vítt lelkében a hősiséghez való gőgös makacskodással. És a napok teltek, Róma nyugton maradt, a titoknak jó lakatja volt, sem Caesar, sem hívei mintha nem vettek volna észre semmit. Csak Porcia tudta örökös kérdéseivel kivenni a rettentő titkot gyöngé férjéből. Közben a titkos összejöveteleken lassan-lassan kidolgozták a gyilkosság tervét minden részleteivel. Az összeesküvők tógájuk alatt tört visznek, Trebonius beszélgetésekkel kicsalogatja a Kúriából Antoniust, Decimus Brutus a Pompeius szomszédos színházában játékokra bérelt gladiátorait helyezi el, akik szükség esetén az összeesküvők védelmére jönnek. Rögtön Caesar meggyilkolása után Brutus beszédet mond a szenátusban, okát adja a balcselekedetnek s a köztársaság helyreállítását javasolja. Március 14-ike is megjött, lassan múlt, múlt, estére hajolt, és még semmi se történt. Caesar ezen az estén, úgy tudták, ott fog vacsorázni Lepidusnál, aki Rómán kívül kis hadsereget készített elő provinciába való utazására, és későn fog hazatérni: jó jele annak, hogy semmit sem gyanít. Hány szem kutatta azon éjszaka az eget és vigyázta, kialszanak-e már a csillagok, támad-e már a nap, mely Caesar vérének fogja látni és a helyreállított köztársaságot! Csak Caesar aludta, késő hazatérés után, sorsa-

tudatlanul, a fáradt, beteges ember zaklatott álmát.

Kipirkadt végre március 15-ének hajnala. Az összeesküvők jókor ott voltak a Pompeius portikuszánál, a mai Campo dei Fiori helyének szomszédságában. Brutus, a prétor, székébe szállott s elkezdte a panasztévők kihallgatását, benső fölindultsága lebirásával. A többiek az ülés kezdetét várták, az oszlopcsarnokban kollégáikkal beszélgettek s igyekeztek nyugodtak lenni, a Pompeius szomszéd színházában látványosság kezdődött, az utcákon indult az élet. Caesarnak a következő percben jönnie kellett . . . De Caesar késlekedett, úgy látszik, rosszulléte tartóztatta, amely miatt kicsi híja el nem halasztotta az ülést. Az aggódó összeesküvők elkezdtek nyugtalankodni, reszketni, minden kis szellőcskére megriadtak. Egyikükhöz, Cascához, nevetve közeledett egy barátja:

— Titkot rejtegetsz, de Brutus mindent elmondott már.

Casca elképedt, s már ott tartott, hogy mindent leleplez, mikor a másik további szavaiból kiderült, hogy Cascának legközelebbi ediljelöltségére célzott. Popilius Laenas szenátor Brutushoz és Cassiushoz közeledett és a fülükbe súgta:

— Sikerülhet, csak siessetek vele.

És Caesar nem jött. A nap már magasan járt, délelőtt tíz óra lehetett. Az összeesküvők idegei kezdtek kimerülni a várakozásban és rettegés fogta el őket. Bizonyosan kiderült minden! Cassius végül elhatározta, hogy Decimus

Brutust elküldi Caesar házába, nézze meg, mi történt és hozza Caesart a kúriára. Decimus a Marsmező kis utcáin keresztül sietve haladt föl a Fórumig, belépett a státuszépületbe, ahol Caesar mint főpap lakott. Éppen akkor ért oda, mikor a diktátor kínzó baja miatt intézkedni akart az ülés elhalasztásáról. De Brutusnak a veszedelem óráján még az a kegyetlen bátorsága támadt, hogy baráti beszélgetésekkel maga vigye vágóhídra azt a férfiút, aki vakon megbízott benne. Végre fölbukkant Caesar gyaloghintaja! A Kúria mellett Caesar leszállt, s az özszeesküvők, akik már együtt voltak a teremben, messziről látták, amint Popilius Laenas közeledik hozzá és sokáig halkan beszélget vele. Iszonyú egy pillanat volt Brutusnak és Cassiusnak. Talán most árulja el őket . . . Cassius majdnem fejét vesztette, azonban a nyugodtabb Brutusnak még ebben a pillanatban is volt bátorsága, hogy Caesar arcába nézzen: ez a sovány, szigorú, ezer gondban és gondolatban megfáradt arc nyugodt volt, mint aki olyasmit hallgat, ami csak a beszélőnek sürgős. Brutus intett Cassiusnak, hogy nyugodt lehet! De még egy szünet következett: az az idő, amíg Caesar kívül maradt a Kúrián, elvégezni a politikai szertartás követelte áldozatokat. Végre belépett és leült. Közben Trebonius beszélgetésekkel kivitte Antoniust. Tullius Cimber a diktátorhoz közeledett s egyik száműzött bátyja visszahívására kérte. A többiek körülfogták, mintha esdeklésüket egyesíteni akarnák Cimberével. De Caesar túlságosnak érezte maga körül a töme-

get, fölállt és intett, hogy távolodjanak . . . Tullius elkapta a tógáját, mely lesíklott termetéről, szabadon hagyva a könnyű tunika földte mellét. Ez volt a jel. Casca szúrt feléje először, de reszkető keze eltévedt s a vállán sebezte meg. Caesar hirtelen feléje pattant s kiáltva marokra kapta irótőrét, Casca rémülten a bátyját hívta, aki törével Caesar vékonyába döfött. Cassius arcon, Decimus csípőn találta, s mindnyájan olyan fölindulásban voltak, hogy egymást sebzették, miközben Caesar úgy viaskodott, mint egy vadállat. A szenátorokat az elképedés pillanata után hirtelen rémület kapta meg, fölugráltak és ordítva elfutottak, közben földre buktak, egymást gázolták, a caesariánusok is, Antonius is. Mindössze ketten vetették magukat Caesar segítségére . . . Hasztalan. Caesar dühöngve kiszabadította magát, de csak Pompeius szobrának a lábáig ment, ott elterült vére özönében, holtan. Brutus ekkor fölállt, hogy elmondja beszédét a szenátus előtt, de a Kúria üres volt. Az összeesküvők nem gondolták, hogy gyerekes rémület megghiúsítja majd kikokodott tervüket: a helyreállítás azonnal való elrendelését. Mitévők legyenek? Rövid tanácskozást tartottak abban a nagy fölindultságukban, melyben mindnyájan voltak, s a veteránoktól és az alsó néptől való félelmükben úgy határoztak, odahívják Decimus gladiatorjait, a Capitoliumra vonúlnak velük, ott eltorlaszolja magukat s a legnagyobb nyugalomban határoznak. Csakugyan ki is vonultak, tógáju-

kat pajzsnak a balkarjukra csavarták, jobbjukban a véres tört lóbálták, egy botra a szabadság jelvényét, a frigiai sapkát tűzték, éltették a szabadságot, a köztársaságot, Cicerot, a *De Republica* filozófusát, de minden utcában csak jajveszéklőket és futamodókat láttak. A portikuszban és a szomszéd utcákban levő nép megrémült az ordítva kirohanó szenátoroktól és az odasiető fegyveres gladiátoroktól. Villámgyorsan vészkiáltások riadtak, s hanyatthomlok menekült mindenki. A Pompeius színházáig ható ordítások megrémítették a közönséget, mely szintén nagy kavarodásban menekült, miközben a tolvajok kezükre kerítették a színház körül árulók otthagytott kosarait és kocsijait. Mindenki igyekezett bemenekülni a házakba és boltokba, melyeket a gazdáik sietve bezártak. A vérlepte fegyveres csapat fölbukkanása növelte a zürzavart az utcákon, amerre elvonult. Hasztalan kiáltoztak, — különösen Brutus, — hasztalan integettek a tömeg lecsitítására, a tömeg nem látott, nem hallott. Kevéssel aztán Antonius bezárkózott odahaza, az összeesküvők eltorlaszolták magukat a Capitoliumon, mindenki ijedten elrejtőzött, Róma gyászos csöndbe halt. Mindenki félt mindenkitől.

Megkezdődött Róma történetének egyik legfélelmetesebb és legüdvösebb válsága. Caesar-nak nemcsak a testét roncsolták össze. Utolsó évei zürzavaros, sietős munkája is jórészt el fog pusztulni rövidesen. Még húsz tragikus esztendő, s azután — mikor ez idők erőszakos végre jutott férfiai örök álmukat alusszák már szerte a

birodalomban, melyet oly nagyra növeltek — a világ békébe és rendbe szedi magát, hogy munkájuk késő gyümölcseit ízlelhessen. Akkor ki fog világosodni: az összeesküvők részben mennyire megsejtették az igazságot. Azt, hogy a katonai monarkia ideje még nem érett meg. Hogy senki római polgár még nem építhetett keleti módra királyi palotát a dicsőséges latin köztársaság fővárosában. Hogy a halál, — az elküldetett szabadító, — Caesart a bajok olyan gúzsából vágta ki, melyet ő maga nem oldozhatott volna széjjel. Hogy nem egy lángeszű zsarnok diktatúrája, hanem számtalan kicsiny társadalmi erő szabad, lassú, olykor robbanó kifejtőzése fogja földéríteni a világra, e viharos dél előtt múltával, a római Birodalom fényes, nyugodalmas delelőjét.

A római köztársaság elbukása

Országos Széchényi Könyvtár

I.

Három viharos nap.

(*Kr. e. 44. március 15, 16, 17.*)

Az összeesküvők, Róma hatalmasai és Antonius hamarosan föleszméltek abból a megrökönyödésből, amelybe Caesar hirtelen meggyilkolása vetette őket. A gyilkosok nem tudtak jól összetanulni, mert az összeesküvés ideje alatt lopva, riadozva kellett üzeneteket venniök, harmad-negyedmaguk közt való beszélgetéseken. Megértették egymást Caesar meggyilkolásának módjában, de nem voltak tisztában azzal, hogy mit cselekesznek majd a gyilkosság után. Mindössze az a meghatározott tervük volt, hogy, azonnal a szenátus elé terjesztik a köztársaság helyreállítását. Most, hogy ez a tervük megbukott, magukra maradtak a pusztá Capitoliumon. Kimerültek abban a fáradságban, amely a nagy fölindulással jár, megzavarodtak attól a nagy riadalomtól és menekvéstől, amelyet Róma ut-

cáin láttak, s bizonytalanok voltak abban, hogy a város hogyan ítéli meg cselekedetüket, hogyan viselkednek majd a veteránok és az alsó nép? Ha a publikum habozik vagy ellenségeskedik, akkor ezek is kikezdhetnek velük. Mit határozzanak tehát? Könnyü megérteni, hogy a dolgok és lelkek ilyen állapotában mindegyikük legjobbnak vélte, ha semmit sem tesznek addig, amíg meg nem egyeztek a konzervatív párt főembereivel. Ezért elhatározták, hogy rabszolgáikat, akik följöttek velük, elküldik legtekintélyesebb barátaikhoz, hívják föl őket a Capitoliumra. Ugyanakkor a hatalmasok pártjának vezető férfiai, magukhoz térve első riadalmukból, igyekeztek hírt szerezni az összeesküvőről. Cicero, akit rendkívül fölzaklatott a gyilkosság híre, szinte őrzöngött a türelmetlenségtől. Azonnal lakonikus levelet írt Basilusnak, gratulált neki, és azt kérdezte, mi a tennivaló? Antoniusnak is az volt az első gondja, hogy hírt és tanácsot tudjon. Ki ölte meg Caesart? Kit hívhat tanácsra ebben a veszedelmes helyzetben? Délután Róma utcáin egymás útját keresztezték a sebes küldöncök, akik ujságot szimatoltak, levelet és üzenetet vittek-hoztak.

Az utóbbi években annyi elégedetlenség gyülemlett föl a lelkek titkos zúgaiban Caesar ellen, hogy hamarosan akadtak szenátorok, akik délután már föl mertek menni a Capitoliumra. Köztük volt Cicero is. Örömében kikelt magából, úgy érkezett oda. Lelkének rendkívüli föl-buzdulása újra kiverte a tudósi zsibbadásból és fáradt kedvetlenségből, melybe olyan régóta

belelustult. És valamennyien tanácskozni kezdtek. Az, hogy a szenátust minél előbb egybe kell hívni, világos volt. De ki hívja egybe? Néhányan az életben maradt konzult ajánlották, Antonius, akire a dolog alkotmány szerint is tartozott. S ez nem volt éppen akkora esztelenség, mint néhány modern történetíró gondolja, megfedkezve arról, hogy az események forgatagában nehezebb itélni, mint a később jött bölcsességgel. Antonius pár hónapja még mérsékelt caesariánus volt, amilyen Brutus, Cassius, Trebonius, sőt 47-ben haragba került Caesarral Dolabella zavargásainak kegyetlen elnyomása miatt. Igaz, hogy a végén az ellenkező töredékhez pártolt, de mindezt adósságai, a félreállítás, melyre a diktátor kárhoyztatta és feleségének, Fulviának örökös unszolása megbocsáthatóvá tették. Régi barátai azon reménykedtek, hogy Caesar halálával most már ő is megtér rövid eltévelyedéséből. Azonban Cicero, aki még jobban föltüzeldött, mikor a Capitoliumon legjava barátait s a két ellenséges párt legjelesebb férfiai ott találta az összeesküvők közt, merész dolgot ajánlt. Oktalanság lenne megbízni Antoniusban. A maguk érdeke azt kívánja, hogy az eseményeket bátor államcsínnyel siettessék. Brutus és Cassius, akik prétorok, hívják össze a szenátust, elbitorolva Antonius hatalmát, szólítsák fegyverbe a polgárokat, mint Catilina idejében, s kerítsék azonnal hatalmukra az államot. Közben a többiek valamennyien maradjanak a Capitoliumon, mint egy kisebb szenátus, s várják meg, amíg összehívják az igazit. Hogyan osz-

lottak meg a vita során a vélemények, nem tudjuk. De úgy látszik, Brutus és Cassius az első javaslatra hajlottak. Annyi bizonyos, hogy Cicero ajánlatát az összeesküvők nem fogadták el. A háború és kard emberei jobban féltek, mint az író. Nem bíztak ahhoz, hogy a nép, amely vagy nagyon is barátja Caesarnak, vagy nagyon is lomha, fölkeljen az ő kiáltásukra, sőt attól tartottak, hogy ellenük támadhat. Valamennyien gratulációkban áradoztak a gyilkosok előtt, de egyikük sem akart ott maradni, hogy előkészítse az államcsínyt. Hosszasan vitáztak, az idő tellett-múlt, a márciusi napok amúgy is rövidek, s az este már közeledett. Végül is abban állapodtak meg, hogy ha már Caesar meggyilkolása szerencsésen sikerült, nem lenne okosság elrontani a dolgot új merészkedéssel, amely kudarcot hozhat. Azt határozták tehát, hogy békealkudozást kezdenek Antoniusszal, meghívják a Capitoliumra, tanácskozni a szenátus összehívásáról és a köztársaság vértelen helyreállításáról. Milyen körülmények közt, milyen módon, azt senki sem tudta világosan. Csak azt ígérték meg rögtön, hogy semmiféle kitüntetést, amelyben őt Caesar részesítette meg nem vonnak tőle. Határozatba ment az is, hogy másnapra népdemonstrációkat készítenek elő, a maguk pártjára hajlítani a közvéleményt. Az Antoniusszal való alkudozásokat több szenátorra bízták, Cicero nem akart velük tartani.

Úgy látszik, Antoniushoz csak Lepidus, a Caesar *magister equitum*-ja mert aznap délután ellátogatni. Mikor a konzulhoz érkezett, az még

nem tudott pontos adatokat az összeesküvők felől. Azok a hírek, amelyeket akkor délután a rabszolgák és földerítők hoztak, zavarosak és bizonytalanok lehettek. Ám hogyan ítéljék meg a helyzetet, mielőtt bizton tudnák, kinek a kezén múlt ki Caesar? Nem is valószínűtlen tehát, hogy Lepidus és Antonius, — míg az összeesküvők fönn a Capitoliumon tanácskoztak, — igyekeztek kiokoskodni egyet-mást a bizonytalan hírek homályából. Estefelé aztán fáklyás emberek toppantak a sötétségbe, amelyben tapogatóztak: a zsarnokgyilkosok követei. Nagyon természetes, az összeesküvők fölsorolásán kezdtek, hogy a békeajánlatok értékét bizonygassák. Antonius ekkor vehette észre, nagy ijedelemmel, milyen kiterjedt és milyen komoly az összeesküvés. Megérthette, hogy miért csak Lepidus jött el hozzá. Caesart a caesariánus és pompeiánus párt legfőbb emberei ölték meg, akik egy új párt alakítására szövetkeztek! A modern történetírók mind azon a véleményen vannak, hogy alig szenvedett ki Caesar, Antoniusnak az volt minden gondja, hogy a helyébe üljön az államban. Én valószínűbbnek vélem, hogy legalább ezen az estén, mikor pontos hírt vett az összeesküvésről és az idők jeleit kezdte kémleni, az egész égboltozaton fenyegető felhőket látott a feje fölött, s igazán más gondok gyötörték! Caesar halála borzasztó csapás volt órá, mert nemcsak elszegte, hanem legnagyobb veszedelmévé fordította legutóbbi pálfordulásának rövid hasznosságát. A konzervatívek és a mérsékelt caesariánusok most, hogy az összeesküvés

sikere hatalmasakká emelte és fölbátorította őket, igyekezni fognak újból hatalmukra keríteni az államot. S ővele, akit az összeesküvőknek szökevényyszámba kellett venniök, mi történik, ha sikerre jutnak? Igaz, hogy a követek barátságos ajánlatokkal jöttek, de ez nemhogy megnyugtatta volna, inkább gyanura ösztökélte Antoniust, aki az összeesküvőket nem bizonytalanoknak, tétováknak, a néptől rettegőknek gondolta, amilyenek voltak, hanem elbizakodottnak és kegyetleneknek. E javaslatok alatt kétségtelenül csapda rejtőzik! Fölmenni a Capitoliumra az összeesküvők közé, akiknek az lehet a legforróbb kívánságuk, hogy őt is megöljék, mint Caesart? Antonius nem volt olyan eszte-len, hogy fejjel a farkas torkába fusson. De ugyanakkor a békeajánlatokat sem utasíthatta vissza szó nélkül, nem siettethette a végleges szakítást, hiszen védtelen volt és csak Lepidus állt mellette. Nagy kétségében minden tanács-talanok módjára gondolkozási időt kért, más-nap estéig.

A követek — szíve örömeire — beleegyeztek, s távozásukkal Antonius és Lepidus újra kezdhették a beszélgetést. Most már jóval többet tudtak a helyzetről. Most már tisztán látták, hogy a konzervatív párt maradékai vezérkedtek az összeesküvésben. Rövidesen tehát ebben egyeztek meg: nekik, egy kalap alá véve minden összeesküvőt, akár caesariánus, akár pompeiá-nus, sietve be kell árulniok a népnek Caesar meg-öletését, olyan színnel, hogy a konzervatív párt boszút akart állni vele Pharsalusért, el akarta

szedni a demokratáktól győzelmeik gyümölcsét. Nagyítaniok kell az arisztokratikus restauráció veszedelmét, hogy így védelmükre buzduljon Clodius és Caesar pártja. Elhatározták tehát, hogy azonnal összegyűjtik Clodius kollégiumainak maradványait, kinyomozzák a Caesarhoz hűségben megmaradt párt főembereit, a környékről fölhozzák a veteránokat, s egy kis hadat gyűjtenek belőlük, amelynek Lepidus lesz a parancsnoka, és szükség esetén ezzel védik meg magukat és tekintélyüket. Mindezekben meggyezvén, Lepidus elment katonákat gyűjteni. Antonius pedig végre megemlékezett kimúlt kollégájáról és éjnek idején, rabszolgák őrizetével a Fórumra ment, — a *domus publica*-ba, ahova három rabszolga lektikán fölvitte Caesar holttestét, — meglátogatni az özvegyet. És ekkor ott látta egy ágyacskán kihült, mozduatlan kis holttestét annak a férfiúnak, akinek csodás alkotóerejét több mint tíz év óta szemlélte egészen közlelről, csaknem mindennap. Látta és szólott Calpurniával . . . Nem hiszem, hogy sok fáradságába került volna átadatnia magának Caesar iratait, s azt a százmillió szeszterciuszt és ama drágaságokat, melyeket Caesar a házában tartott. Még az sem valószínű, hogy maga Calpurnia ajánlta föl neki. Egy gyöngé asszony, amilyen Calpurnia volt, nem őrizhette magánál mindezt a jószágot, a Capitoliumon táborozó összeesküvők szemeláttára. Hiszen talán Calpurnia is, Antonius is csodáltak, hogy az összeesküvők még nem gondoltak az elharácsolásukra, feledékenységből, ami is-

mét bizonyítéka annak a rémült sietségnek, mellyel az összeesküvést elkontárkodták. És Antoniusnak, mint konzulnak, szinte joga volt magához venni Caesar iratait. Annyi tény, hogy maga Caesar elutazása előtt, rábízott sok olyan írást, amelyben utasítás volt távolléte idejére. Akárhogyan áll is a dolog, Antonius valamennyit magával vitte. S mikor hazaért, csodálatos buzgalommal rabszolgákat, fölszabadultakat, klienseket küldött mindenfelé. Rómába azért, hogy fölserkentse a *collegia* vezéreit s a választási korteseket. Rómába és a szomszéd városokba azért, hogy keressék föl a veteránokat és hívják meg Lepidus házába, nyomozzák ki Caesar legbefolyásosabb barátjait, szimatolják föl gyarmatosait és pártfogoltjait és adják ki mindenütt a jelszót: azonnal Rómába, mert a konzervatív párt meg akarja semmisíteni Caesar minden intézkedését, vissza akarja venni az eladott javakat, a szétszórt ajándékokat, a megadott jogokat . . . Ugyanakkor a Capitoliumon az összeesküvők, akik tán nem értették meg jól Antonius feleletét, a másnapra tervezett utcai tüntetéseket kezdték előkészíteni. Rabszolgákat, fölszabadultakat, klienseket, jóbarátokat küldtek mindenfelé, hogy támogatásukra kérjenek minden rendű és rangú személyeket és választási kolompásokat béreljenek. Róma, akárcsak a többi világitatlan antik város, máskor naplemente után pusztá lett és csöndes: ezen az éjszakán csupa lárma és nyüzsgés volt.

Egyik pártnak sem ment könnyen megmozdítani a publikumot. Az a néhány ember, aki

Caesarnak könyörtelen ellensége volt, újjongott. Az a néhány, aki hűséges barátja maradt, siránkozott. De a többség hangulata még bizonytalan volt. A gyilkosság sokaknak tetszett: a régi gyűlölségek, a polgárháború keserű emlékei és a hatalmasok sarkában sziszegő irigység miatt. Sokan azonban, — mint az ilyen tragédiáknál mindig megesik, — a személyes morál mérlegén latolták ezt a politikai balcselekvést. Részvéttel voltak Caesar iránt, aki egymagában állt, mikor a nekivadult tömeg rátámadt és áruló módon lemészárolta. Arról megfélekedtek, hogy ezuttal az a férfiú, akire hatvanan támadtak rá, egy pártnak, sőt egy birodalomnak volt a feje, és ha megél, egy óra alatt ő irtatja ki minden ellenségét. De ezen a halovány részvéten és tetszésen aznap még a félelem kerekedett fölül. Senki sem gondolta, hogy az összeesküvők és a caesariánusok egyformán tájékozatlanok, zavarodottak és egyenetlenek. Mindenki azt hitte, hogy az összeesküvők már régen előkészítették vállalkozásukhoz mérten a pénzt, hadsereget és a párthíveket, s hogy a másik párt is lelkesen kész a polgárháborúra . . . A legtöbbször tehát nem tudta elszánni magát sem az egyik, sem a másik párthoz. Az összeesküvőknek nagvnehezen sikerült még azon az éjszakán fölbérelniök egy kolompos bandát, Lepidusnak pedig sikerült összeszednie egy kis csapat katonát. A katonákkal tizenhatodikán hajnalban megszállta a Fórumot, s lehetővé tette, hogy Antonius megjelenhessen és akárcsak a rendes időben konzuli tisztjét gyakorolhassa, azzal a néhány hivatalnokkal

együtt, akik nem vettek részt az összeesküvésben. Nem jelent meg azonban a két prétor, sem a Capitoliumon levő többi hivatalnok. Ugy, hogy aki aznap délelőtt a Fórumon járt-kelt, azt hitette, az állam a caesariánusok hatalmán maradt. S ez előnyt jelentett nekik. Sok veterán, kollégium-vezér és Caesarnak sok párthíve, mikor meglátta a katonákat és a konzult, bátorságra kapott, s ki hazafutott a fegyvereiért, ki elhívta a barátait és kollégiumi társait. Eközben a kolomposok első tömege, melyet a konzervatívok vásároltak össze, fölbukkant a Fórumon és szembekerült a veteránok őrzőjáraival . . . Erre a látványra egyszerre lehült a pénzenvelt lelkesedés, senki se merte a veteránok jelenlétében Caesar gyilkosait tapsolni. Csak Cinna prétor merte eldobni jelvényeit, s beszédben kijelenteni, hogy ő a néptől akarja őket, nem a zsarnoktól. De a megfélemlített tömeg alig merte rákiáltozni: pax, pax! Nemsokára szét is széledt a tömeg, ki erre, ki arra. Azonban a veteránok sem mertek erőszakoskodni.

A Capitolium és Antonius háza között nagy szenátorjárás indult. Éjszaka a konzul kényelmesebben végigokoskodta magában a helyzetet, s rájött, hogy pártjára nézve nagy veszedelem az, hogy Caesar rendelkezése szerint éppen az egyik legnotóriusabb összeesküvőnek, Decimus Brutusnak kellene abban az esztendőben az innenső Galliát kormányoznia. Mert így hadsereggel marad a Pó völgyében, tizenöt napi járóföldre Rómától. Hamar fölértette, hogy ez a galliai hadsereg lesz az új uralom főoszlopa, ez lesz a nagy

madárijesztő, mellyel az összeesküvők akaratukhoz juházzák a szenátust. A tizenötödikéről tizenhatodikára virradó éjjel tehát valószínűleg úgy határozott, hogy mindenekfölött igyekszik majd lemondatni Decimus Brutust erről a vezényletről. Tizenhatodikán hajnalban Caesar veteránjai és gyarmatosai kezdtek összerajzani a szomszédos helyekről, de a jelesebb caesariánusok közül, úgy látszik, csak Hirtiust teremtették elő. A többiek, Balbus, Pansa, Oppius, Calenus, Sallustius, a szomszéd villákbán rejtőztek. Hogyan csikarja ki, ilyen egymagában, ezt a lemondást az összeesküvőktől? Fortéllyal kellett élnie. Ugy látszik, Antonius azon a reggelen csakugyan békés alkudozásokat kezdett az összeesküvőkkel, áztatva őket, mintha tőle telhetőleg segítségükre akarna járni a köztársaság helyreállításában. Ugyanakkor, ki tudja milyen ravaszkodással, igyekezett rábirni Decimus Brutust arra, hogy válják meg társaitól s térjen haza a Capitoliumról. Talán azon reménykedett, könnyebben megijesztheti Decimust és rábirhatja a lemondásra, ha nem lesznek mellette a többi összeesküvők. A fölkapart vizekbe tehát új alkudozások horgát vetette. Szerencséjére az összeesküvők, — bár reggel óta sok tekintélyes férfiú kereste föl őket a Capitoliumon, — elcsüggedtek az első tüntetés kudarcán és a publikum hidegsége miatt. Gondolkodóba ejtették őket Lepidus katonái is. Valamennyien rémüldözni kezdtek a veteránok és a gyarmatosok érkezésén és agitációján, melyet vérbeli konzervatívok módjára túlbecsültek. Megvitattak több javaslatot, köztük

azt is, hogy küldjék le Brutust és Cassiust a Fórumra, intézzenek nagy beszédet a néphez, de ezen sokat aggságoskodtak. Hátha mindkettőjüket fölkoncolják? Hátha Antonius gyanút fog? Az óvatlanok tehát sietve kaptak a horgon, s új alkudozások kezdődtek. Egyik pártnak sem volt még annyi bátorsága, hogy ő kezdje a támadást. Mindenki védelmi állásban maradt, s várta, hogy a helyzet felhős bizonytalansága kitisztuljon.

De nem lehetett, hogy ezekről a kétségekről és vitákról valamely hír ki ne szökjék. Amint a délelőtti órák teltek-multak, Antoniusnak, aki talán amúgy is elcsodálkozott az összekülvők és Decimus Brutus simaságán, sejtenie kellett, — s aztán megerősödni e sejtésében, — hogy ellenségei nagyon félhetnek. S valóban, ennyi bizonytalanság közepette sikerült is elválasztania társaitól Decimust, aki hazatért a házába. Egy váratlan esemény azonban még délelőtt fölforgatott mindent. Caesar kedveltje, Dolabella hirtelen megjelent a Fórumon, konzuli jelvényekkel, mögötte veteránok és lármázók nagy tömege. Beszédet tartott a zsarnok gyilkosainak dicséretére, azután a Capitoliumra ment, üdvözölni őket. Ha Antonius nem akadályozta volna meg a választáshoz szükséges liturgikus szertartásokat, Caesar halálával Dolabella konzullá emelkedhetett volna. De nem olyan ember volt ő, aki egy alaki kérdés miatt lemond a konzulságról, s éjszaka elhatározta, hogy maga teszi meg magát konzulnak. Úgy reménykedett: azután majd megmaradhat hiva-

talában az összeesküvők és a konzervatívek segítségével, akiknek előnyére lesz egy konzul, — ha nem is autentikus éppen, — hogy megzavarhassa a másik konzul terveit. Valóban, ez a kis államcsíny erősen fölzúdíttotta a várost, és mintha az összeesküvőket nagyobb merészségre sarkalta volna. A tüntetők, akik reggel kudarcot vallottak, most nekibátorodva új tüntetésre kezdtek a Fórumon, hangos szóval hívták Brutust, Cassiust és társaikat. Az összeesküvők újból lélekre kaptak s elhatározták, hogy Brutus és Cassius menjenek le és szóljanak a néphez, s így az alkudozásokat függesszék föl, vagy legalább is érvénytelenítsék. De hogyan és kikkel menjenek? Úgylátszik, ennél a kérdésnél újra kezdődtek a viták és kétségek, talán mert a legtöbb összeesküvő igyekezett kibujni. Végül is azt határozták, hogy csak Brutus és Cassius menjen le, azonban a legtekintélyesebb szenátorok és lovagok, akik csak ott tartózkodtak a Capitoliumon, kísérijék el őket ünnepélyesen, mint Cicerot az összeesküvés idején, s védjék meg őket, ha kell, a tömeg bántalmai ellen. A Fórumon mindenkiben új kétségek háborogtak, mikor megtudták ezt a határozatot, mert visszaemlékeztek arra, hogy a konzervatív párt hányszor megfájdította már a demokraták fejét eféle szinpadias tüntetésekkel. Antonius és Lepidus, bár az lett volna szívük óhajtása, hogy a tüntetés csúfot valljon, nem mertek semmi erőszakosságra készülödni, különösen Dolabella árulása után. Jobbnak látták bevárni, hogy mi következik. Délután az ünnepélyes menet vég...

fölsorakozott a Capitoliumon, lassan leszállt a Fórumra s útat nyitott a sokaságban, amely látására tódult. Marcus Brutus, mikor a menet a rosztrumokhoz ért, fölment és megmutatkozott a tömegnek. A Fórumon süket csönd lett. S ebben a csöndben Brutus szólni kezdett, elmagyarázva a gyilkosságot és okait. Senki sem zavarta. Az alsó nép, mely szívéből gyűlölte a hatalmasokat, személyükben még respektálta őket. Brutusnak még nagy volt a tekintélye, a hallgatók nem voltak csupa caesariánusok, s egyikük függött a másikatól. Ezért a beszéd végén sem fütty, sem taps nem hangzott, a publikum hideg maradt, a gyülekezet bizonytalanul végződött, s az összeesküvők kissé megcsalódva tértek vissza a Capitoliumra a konzervatívek kíséretével.

Ekkor a bizonytalan helyzet egyszerre fölfordult. Nemcsak Antonius, hanem mindenki megértette, hogy az összeesküvők félnek. Róma egy napja óráról-órára cselekvésüket várta, és ők még a Fórumra sem mertek valamennyien leszállni, s alighogy a beszéd befejeződött, siettek vissza menedékhelyükre. Viszont a gyarmatosok és a veteránok egyre érkeztek, Clodius és Caesar kisémberei nekibátorodtak, s Antonius körül nemcsak hogy elfeledték Dolabella árulását, hanem a diktátorért nagy vérbosszút táncsoltak. Közben beesteledett és Antonius feletének terminusa lejárt. A konzul fölbátorodott az összeesküvők félelmén és a gyarmatosok és veteránok lelkes rajzásán. Estefelé úgy határozott, hogy megszakítja az alkudozásokat s más-

napra összehívja a szenátust, nem a Capitoliumhoz nagyon közeleső Curiába, hanem Tellus templomába, a tulajdon házához közel. Az ülés előtt tanácskozásra hívja a caesariánusokat, Hirtiusszal pedig megüzeni Decimusnak, hogy a nép és a veteránság igen fölháborodtak ellene, ő tehát nem egyezhet bele, hogy Decimus elfoglalja a tartományát. Valamennyiüknek azt tanácsolja inkább, tulajdon javukra, hogy távozzanak Rómából. Azt hitte, az események siettetésével eléri, hogy a megriadt összekülvők nem vesznek részt másnap az ülésen, s így megszavaztathatja a szenátussal, amit csak jónak lát az ő meggyöngítésükre. Mindezt pedig úgy, hogy azért nem mutatkozik ellenségüknek, nem él erőszakkal, és kényelmesen megbúvik a gyülekezet törvényes tekintélye mögött. S valóban, a fenyegetést olyan alkalmas pillanatban menesztette, hogy Decimus percig habozott, aztán mindent elveszettnek vélt, és kijelentette, hogy kész a távozásra, csak engedjenek neki szabad küldetést.

Leszállt az est, a szűk utcákat és sikátorokat meglepte a homály. A nappali dolgos sürgőldésnek, mint rendesen, el kellett volna halnia a világítatlan város csöndes, elhagyott sötétjébe, melyet egy-egy fáklyás társaság, egy-egy lámpával kószáló magános tör meg, vagy egy-egy tévedt ember tapogatózik benne. Azonban a Capitoliumon, ahonnan senki sem merészkedett le egészen a Tellus templomáig, mindenki rögtön megértette, Antonius egyszerre milyen ravaszul a szenátus elé utalt mindent, ahelyett,

hogy tovább alkudoznék velük. A közeli veszedelem nagyobb határozottságra sarkalta őket, s hirtelen azt végezték, hogy egész erejük megfeszítésével nekik kedvező többséget küldenek a szenátusba. Ugyanakkor Antonius és Lepidus, akik szintén többséget akartak szerezni a szenátusban, megegyeztek, hogy a konzervatívek megfélemlítésére Tellus temploma köré annyi veteránt és gyarmatost gyűjtenek, amennyi csak telik. Ezért azután Rómának ez éjszaka a holdatlan sötétségben is folytatnia kellett a nappali ébrenlétet és buzgólkodást. A konzul nagy tüzeket gyújtatott a tereken, a sikátorokban, az utcákon, hogy lehetőleg eloszlassa a sötétséget, s akiknek nincs lámpavivő szolgájuk, szintén jár hassanak. E nagy tüzek derengő fényénél sűrűgve jöttek-mentek az összeesküvők megbízottai, akiket a szenátorok házaiba küldtek, kérlelni őket, hogy el ne maradjanak másnap az ülésről. Csapatokban vonultak a veteránok, akik késő este érkeztek a szomszéd vidékekről. Azután a hivatalnokok és kiváló polgárok, akik meg akarták tárgyalni egymással a dolgokat, a katonák őrzáratai, s a kézművesek, fölszabadultak és plebejusok rajai, melyeket a kollégiumok mozgósítottak. Antonius házában valószínűen késő éjjel tartották meg a caesariánusok összejövetelét. Úgy látszik, a jelesebb férfiak, Hirtius, Lepidus és Antonius kivételével, hiányoztak, és a vita hosszan elhúzódott. Némelyek azt akarták, hogy az összeesküvőket engedjék szabadon eltávozni Rómából, ha ígéretüket adják, hogy nem támasztanak zavargásokat. Hirtius azt ja-

vasolta, kössenek békét és fogadják el az összeesküvőknek azt a meghívását, hogy közösen járjanak el a köztársaság helyreállításában és bízzák a döntést a szenátusra. Azonban Lepidus, akit az előző nap kedvező eseményei alighanem föltüzelték, azt ajánlotta a caesariánusoknak, amit a konzervatívoknak Cicero: próbálják meg az államcsínyt. Támadják meg a Capitoliumot s a nép tapsai közepette gyilkolják le az összeesküvőket, akik közt ott volt a tulajdon sógora is. De ahogy Brutus és Cassius nem akarták elfogadni Cicero javaslatát, Antonius sem állt rá Lepidus hasonló tanácsára és Hirtius javaslatát segítette győzelemhez. Tudta, hogy a gazdag és dolgos osztályok egész Itáliában az összeesküvők pártjára hajolnának, s azt tartotta, oktalanság lenne az erőszak, mikor a veteránok hangos és fenyegető tömegével úgyszólván akarathoz szelidíthetik a törvényes szervezetet, a szenátust.

Igy a bajok megoldását rábízták a szenátusra, melynek többségéről senki sem tudta, hogy melyik párté lesz. Lepidus és Antonius azon bizakodtak, hogy ők lesznek az urak a szenátusban és tovább küldték a veteránokat és gyarmatosokat Tellus temploma környékére. Viszont az összeesküvők attól féltek, hogy a szenátus többsége — ha meggyőződésből nem, hát félelemből — ellenükre lesz és kétségbeesetten sürgették barátaikat, hogy el ne maradjanak. Minden párt és minden szenátor az ülésre készült, elhatározott szándékok és biztos meg egyezések nélkül. Mi lesz a vége ennyi bizony-

talanságnak? Mit határozhatnak ebben az ülésben? Sok szenátor aggódva kérdezgette magában ezeket március tizenhetedikének reggelén, mikor fölvonultak a Tellus templomába, a katonák előtt, akiket Antonius és Lepidus a rendfönntartására odahelyeztek, Caesar bámulóinak nyugtalan, lázongó tömege között. A szenátorok fölvonultak, s a tömeg egyre jobban tüzelődött, egyre több lett a kiáltozás, a fütty. Belül a templomban nyugtalankodva tárgyaltak a szenátori csoportok, fülüket hegyezve a vihar zúgására, mely odakünn egyre erősödött s azt kérdezgették maguk közt, hogy nem lesz-e a végén valami baj? Egy pillanatra még rettentesebb tumultus hallatszott. Darabokra szedtek valakit? Nem, csak Cinnát köszöntötték ilyen vadul, a prétort, aki az előző napon Caesart becsmérelte a Fórumon. Erőszakot azonban nem mert tenni rajta a tömeg és Cinna sértetlenül érkezett föl. Bántatlan jöttek a szenátorok is. Jött Dolabella és merészen beléült a konzuli székbe anélkül, hogy Antonius ellenkezett volna. A nép nagy tapsai közepette jöttek végül Lepidus és Antonius. De összeesküvő egy sem mutatkozott.

Antonius rögtön vehette észre, hogy megcsalódott. Hasztalan a sok veterán és katona, hasztalan az összeesküvők távolmaradása; a szenátus többsége olyan nyíltan Caesar gyilkosainak kedvezett, hogy Antonius azonnal belátta, milyen lehetetlen volna az összeesküvők és különösen Decimus ellen irányuló eljárást megszavaztatnia. Csakugyan, azt a javaslatot,

hogy hívják meg az összeesküvőket is az ülésre, szóval ültessék őket ügyük bírái közé, azonnal elfogadták, vita nélkül. Nagyon is sok gyűlölet halmozódott föl Caesar ellen, nagyon is mély és eleven volt még a köztársasági tradíció, még abban a szenátusban is, amelyet Caesar keze gyúrt, nagyon is sok volt ennyi zsarnokgyilkosnak a rokona és barátja! A diktátor barátjai, úgy látszik, el sem jöttek, s bizonyos, hogy egyikük sem beszélt. De mikor a vérengzésre került a szó, a vita hamarosan nézeteltérések nagy zűrzavarába keveredett. Néhányan, — közöttük Tiberius Claudius Nero, — azt mondták, hogy a vérengzést zsarnokgyilkossággá kell nyilvánítani, s így ősi módra jutalmat kell határozni szerzőinek, mint a Gracchusok meggyilkolóinak. Mások, az óvatosabbak, megengedték, hogy az összeesküvők szép dolgot cselekedtek, de hogy mindezek után jutalmat is kapjanak, talán fölösleges. Nem volna elég a dicséret? Akadtak olyanok is, akik össze akarták egyeztetni a gyilkosságtól való borzadást, amelyet szívükben éreztek, a többség véleményével, amelynek nem akartak ellene mondani, s kijelentették, hogy a dicséret is alkalmatlan volna, elég lesz a büntetlenség. De az elsők fölállították a megkerülhetetlen dilemmát: vagy zsarnok volt Caesar, s akkor a gyilkosai jutalmat érdemelnek, vagy törvényesen kormányzott, s akkor büntetés jár nekik. Hosszan okoskodtak ezeken az érveken, ami nyilvánvaló jele, hogy a hősiecs javaslatok, ha el is fogadták őket, nem elégitették ki egészen a gyülekezetet. Természetesen a vita áradata

a szertekalandozó beszédeket lassankint annak az egy lényeges kérdésnek a torka felé terelte, amelyen a vitának keresztül kellett haladnia: zsarnok volt-e Caesar vagy sem? A gyülekezet végre fölértette, hogy előbb ezt a kétes dolgot kell tisztáznia, s csakugyan úgy határozott, hogy a kérdést nyugodtan, pártatlanul megvitatja, semmisnek tekintve minden esküvést, amelyre Caesar a szenátorokat kényszerítette. Új vita kezdődött, sokan beszéltek szónokok, s kívülről egyre erősebben verődött be a lázongó tömeg zúgása, mely Caesar gyilkosait átkozta. Úgy látszott, nincsen vélemény, amely össze tudná békíteni az egyenetlen gyülekezetet. Míg aztán végül Antonius, — aki addig egy kevésbé tájékozását vesztve hallgatott, s engedte a beszédeket kedvükre elkalandozni, — beleszólt a kontroverziába. A szertekalandozókat nagy ügyességgel a dolog lényegére figyelmeztette, arra, hogy a szenátus, ha Caesart zsarnokká nyilvánította, jól vigyázzon: a törvény szigora szerint akkor az következnek, hogy a testét a Tiberisbe vetik, s minden cselekedetét megsemmisítik. Más szóval nemcsak visszaveszik mindazokat a földeket, amelyeket Caesar eladott vagy odaajándékozott, hanem megsemmisítenek minden hivatalt, amelyet ő töltetett be, azokat is, amelyekben gyilkosai ültek. És székét veszi minden olyan szenátor, — s mennyien voltak! — akit Caesar választott. Ez az érvelés nem maradhatott rendkívüli hatás nélkül, hiszen az utóbbi években csaknem valamennyien, Caesar barátai és ellenségei egyaránt, összeha-

rácsoltak valamit, s a gyilkosoknak éppen olyan érdekük volt, mint a caesariánusoknak, hogy a meggyilkolt művén változás ne essék, Brutuson kezdve, aki prétor volt s akinek édesanyja Caesartól óriási birtokot kapott Campaniában. Közben, mintegy megerősítve ezt az érvelést, beverődött a tömeg egyre fenyegetőbb zaja. Talán már a szenátus ostromlására készülnek? Végül is Antoniusnak és Lepidusnak kellett kimennie a tömeg csillapítására és Antonius beszédbe kezdett, de a tömeg nem tudta jól megérteni. Sokan kiáltozni kezdtek:

— A Fórumra! A Fórumra

Antoniusnak engednie kellett. Lepidusszal a Fórumra ment, s ott újra kezdte beszédét, megígérve a népnek, hogy kívánságait meg fogják hallgatni. A szenátusban pedig Dolabella elnöklésével folytatták a vitát. Antonius ügyes közbelépése azonban fölbátorította az opportunistákat, hogy előálljanak azokkal a megjegyzéseikkel és javaslataikkal, amelyek, ha képtelenségek voltak is, össze tudták békíteni az érdeket a szenvedéllyel és amit nem tudtak a közös javaslatok: kielégíthették ezt a gyülekezetet. A Tiberisbe vetni annak a férfiúnak a holttestét, akiért kiáltozva követel bosszút a tömeg? A Gracchusok idején merhetett ilyen hősiességet a római arisztokrácia, de nyolcvan évvel utóbb már riadozott és tétovázott az üzérkedők, politikusok, dilettánsok gyöngye klubja, amelyben mindenkinek megvolt a maga érdeke és a maga célja, s amelyben Dolabella a konzulság újból való elvesztését félve, azzal fenyegetett,

hogy ismét Caesar bámulójává fordul, ha Caesar cselekedeteit helyben nem hagyják. A szerzett jogok tiszteletbentartása annyira szükségessé vált, hogy ugyanakkor az összeesküvők, akik türelmetlenkedtek a hosszú szenátusi ülés miatt, a Capitoliumról írásokat osztogattak a nép között, megígérve, hogy Caesar összes koncesszióit tiszteletben fogják tartani. Hasztalan javasolta néhány meg nem alkuvó a zsarnok által adott hivatalok letételét, hogy aztán a nép adja meg őket. Az első szégyen legyőztével a békülékenyek bátorságra kaptak, s a dühösek pártja talajt veszített. Közben Antonius és Lepidus visszatért, a vita azonban még tartott, ámbár majdnem valamennyien megegyeztek már annak az alkalmas voltán, hogy Caesar intézkedéseit hagyják érvényben, anélkül, hogy a gyilkosságot bűncselekménynek nyilvánítanák. Meg kellett találni a törvényes formulát, amely ezt a képtelen ellenmondást összeegyeztesse, és ez nem volt könnyű. Végre Ciceronak, akinek március tizenötödikei forradalmárkedve közben meghiggadt egy kissé, még jókor eszébe jutott egy intézmény, amellyel az athéniak időnkint pihenőt kerestek polgárháborúk közben: az *amnestia*, a törvény ellen elkövetett dolgok kölcsönös feledése és megbocsátása. Azt javasolta, hogy a köz javára való tekintetből nyilvánítsák érvényeseknek a diktátor minden intézkedését, nemcsak azokat, amelyek már nyilvánosságra jutottak, hanem azokat is, amelyek Caesar hivatalos formában, és a szenátustól vagy a komiciumoktól ráruházott

képességek következtében írt levelei közt vannak. Javasolta, hogy bízzák Antoniusra e levelek összeválogatását, azután proklamálják görög módra az amnesztiát, szóval tiltsanak meg minden vádaskodást Caesar halála miatt. A javaslatot elfogadták, s vele együtt egy külön intézkedést a Caesar által rendelt gyarmatokra vonatkozólag. Úgy látszik, a *senatus-consultum* a veteránok megnyugtatására kifejezetten azt mondta, hogy ezeket a gyarmatokat mind ki kell hasítani. A szenátus azután széteszlott. Az összeesküvők a határozatot, melyet megküldtek nekik, rövid vita után elfogadták, és este felé, mikor Antonius és Lepidus fiaikat fölküldték kezesekül a Capitoliumra, Brutus, Cassius és a többiek leszálltak . . . Caesar eltűnt, de az összeesküvőknek, amint elpusztították Caesart és véghezvitték vállalkozásuknak azt a részét, amelyet a legmerészebbnek véltek, mindjárt azt kellett látniok, hogy útjukon talaszna fekszik Caesar műve, s a polgárháború és a diktatura idején kialakult érdekek szövetezése. És meg kellett kerülniök ezt az akadályt, de milyen mesterkedéssel! A konzervatív köztársaságnak a forradalmár monarkia ronsain való helyreállítása mindjárt forradalmi rendelkezéssel kezdődött: az amnesztiával. Görög intézménnyel, a latin törvényeknek és jogi hagyományoknak idegennel, amelyet egy szép napon többségi csíny iktatott be hirtelen, egy politikai zürzavar elosztatására.

II.

Caesar temetése.

(*Kr. e. március 18. — április 10.*)

Majdnem valamennyi modern történetíró félreértette azt az óriási végvonaglást, amelynek elbeszélésébe kezdünk, főképp azért, mert nemcsak úgy vélekednek, hogy Caesar korában a római köztársaság már kimerült és halott volt, hanem hogy ezt a kortársaknak is már észre kellett venniök. Ezért minden olyan cselekedetet, amely a köztársaságot akarta helyreállítani vagy csak tiszteletet akart is mutatni évszázados intézményei és hagyományai iránt, balgaságnak vagy örületnek tekintenek. Én azonban úgy gondolom — és azt hiszem, az elbeszélés folyamán be is fogom bizonyítani — a köztársaság elevenebb volt, mintsem hiszik. De még ha föl is akarjuk tételezni, hogy halott volt, figyelembe kell vennünk, hogy az emberek mindenkor és mindenütt

csak nemzedékekkel és évtizedekkel utóbb veszik észre az intézmények, szokások, eszmék megtörtént elváltozásait. Mindig hajlanak rá, hogy a létező dolgokat föltétlenül szükségeseknek higyjék, akkoriban tehát szinte halhatatlannak kellett tekinteniök azt az ősi köztársaságot, amelynek olyan szertelen sikere volt. Ki merészkedett volna akkoriban arra gondolni, hogy a római szenátus az államban már haszontalan akadék, mint a gazda holtteste abban a házban, amelyet az örökösök már kedvükre fosztogathatnak? A római szenátus óriási birodalmat hódított és kormányzott, s annyi tiszteletet és félelmet gerjesztett a legmesszebb földeken, és megölte még Julius Caesart is, amiért nem tisztelte, bár csak tömérdek diadala után, az utolsó időkben. Akadhatott-e józaneszü ember, aki nem félt volna hatalmas intézménynek, és ha még olyan merész volt is, háborút kezdett volna vele csak úgy könnyedén, kényszerítő szükség nélkül?

Nincs tehát mit csodálkozni rajta, hogy Antoniusnak a március tizenhetedikéi ülés után erősen főtt a feje a tizenötödikei és tizenhatodikai bizonytalan ingadozások kimenetele miatt. A szenátorok többsége, hasztalan hogy az összeesküvők távol voltak, megcsalta az ő várakozásait. Keményen ellentállt a veteránok fenyegetéseinek és ratifikálta Caesar meggyilkolását. Emiatt most, hogy a zsarnokgyilkosok szabadon ülhettek a szenátusban, attól lehetett tartani: egy pártba egyesülve a megmaradt pompeianusokkal, urak lesznek a köztársas-

ságon, miután a felső osztályok, egy konzul, több prétor, sok helytartó és a szenátus az ő pártjukra hajoltak. Valóban, a kevés jeles párt-ember közül, aki Caesarhoz hű maradt, Dola-bella már árulóvá lett, s a többiek eltűntek, az egy Hirtius kivételével. Sem Antonius, sem mások nem értették meg ama napok népmoz-galmát. Azt hitték, szokás szerint most is szalmaláng lesz. Másrészt azon a tizenhetedikéi reggelen Antoniusnak sikerült békítő beszédei-vel megszereznie a konzervatívek jóakarátát. Reggel még gyanakodtak rá az előző nap mes-terkedései miatt, azután elkezdték buzgóan di-csérni. Ilyen helyzetben megpróbálkozhatott-e Antonius még egyszer az ő kifogyhatatlan me-részségével? Antonius bizonyára egyik legha-talmasabb *politician*, vagyis nemesi száрма-zású kalandor volt azok közül, akik akkoriban az itáliai felső osztályok növekvő polgári szkep-ticizmusában úgy vetették magukat a politikára és a háborúra, mint egy dicsőséges kalózko-dásra. Testben robusztus volt, lélekben tette-re kész, vakmerő és nagylelkű, de érzéki, meg-gondolatlan, gögös, és túlságig erőszakos. In-telligens, de nem valami agyafúrt. Az első in-dulat embere volt, szenvedélyeinek és tulajdon veleszületett vakmerőségének dühe könnyen durva tévedésekre ragadta. A háborúban és a politikában mindedig nem a maguk kedvéért kereste sem a hatalmat, sem a dicsőséget, sem a vagyont, hanem csak eszközül a fényűzés, a játék, a bor és az asszonyok gyönyöréhez, a hatalmaskodás szelleméből, tékozló nagylelkű-

ségből, törvényt-, szabályt nem tűrő gögből. Ezért élt olyan törvénytípró merészségekkel, rettentő veszélyekkel, rendkívüli szerencsével és csapásokkal gazdag kósza életet Gabinius titkos egyiptomi küldetésétől Alesia ostromáig, a 49. év forradalmi tribunságától a 48-beli adriai útig, Pharsalustól a 47-beli viharos vice-diktátorságig. De a legerőszakosabb és látszatra fékezhetetlen férfiak is olykor meg tudnak torpanni, — mert a megmaradás legfőbb szüksége kényszeríti őket, — a szakadék peremén, ahova hevességük vitte őket, s legalább egy bizonyos időre uralkodnak magukon. Antoniusnak ezekben a zavaros napokban nyugtalankodnia kellett, ha arra gondolt, milyen szizifuszi fáradozássá hiúsította végül minden erőlködését valamiféle geniális semmitmarkolás. Töméredek vagyont szerzett, de mind eltékozolta, úgy, hogy március iduszán vagyona jórészt adósság volt. Nem egyszer kockára tette életét a demokrata pártért, s aztán periodikusan tönkretette az övéi közt való presztizsét valamely hirtelen különködéssel vagy erőszakossággal, mint mikor 47-ben, a demokratikus párt nagy győzelme után, Dolabella zavargásait egy Gracchusok idejébe való konzul erélyével elnyomta, úgy, hogy most, harminckilenc éves korában, bizonytalan vagyoni helyzet szűkösségére jutott, kevés volt a barátja és sok az ellensége, sovány a népszerűsége, s a dolgok állása bizonytalan, homályos, veszedelmes volt körülötte . . . Már Caesarral való utolsó kibékülése is valóban azt mutatja, hogy az évek

és a tapasztalások lassankint arra a szándékra vezették, hogy a jövőben több vigyázattal legyen a maga jóvoltára, s többé ne vesztegessen el órák alatt, amit esztendőök fáradságával szerzett. Március idusának hirtelen katasztrófája és az a veszedelmes helyzet, amelybe előző tévedései miatt keveredett, végképp arra bírta ezekben a napokban, hogy igyekezzen óvatosabb lenni, mint életében valaha is, hogy ő, a szélső elhatározások embere, tétovázva szimatolja, merre fordulnak az események, ne kezdjen háborút az új konzervatív párttal, hanem bánjon vele jól, készítse elő a találkozás vagy megegyezés útját, ha majd úgy látszik, hogy a demokratikus pártnak el kell buknia, de csinálja, nehogy túlságosan fölbosszantsa a demokratikus pártot, amely ma-holnap visszatérhet a hatalomra. Hiszen az utóbbi évek annyi csodát láttak!

Mikor a tizennyolcadikai vígasságok után (Antonius és Lepidus nagy lakomát adtak Brutusnak és Cassiusnak) a szenátus tizenkilencedikén újra összeült, Antonius és a többség között ha nem is teljes egyetértés, legalább kölcsönös jóakaró hajlandóság volt, amelyet a szenátus azonnal ki is fejezett, ünnepélyes köszönetet szavazva Antoniusnak a békeszerzés művéért. A szenátus persze nem sokáig időzhetett ezekkel az udvariaskodásokkal, hanem rögtön át kellett térnie bizonyos részletkérdések szabályozására, amelyek már e két nap alatt fölvetődtek, mint a tizenhetedikéi általános amnesztia szükséges következései. Mindenekelőtt

sorra érvényesíteni kellett Caesarnak a tartományokra és a hivatalokra vonatkozó intézkedéseit, melyeket együttesen már érvényesítettek a tizenhetedikéi ülésen, a nyilvánosságra jutottakat épp úgy, mint azokat, amelyek a Caesar által Antoniusra bízott írásokban foglaltattak. Ezzel meg kellett nyugtatni a hivatalokra kiszemelteket. Továbbá Caesar rokonai, — különösen apósa, Piso, — akik tizenhetedikén hallgattak, most lélekre kaptak, s azt kérték, hogy bontsák föl a végrendeletet és rendeljék el a nyilvános végtisztességet. Úgyes kérelem volt, mert elkaszálta sok konzervatívnak azt a titkos vágyát, hogy Caesarnak a polgárháború zsákmányaiból szerzett javait elkoboztassák. Valóban: ha Caesart nem nyilvánították zsarnoknak, miért temetnék el csak úgy, mint afféle obszkúrus magánzót? Ha minden intézkedését érvényesítették, éppen csak a végrendeletét semmisíthetnék meg? Így aztán megerősítették a prokonzulokat és proprétorokat, akik már a tartományokban voltak, vagy ez alkalommal kellett útra kelniök: Lucius Munacius Ploncust a sörényes Galliában, Asinius Polliot hátsó Hispaniában, Manlius Acilius Glabriot Achajában, Quintus Hortensiust Macedóniában, Publius Vatiniust Illyriában és talán Lucius Stadius Murcust Szíriában. Megerősítették azon évre a még Rómában levő helytartók vezényletét, tehát az összeesküvőket is: Decimus Brutusét az in-nenső Galliában, Quintus Cornificiusét Afrikában, Tullius Cimberét Bythiniában, Treboniusét Ázsiában, Lepidusét Gallia narbonnensisben

és a hátsó Hispániában. Megerősítették végezetül a Caesar által a jövőre kijelölt hivatalokat és vezérleteket: Hirtius és Pansa konzulok lesznek 43-ban, Decimus Brutus és Munacius Planicus 42-ben, többen mások — köztük az összeküvő Publius Servilius Casca — tribunok lesznek 43-ban vagy 42-ben, Antonius pedig Macedóniát kapja tartománynak és Dolabella Szíriát. Brutusnak és Cassiusnak szerencsétlenségre még nem jelölt ki hivatalt, mikor meghalt. Azután a végrendelet és a temetés megvitatásába kezdtek. Senki se merte javasolni a végrendelet megsemmisítését, de sokan, köztük Cassius is, ellene mondtak a nyilvános temetésnek. Megrökönyödve emlékeztek vissza Clodius viharos temetésére. Ha Róma népe már akkor olyan vad zavargásokat támasztott, mit nem fog elkövetni Caesar meggyilkolása miatt? De a rokonok tiltakoztak, s Antonius ez alkalommal is igyekezett lavírozni és megjegyezte, hogy ha visszautasítják a nyilvános temetést, még jobban felbőszíthetik az alsó népet. Végre aztán Brutus, aki gyöngébb volt Cassiusnál, engedett is. Határozatba ment, hogy Antonius fölbontja a végrendeletet, amelyet Caesar a legfőbb vesztaszúzre bizott, és hogy nyilvános temetést fognak rendezni. És Antonius valószínűleg még aznap fölbontotta otthon Caesar rokonai és barátai jelenlétében a legkülönösebb végrendeletet, amelyet Rómában valaha is írtak. A diktátor minden vagyonát két nővérenek fiai örökölték: Caius Octavius, akit már ismerünk, három negyed részben, Lucius Pinarius és Quin-

tus Pedius egy negyed részben. Több összeesküvőt gyámnak rendelt arra az esetre, ha fia születnék. Decimus Brutus, Marcus Antonius és még néhányan másodörökösök, ha valamelyik unokaöccse esetleg nem vehetné át az örökséget. Végül nagyszerű hagyaték a népnek: háromszáz (egy másik forrás szerint százhusz) szeszterciusz fejenként s a pompás kertek a Tiberisen túl, a bennük összehalmozott művészi gyűjteményekkel együtt. Egy kodicillusban Caesar a fiává fogadta Caius Octaviust.

Ez a végrendelet kimondhatatlanul fölindította Róma alsóbb népét, amely az elmúlt három nap alatt mintha lecsöndesedett volna. Egyszerre újból lánggra kapatta az egyik legősibb és legmakacsabb gyűlölséget a római kézművesek, fölszabadultak, kiskereskedők és inségesek nagy sokaságában, amely egyik napról a másikra élt, legtöbbje család nélkül, biztos kenyér és szállás híján, az élet súlyos megpróbáltatásai közepette segítetlenül. A világ békéjét most már nem lehetett megőrizni másképp, mint hogy ennek a népnek adjanak miből élnie és valamiféle szórakozással vidítsák meg keserves ekszisztenciáját. S valóban, a demokratikus párt vezérei, különösen Caesar és Clodius, igyekeztek is megadni ezt a segítséget, egyrészt a maguk, másrészt az állam költségén. De utóbb a nép jólakatására odáig mentek, hogy tönkretették az állam kincstárát, vakmerő háborúba sodorták Rómát, forradalmi diktaturák sorozatával kiforgatták a köztársasági intézményeket természetükből. Mindezen veszedelmek rettegéséből,

vagy szerzőik gyűlöletéből viszont a konzervatív párt abba a túlzásba ragadtatta magát, hogy még a népsegítés legszükségesebb formáinak, a kollégiumoknak és a gabonaosztogatásoknak is ellene esküdtek. Így aztán az utóbbi húsz esztendő alatt Róma hajójának ebben a nyomorúságos matrónépében az egyik párt ígéretei fölverték a kívánságokat, a másik párt pedig ellenkezésével kiábrándította belőlük. Kapott segítséget, de váltakozóat: egyszer pazarul, más-szor fukarul, ami még jobban fölzaklatta, mint az inség. Lassankint úgy látta a dolgokat, hogy sorsának örökösen gáncsot vet a hatalmasok rosszakarata, és csak a demokratikus párt vezeterei oltalmazzák, kezdetben Clodius, Crassus, Pompeius, Caesar, azután a megmaradottak, aszerint, ahogy ezek közül valamelyik meghalt vagy elhagyta, végül csak Caesar maga. És Caesar a pénzosztogatásokkal, az ünnepségekkel, nagy ígéreteivel és a tömegben szerzett bizodalommal az utóbbi években egymaga le tudta fojtani minden türelmetlenségét, rosszkedvét ennek a népnek, amely csupa gyűlölet volt a gazdagok ellen, inséges volt és fölzaklatódott a hosszú nyomortól, amelyet a polgárháború még kínosabbá növelt. De most, hogy eltűnt az a férfiú, akit legbiztosabb oltalmazójának tekintett, a sokaság magára maradt, vezérek nélkül, jól szabályozott közsegítség nélkül, s nem volt egyéb támasztéka, mint Clodius néhány fönnmaradt egyesülete, az is mind szétesőben, leromlóban. Könnyű tehát elképzelni, micsoda hatással volt ez a végrendelet az alsó népre,

melyet már Antonius és Lepidus mesterkedései is megindítottak tizenhatodikán. Ezeken fölül pedig gyujtogatták a gyarmatosok és a veteránok is, akik jogaik védelmére Rómába siettek. Soha nem láttak még gazdagot, aki ilyen bőségesen szórta volna javait a népnek, aki nemcsak nagyszerű nyilvános kerteket hagyományozott annyi ezer emberre, hanem fejenként még háromszáz szeszterciuszt is, egész kis kincset, amely abban az általános pénzszükségben úgy érte a sok plebejust, mint a szerencse legjobbkor küldött segítsége! Caesar úgy fejezte be életét, hogy még egyszer megszegyenítette azt az oligarkiát, amelyet olyan kegyetlennek és fukarnak vádolt a nép, és amely megölte őt, ahogy megölte Clodiust és Gracchust, proskribálta Mariust és üldözte a szegények minden oltalmazóját! Az az agitáció, amelyet Antonius és Lepidus tizenhatodikán tüzelni kezdett, folytatódott s terjeszkedett a maga erejéből és fűtötték a veteránok, ez az erőszakra merész népség. Szánakoztak Caesaron, akit kegyetlenül eltettek láb alól, éppen akik iránt annyi szeretetet mutatott végrendeletében. Átkozták a gyilkosokat, s kezdték emlegetni, hogy mindenkinek részt kell vennie a szegények nagy jótevőjének végtisztességén, s úgy kell eltemetni őt, mint Clodiust, a hatalmasok kedve ellenére. Az alsó népben kezdett erőre kapni a tulajdon büntetlenségének hetykesége, a tulajdon erejének ágaskodása, a látni és elkövetni való csinos zavargások homályos várakozása, ami a nagy zendüléseket mindig megelőzi.

A konzervatívek kezdtek nyugtalankodni, Antonius pedig kezdett megzavarodni. Ha a lelkek tüzet fognak, ha zavargások következnek, nem lehet majd csak úgy könnyen kigyózni a demokraták és a konzervatívek közt! Azért igyekezett jó szóval és figyelmes tiszteletről tanuskodó cselekedetekkel csöndesíteni a konzervatíveket. Minden dologban tanácskozássra kérte a szenátori rend jeles férfiaiit. Semmit nem tett, míg a szenátus helyeslését ki nem kérte. Megnyugtatta azokat a szenátorokat, akik Caesar iratai után kérdezősködtek, hogy nyugton lehetnek: az iratokban nincs semmi súlyos intézkedés, nincs bennük senkinek a büntetlenítése, mindössze egyetlen számüzöttet hívnak vissza azok közül, akiket a konzervatív párt Clodius temetése után elítélt. De ugyanakkor engedte, hogy Caesar rokonai és barátai — akikben a félelem fogytával növekedett a gyűlölség — a temetést Caesar iránt való részvét és gyilkosai ellen való gyűlölet nagy tüntetéséül készítsék elő. A holttestet elefántcsont halottas ágyra helyezik, amelyet aranszegélyű bibor takar, fejtől egy trofeumra azt a véres ruhát, amelyben meghalt. Régi hivatalnokok viszik a ravatalt a *domus publica*-ból a rosztrumokra, ahol díszbeszéd lesz. Óriási kíséret — jóbarátok, veteránok, fölszabadultak és az egész nép — fogja közre a ravatalt, s viszi a Marsmezőre, ahol elégetik a holttestet. Először egyenkint fölvonulnak — megrövidíteni a kíséretet — azok, akik hadjáratainak trofeumait viszik, hogy körülállják a máglyát, és a hadvezér teste e világi

győzelmeinek és szerencsájének trofeumai közepette hamvadjon el. De ki mondja a beszédet? Caesar fogadott fia Macedóniában van. A többi örökös csupa obszkúrus személy. A másodörökösök közül néhányan résztvettek az összeesküvésben. És nem is oly könnyű vállalkozás Caesarról emlékezni az amnesztia után, gyilkosainak és veteránjainak jelenlétében. Végül is úgy ítéltek, hogy Antoniusnak mint konzulnak, jóbarátnak és másodörökösnek kell vállalnia ezt a kegyeletes tisztséget, és Antonius, bár kedvetlenül, kénytelen volt beleegyezni, nehogy a demokraták megnehezteljenek. Az alsó nép és a veteránok elbizakodottsága egyre növekedett, s a tisztas lakosság bele is nyugodott már, hogy a temetés napján Rómát ráhagyja a csőcselékre. Csak aztán nagyon is komoly bajok ne következzenek! Aznap — nem tudjuk pontosan, március huszadika és huszonharmadika között melyik volt — mindenki valami szép vagy rettenetes dolgot várt. Fáradságos napot Antonius, akinek a roppantul nehéz gyászbeszédet kellett mondania s aki meg akarta akadályozni a nagy erőszakosságokat, de úgy, hogy azért kegyetlen se legyen a tömeggel. Vad erőszakoskodást a főbb összeesküvők, akik a házaikat bástyázták. Forradalmat a konzervatívek, s nagyszerű zavargást és a Clodiuséhoz hasonló hatalmas máglyát az alsó nép.

A rettegett és kívánt nap végre földerült. A Fórumon, a templomok lépcsőzetén, a monumentumoknál, az odavivő úton nemsokára nyüzsgött a nép és a veteránság, nyughatafla-

nul, erőszakra készen. Minden pontos megbeszélés nélkül jöttek, azzal a szándékkal, hogy Caesart, épp úgy, mint Clodiust, valamelyik nyilvános épületben hamvasztják el. Volt, aki azt hitte, a Jupiter Capitolinus templomában volt, aki azt, hogy Pompeius Curiájában. Közben a *domus publica* lassankint megtelt a jóbarátokkal és künn a *domus publicától* a rozstrumokig azok készülődtek, akiknek a szűk helyen, úgy ahogy a kíséretet kellett alakítaniok. Úgy látszik, Antonius a közelben — nem tudjuk tisztán, hol — egy kis sereget állított föl. Végre az elefántcsont ravatal a jóbarátok vállán megindult a Fórumról, és lassan, nagy zűrzavarban, az énekesek sirámai közepette, — akik a többi közt Attiusnak egy versét ismételtették, a gyászrendezők maliciózus választásából: „megmentettem azokat, kik engem összetörtek“, egészen a rozstrumok alá vitték, amelyeknek romjait Boni, a római régész az ő vélekedése szerint nemrégiben kiásta. Antoniusra került a sor, hogy fölmenjen és beszéljen. De a konzul ügyesen kitalált a zavarából. Egy kikiáltóval fölolvastatta a szenátusnak azon év elején kelt dekrétumát, amely a halottnak annyi kitüntetést rendelt, és annak az eskünek a szövegét, mellyel a szenátorok lekötölezték magukat Caesar iránt. Azután néhány szót szólt és leszállt. (Antonius gyujtogató beszéde egyszerűen legenda.) Így aztán a szenátus szavaival dicsérvén a meggyilkoltat, kielégítette a demokratákat anélkül, hogy a konzervatívek, akik néhány hónappal azelőtt hozzájárultak a dekrétu-

mokhoz, panaszkodhattak volna. A kíséretnek újból rendbe kellett szedelőzködni és el kellett indulnia a Marsmező felé. A magisztrátorok már arra készültek, hogy újból fölvegyék a holttestet. De ebben a pillanatban egy-egy bizonytalan kiáltás hangzott a legközelebbi nézők felől:

— A Jupiter Capitolinus templomába!

— Pompeius Kúriájába!

Az első hangokra aztán egész kórus felett, a kiáltások innen is, onnan is fölzendültek, s rövidesen mindenfelől össze-vissza zajongtak, végre valaki megindult, mások utána, s a tömeg nyüzsgő áradattal tódult a ravatal felé. A halottas ágy körül levők igyekeztek ellenállani, nagy kavarodás lett, valakinek az az eszméje támadt, hogy a közelben kellene máglyát gyújtani, kissé odébb szorították a népet, s a középre néhány fahasábot dobtak. Szempillantás alatt mindenki megértette a dolgot, a Fórumra szaladtak fáért és széket, padot, asztalt, mindent fölkaptak. Innen is, onnan is — ki tudja, hogyan és hol és milyen kezek által összeharácsolva — hozták a halottégetéshez szükséges eszközöket, és rövidesen elkészült a máglya, a Fórumnak azon a helyén, amelyre még most is rávállanak a Divus Julius templomának maradványai. A ravatal körül állók közül sokan, látva, ahogy a kavarodás egyre bőszebb, visszahúzódtak. Végül a holttest a tömeg hatalmába került, a halottas ágyról a fahasábokra helyezték, a tüzet kigyújtották, fölcsaptak a lángok és ekkor a nép vad frenéziától elkapatva rádo-

bálta a tűzre mindenét: a veteránok fegyverüket, a zenészek szerszámukat, a plebsz ruháit. Gallia meghódítójának teste rövidesen eltűnt a láng és füst óriási ösvényében, a nép kiáltozásai közepette, amely ott szorongott e templomok lépcsőzetén, fölkapaszkodott az oszlopokra, az emlékművekre, hogy csak láthassa a hatalmas fáklyát. De a diadal, a tűz, a keveredés, a kiáltozások még jobban ekzaltálták a tömeget. Most már nem volt elég a máglya. Néhány banda Róma utcáin az összeesküvők háza felé rohant. A Fórumon a máglyát nagy körben őrjögők fogták körül, akik Caesar holttestén most már óriási tüzet akartak gerjeszteni és tovább hordták rá a fát. A hivatalnokok és a tekintélyes férfiak, akik nyugtalankodtak a dolgok fordulásán, sietve eltávoztak. S a konzul egyedül maradt, kevés katonájával, szemben egy forradalommal, amely úgy látszott: a Fórumról hamarosan elharapózik egész Rómában. Antonius nem akarta megismételni 47-beli hibáját, de legalább meg akarta akadályozni azt, hogy a Fórum valamelyik nagy épületét fölgyujtsák, mint Clodius temetésén, és katonáival elfogatta a leglármásabb tüzelőket, erőszakkal kiragadtatta őket a tömegből, gyorsan a terpejusi sziklára vitette őket és ledobatta. Ez a summás példa kissé lehütötte a máglya körül levő tömeg merészségét, de ugyanakkor néhány dühös banda rávetette magát Brutus és Cassius házára és föl akarta gyujtani. Meg is kísérelték a két ház ostromát, mire a szomszéd házak lakói az utcára siettek, belévegyültek a tö-

megbe és kérlelték, ne gyújtson tüzet, nehogy az ő házuk is meggyulladjon. Nagynehezen le tudták csöndesíteni az őrjöngőket s rá tudták venni, hogy odébb álljanak. Azonban egyik banda az úton szembetalálkozott egy néptribunál, akit vesztére szintén Cinnának hívtak, mint a Fórumon szónokló prétort, rátámadtak, fölkoncolták, a fejét lándzsára szúrták. Egész éjjel lobogott a máglya, folyton táplálta egy kisebb tömeg, amely nem mozdult a Fórumról, s Rómában egész éjjel garázdálkodott a megdühödött csőcselék.

Másnap Caesar fölszabadultjai a máglya üszkében-hamvában megkeresték a holttest féligmeddig elégett maradványai, kegyeletesen összeszedték, s a családi sírboltba vitték, amelyről nem tudjuk, hogy hol volt. Így jutott Caesar annyi veszedelem és fáradság, annyi tévedés és diadal és a forradalmi temetés végső zavargása után örök békére és nyugalomra. De nem nyugodott el az alsó nép, sőt a temetés és az éjszaka rendezavarásai, a büntetlenség és különösen a veteránok segítsége — akiknek a Caesar halálán való haragja napról-napra nőtt a hadikárpótlás vesztének félelmében — annyira sarkantyúzta, hogy másnap agitációban tört ki, amelynek semmi szervezete, vezére, meghatározott célja nem volt. Az összeesküvők házának ostromát újból megkísérelték. Óriási tömeg tódult a máglya üszkének megbámulására. Erőszakoskodás, tumultus volt mindenfelé. Az összeesküvők okosabbnak látták az otthonmaradást a temetésre következő napon is.

Antonius tartotta magát ahhoz a gondolatához, hogy megnyugtassa a konzervatívokat, anélkül, hogy fölzaklatná a demokratákat és egy ediktummal megtiltotta a fegyverviselést mindenkinek, kivéve a katonákat. De semmiféle kegyetlenkedésre nem ragadtatta magát. A zendülés természetesen folytatódott, sőt növekedett és nagyobb erővel terjeszkedett a harmadik és negyedik napon. Rajzottak az idegenek is a máglya helyére, hogy a maguk módján tiszteljék Caesart. Különösen sokan jöttek zsidók, akik nagyon hálásak voltak Caesarnak, amiért legyőzte a templom megsértőjét és sok kiváltságot engedett nekik. Az összeesküvők hasztalan várták a házukban, óráról-óra, hogy biztonságban kimehessenek már. Ami előbb ideiglenes óvatosság volt, végül kénytelen fogossággá változott. Brutusnak, Cassiusnak és a többi összeesküvőknek, akik hivatalt viseltek, föl kellett hagyniok azzal, hogy leereszkedjenek a Fórumra, bemenjenek a szenátusba és funkcióikat végezzék. Sok közügyet elhalasztottak vagy fölfüggesztettek . . . Lassan-lassan, mikor a zavargások mindenki jóslását túlélték, mindenki kezdett valami sajtóságos elfogódást érezni. A főfő caesariánusok, akik már mind megszédtek magukat, s ezért szerették volna megőrizni, amijük volt, napról-napra jobban ijedeztek, hogy ezek a zavargások végül is afféle dühös elevenséget keltenek a konzervatívokban, amilyet Saturninus és Catilina idején. Szerették volna, hogy senkinek eszébe ne jusson az ő caesariánus voltuk, most, hogy Caesar

pártját szinte egy kalap alá vették Róma lázongó tömegeivel. Csaknem mindnyájan továbbra is távol maradtak Rómától. Annak a kollégiumnak a tagjai, amelyet Caesar a győzelmi játékok ünneplésére szervezett, nem merték megkezdeni az előkészületeket. Oppius Cicero kegyeibe ajánlta magát. Úgy látszik, Hirtius is sietve visszatért. Maga Lepidus is tétovázott: egyszer attól félt, hogy őt is megölik, mint Caesart, másszor feleségének, Juniának, Brutus nővérének unszolására barátságos leveleket írt az összeesküvők vezéreikhez. Antonius, nehogy elveszítse a segítségét, azt ígérte neki, megválasztatja Caesar helyébe főpapnak. A magára hagyatott Antonius, aki nem akart kegyetlenkedni a néppel, és azt sem akarta, hogy a meggyötört konzervatívek fölkelése ő vele is úgy elbánjon, mint 100-ban Mariusszal, ráhagyta Rómát a lázongókra, és a dühöngő veteránokra, de igyekezett bejutni a nagyok kegyeibe, virágbokrétát nyujtva annak, akinek kard kellett volna a kezébe. A szenátusban pártolta Servius Sulpiciusnak azt az indítványát, hogy érvénytelenítsék a Caesar által adott immunitások és javadalmak közül azokat, amelyeket március tizenötödikéig végre nem hajtottak. Mi több: ő maga is egy senatusconsultumot javasolt, amely mindenkorra eltörölte a diktaturát, egetverő öröme a konzervatíveknek, akik ezt annyiba vették, mintha most másodszor, szellemileg ölték volna meg Caesart. Ám a konzervatívek, akikről a caesariánusok annyira félték, maguk is épp úgy meg voltak zavarodva ezektől a zendülé-

sektől. A kénytelen fogság és a hosszú tétlenség elcsüggesztette az összeesküvőket, különösen Brutust, aki gyöngé és ideges természetű létére a március iduszának lelkesedése után már valószínűleg visszalankadt abba a petyhüdtségbe, amelyben nemsokára látni fogjuk. A zavargások megrémítettek sokakat, megnehezítették a találkozásokot és megbeszéléseket, s megritkították a szenátus üléseit. Mindenki a zavargások végét várta, hogy nagyobb békességben határozhassanak a szükséges dolgokról. Közben a napok teltek és senki sem tett semmit. Dolabella elrejtőzött, alighanem azért, mert megriasztotta Cinna sorsa, amely őt is utólérhette volna árulása miatt. Cicero is, elmúlván március iduszának nagy öröme és a rákövetkező napok fölindulásai, kezdett türelmetlenkedni az általános tétlenség miatt, bár minden párt hízelt neki. Akárhány caesariánus megváltoztatta még a végrendeletét is, hogy megbízatáshoz juttassa őt, s igyekeztek ezt tudtára is adni! Mind a két párt embereit fáradtság gyúrta le, amely komor baljóslatokban találta kedvét és saját javuknak önző féltése vett erőt rajtuk, ami undorodó ajkbiggyesztés mögé lárváztta magát.

— Ha Caesar, akinek akkora elméje volt, nem tudott kigázolást, hogy tudna más? — mondta a diktátor egyik hűséges barátja. S hogy mindennek vesznie kell, azt úton-útfélen jósolták. Félelmetes szóbeszédék keringtek. Caesar halálának hírére fölkelnek a gallok. A géták macedóniai betörésre készülnek. A tartomá-

nyokban föllázadnak a légiók . . . Mindenki föl volt zaklatva és mindenki elégedetlen volt, s közben, a nagy pusztulás meredekjén is valamennyien csak azzal törődtek, hogy összeharacoslják, amit lehet, meg-meglátogatták, körüludvarolták, nógatták azt az Antoniust, akinek senki sem járt segítségére a köztársaság kormányzásában. Caesar halála és intézkedéseinek érvényesítése, — egészen ellentétes okokból, — a követelők kétrendbeli áradatát zudította Rómára. Azokat, akik Pompeius követése miatt kárt vallottak s most a kártalanítás végett tértek magukat a konzervatív pártnál, amely újra hatalomra került és a konzulnál, akit jóakarátúnak vélték. És azokat a sokakat, akik ígéretet kaptak Caesartól, s akiknek a nevét Antoniusnak ott kellett találnia az iratok közt. Atticus azt sürgette, hogy keressék meg a buthtrotumi gyarmat visszavonását. Deiotarus galáciai király és a marseilleiek ügynökei azokat a területeket kérték vissza, amelyeket Caesar az ő Pompeiusbarátságuk miatt vett el tőlük. A sziciliaiak, akik úgy látszik, már megkapták Caesartól a latin jogot, követségben kérték a sziget számára a római polgárságot. Napról-napra növekedett a sürgetések, kérések, visszakövetelések légiója, s az általános zűrzavarban egyik is, másik is sok ide-oda utalás után végül Antoniusnál keresett menedéket. Mindenki kért, de senki sem akart fáradozni vagy kockáztatni a köztársaságért. Az állam gépezete, mely március tizenhetedikén mintha már helyreállítódott volna, öt-hat nap múlva újra szétesett. Egyedül An-

tonius dolgozott, és pedig fáradatlanul, reggeltől estig, de nem tudott ellátni mindent, mikor egyetlen kiváló férfiú sem kezdeményezett semmit a szenátusban és a legsürgősebb tennivalókat elhanyagolták. Úgy látszik, még arra sem gondoltak, hogy Caesar halálát és az uralom változását hivatalosan tudassák az összes helytartókkal! Mindössze egy pillanatra látszott nyugtalannak a szenátus, ama hír miatt, hogy a géták betörnek Macedóniába, s mert ilyen veszedelemben nem hagyhatta a légiók vezényletét egy proprétorra, elhatározta, hogy bizottságot küld Macedóniába a dolgok megvizsgálására, s közben a hadsereg vezényletét Antonius konzulra bízta, akinek a következő évben mint prokonzulnak kellett volna Macedóniába mennie. Így aztán, ha a géták betörése csakugyan elkövetkezik, a konzul azonnal gondoskodhatik a védelemről.

Nemsokára a legtöbben belefáradtak e gyötrő bizonytalanságba és március vége felé Antonius kezdte látni, hogy a két párt szétrebbenik mellőle. Az összeesküvők jórésze, egvük a másik után, elmenekült Rómából, ahol nem érezte magát biztonságban. Decimus Brutus és Tullius Cimber tartományaikba indultak, s boldogok voltak, hogy jó ürügvet találtak Róma elhagyására. Április első napjaiban sok szenátor a Latiumon vagy a nápolyi öbölben levő villáiába vonult. Hatodikán vagy hetedikén útrakelt Puteoli felé a szenátus legtekintélyesebb férfiai, Cicero is. A zavargások ellen való konzervatív visszahatás, amelyet mindenki várt,

az egyszer elmaradt. Catilina ellen már kevésbé volt intenzív a visszahatás, mint Saturninus ellen, s a Clodius temetésére következő már amannál is gyöngébb, most pedig a Caesar temetésén történt zavargásokra semmiféle visszahatás nem következett. A konzervatív pártban a polgárháború után, amelyben annyi emberét és birtokát, s a legdrágább javát, az önbizalmat is elveszítette, nem volt már elevenesség. Vértelenül, meggémberedve tengődött s már szinte nem is érezte többé azokat az ösztönzéseket, amelyek valamikor kegyetlen és heves akcióra ugratták. De hasonlóan letört a caesariánus párt is, amelyben most már csak a lázongók tömege és az őrző veteránok maradtak, kik céltalanul és vezértelenül lármázták tele Rómát. Bizonyos, hogy Caesar semmi igazán maradandót nem tudott alapítani, és mikor kimúlt, az állam mint egy szakadék peremére állított rom maradt utána. A bajok betetőzésére, ennyi zűrzavar közepette, nyolcadikán vagy kilencedikén a lázongó csöcselék végül vezérre akadt. Erophilus, a Marius álnokája, akit Caesar kitiltott, most, hogy szétpattant a bilincs, megjelent Rómában, oltárt állított azon a helyen, ahol Caesart elégették, s bérenceket gyűjtve maga köré, egyik városnegyedből a másikba kalandozott. Kibontotta a diktátor bosszújának lobogóját s Brutus és Cassius meggyilkolására uszította a tömeget. Az agitáció akkora hévvel gyűlt ki, hogy Brutus és Cassius kénytelen volt megerősíteni a házáat, akár egy erődöt. Végül, mikor megúnták, hogy örökös rab-

ságban, a támadás szakadatlan félelmében, ezer gyűlölet folyton suhogó korbácsütései alatt éljenek, elhatározták, hogy eltávoznak Rómából. Mindössze annyit kívántak, hogy Antonius ígérje meg a szükséges szabadságot Brutusnak, aki mint városi prétor tíz napnál hosszabb időre nem távozhatott a városból a szenátus engedélye nélkül. Ezért elhivatták Antonius, aki nagyon jóakarátúnak mutatkozott az összeesküvők vezérei iránt, megígérte, hogy kielégíti őket. De mielőtt elhagyták volna Rómát, még egyszer megakarták kísértetni, hogy barátságukra hajlítsák a leghevesebb lázongókat, a veteránokat, s egy ediktumban megígérték Caesar gyarmatosainak, hogy a húsz évnél régebben kapott földek eladásának tilalma alól föloldják őket. Vízcsöpp a látatengeren! Caesar emlékezetéért szinte vallásos fanatizmus tört ki. Róma alsó népe között sokan voltak a keletiek, akik hozzászoktak ahhoz, hogy a királyokat és hatalmasokat istenek módjára imádják, s ebben a forrongásban valószínűen róluk ragadt a plebejusokra a rettenetes habona járványa. Mindennap egész tömegek tódultak az oltárhoz, ajándékokat tenni, áldozatokat hozni, vitákat megoldani, és Caesarra esküdtek. Caesar a szegények és nyomorultak oltalmazó istenévé emelkedett. A zavargás annyira nőtt, a helyzet olyan veszedelmessé vált, hogy négy vagy öt nap múlva, április tizenegyedikén vagy tizenkettedikén, Antonius, aki komoly bajoktól tartott, elfogatta Erophilust és megölette.

III.

A teljes szétzüllés kora.

(Kr. e. 44. április 16—május 20.)

Antonius szigorúságának nagy bámulattal adóztak a konzervatívek, Brutus gratulált a konzulnak. De ez csak kurta föllélekzés volt. Az alsó nép még aznap tüntetett Erophilus gyilkosa ellen, és fölgyújtotta még egy szobrász bódéját is, amelyben Caesar szobrai fölé más fejeket cseréltek. Antoniusnak új megtorlással kellett élnie: fölfeszíttette azokat a rabszolgákat és ledobatta a tarpéjuszi szikláról azokat a fölszabadultakat, akiket rajta ért az erőszakoskodáson. De hasztalan: a következő nap, április tizenharmadikán Brutus és Cassius, — akik belefáradtak az örökös rettegésbe és házukból folyton figyeltek minden kis neszt, amely messziről odavetődött, s kétségbe estek a tétlenségen és a magányon, amelyre kárhoztak, — útra keltek Rómából Lanuvium felé. Antonius, mikor Róma

nyugtalanságának növekedését látta, még jobban közeledett a konzervatívekhez. A szenátusban azt javasolta, adják meg Brutusnak az engedelmet arra, hogy tíz napnál tovább távol legyen Rómától, s bízzák meg Lepidust azzal, hogy bocsátkozzék békealkudozásba Sextus Pompeiuszal, aki Hispániában hét légióval erősen tartotta magát, s ajánlja neki a visszatérést. A konzervatív pártnak újabb kielégítéséül egy *senatus-consultum*-mal fölfüggesztette a főpapnak a nép által való választását, mire a pontifexek gyűlékezete Lepidust ismerte el pontifex maximusnak. Mindezek dacára, mikor Brutus és Cassius elutaztak, a hatalmasok kivándorlása valóságos hanyatt-homlok meneküléssé vált. Azok az összeesküvők, akik még hátramaradtak, egymás után vettek egérútát. Trebonius is elhatározta, hogy tartományába utazik, de lopva, mint egy magánzó, nehogy az alsó néppel gyűljék meg a baja. Menekült Rómából Cleopatra is. Lepidus főpappá való megválasztása után szintén útra-kelt Gallia narbonnensis felé. Antonius szinte magára maradt a városban, ebben a kráterben, amelyből minden felől kénes füst csapódott, forró víz szökött elő és földalatti robajok és mély rázkódások hallatszottak.

Mennyire és milyen sejtetlen módon megváltoztak a dolgok ebben a hónapban, március idusza óta! Az a reménység, hogy a pártok észszerű, köztársasági uralomra fognak összebékülni, egvetemes bizalmatlanságba és szétzüllesztésbe foszlott. A menekülő konzervatívek, alig hogy kitették lábukat Rómából, bizonyára olyas-

mit éreztek, mint aki hosszú fülledtség után frissebb, tisztább levegőre jut. A kisvárosokban kevés volt a kézműves nép, nem voltak kollégiumai, sem vezérei, s nem volt meg benne az a lázongó merészség, melyet a római kézművéségbe a hatalom és a szám tudata oltott. E helyett a „tisztességes“ nép dominált, a jómódú birtokosok, a gazdag kereskedők népe, amely mérsékelten konzervatív volt, köztársasági, és különösen akkoriban, mikor Rómában forradalom fenyegetett, a rend pártjának, a konzervatíveknek és az összeesküvőknek kedvezett. Ezek tehát Róma égő gyűlölete után tiszteletre, — bár óvatosan, — és bámulatra — bár mérsékeltre, — akadtak. Az öreg Cicero is, — hatvankettedik évében járt, — sok tisztelgés, látogatás és meghívás közepette ért a tengerhez, nyolc napi kényelmes utazás után és ott nyaralt „az ő cumaei és puteolii királyságaiban“ Róma felső társadalmának sok tagjával és Caesar pártjának csaknem minden vezérével, Balbusszal, Hirtiusszal, Pansával. Örökkön munkában volt. Tömérdek levelet kapott és küldött, látogatásokat tett, fogadta barátait és tisztelőit. Csak úgy futtában megírt egy könyvet a divinációról és egyet a dicsőségről. Görög munkákat olvasott és rendelt Rómából, jegyzeteket csinált, intézkedéseket tett ügyeire vonatkozólag, s azzal a gondolattal foglalkozott, hogy nagy értekezést ír a Kötelességről, amely görög tanok keretében a köztársaság erkölcsi és politikai ujjászületéséről szóló elméletét fogja tartalmazni. De amennyire fölzaklatta rendkívüli háborgása, amely ebben a korban

állhatatlanná, heveskedővé tette, akárcsak egy tapasztalatlan ifjút, nem tudott gyönyörködni sem az öböl szép napsütésében, fényes egében, első virágaiban, sem csodálónak tisztelgéseiben. A zavargásoktól és veteránoktól távol most már dühös, meg nem alkuvó és fanatikus maradvány lett, aki nyilvánosság előtt ugyan óvatos volt, de leveleiben és beszélgetéseiben kiadta dühét. Emberevő kifejezésekkel panaszkolta föl, hogy nem hívták meg „március iduszának nagyszerű lakomájára“. Brutust és Cassiust görög módra állandóan „hősök“-nek nevezte. Szerette volna kiirtani az egész lázadó római alsó népet. Mindenféle caesariánusokat látott, akik új öldöklésre és rablásra lestek. Gyanakodott Antonius kétszínűségére és hamis játékosnak nevezte a konzult. Bánkódott azon, hogy Caesar halála nem változtott meg semmit és akarata még mindig érvényesül. Azt kürtölte, hogy fegyverre és pénzre van szükség. Elveszettnek mondta a köztársaságot, amelynek ilyen gyáva hivatalnokai vannak, lázongnak a veteránjai és annyi caesariánus ül a hivatalaiban. Ette a méreg, mikor az új birtokosokat látta, akik barátainak birtokaiba ültek, vagy Caesar meggazdagodott centurióit. Dühöngött Brutus és Cassius fél száműzetésén. Bosszankodott, — ki hinné? — azokon a megbiztatásokon, melyeket caesariánusok hagytak rá. Megundorodva, elcsüggedve arra gondolt, hogy Görögországba huzódik. De aztán egy semmiség, egy hirecske, egyetlen vonás meg tudta változtatni a kedvét, s a legrózsásabb jóslásokra tudta lelkesíteni. Olyankor min-

dent nagyszerűen ment, a légiók nem keltek föl, Gallia nem lázadt és Antonius mindössze egy ártalmatlan borissza volt, Brutus és Cassius menekülvén Rómából, Lanuviumban állapodtak meg, s itt elkezdték meghívni Latium minden municipiumából a rokon, baráti vagy kliensi családok ifjait, hogy aféle testőrséget gyűjtsenek maguk köré, amellyel aztán visszatérjenek majd Rómába. Trebonius, Decimus Brutus, Tullius Cimber útban voltak, a többi notórius összeesküvő és konzervatív, szerte szóródva a villákban és kisvárosokban, nem tett többé semmit, elesüggesztette őket szétszórtságuk, s annak a váratlan förgetegnek kábultsága, mely Rómából kiröpítette őket, s a fenyegető új veszélyek félelme. S ekkor Antonius politikájában elhatározó változás történt. Merészség nélkül föltehetjük, hogy Antonius már e hónap folytonos ingadozásai közben kezdte sejteni, hogy sem az egyik, sem a másik párt nem képes többé a köztársaság kormányzására. De mikor egy megcsonkított állam élén látta magát, amely államnak annyi hivatalnoka hiányzott, egészen a városi prétorig, pártja fürdőn volt, kollégája nem mert mutatkozni a nyilvánosság előtt, a szenátus bizonytalan és tétovázó volt, s a tavasz és a félelem egyre jobban ritkította, s mikor szinte a mindenektől elhagyott köztársaság urának látta magát, akkor ezek a sejtelmek végül új köpenyfordításra ösztökélték, amely az eddigiéknél is merészebb volt, s az utolsó hónapban igyekezett arccal a legerősebbek, hátal a leggyöngébbek felé fordulni. Úgy látszik,

ezúttal utolsó tétovázásait két személy győzte le, akik eddig árnyékban maradtak: felesége Fulvia és öccse, Lucius. Történelmi személyiségekkel, még Antoniusnál nagyobbakkal is, gyakran megtörtént, hogy mikor már a végső merész-ségnél tartottak, melytől azután jövőendő hatalmuk függött, habozni kezdtek és csak sokkal homályosabb és igen sokszor kevésbé intelligens emberek nógatására határozták el magukat. Ezek az emberek nem voltak annyira szem előtt, nem kockáztattak annyit, csekélyebb intelligenciájuk előtt elmosódtak a veszedelmek, s a kritikus pillanatban több volt a bátorságuk. Így történt ez Antoniuszal is. Lucius, úgy látszik, hajlandóságra nagyon hasonlított bátyjához, merész volt, ambiciózus, harácsoló, de könnyelmű, talán kevesebb tapasztalása miatt. Fulvia egyike volt azoknak a ritka, csupa ambíció asszonyoknak, akikben a hatalom férfias szenvedélye mintha megölné az összes női ére nyeket és megedzené az összes női hibákat. Makacs volt, cselszövő, kapzsi, kegyetlen, hatalmaskodó és vakmerő. Előbb Clodiusnak, azután Curionak volt a felesége, s ezzel a jellemmel és ebben az iskolában afféle forradalmi múzsává kellett válnia. Azután Antoniushoz ment feleségül, mintha az lett volna a sorsa, hogy Róma nagy fölforgatóinak legyen sorra a felesége. Antoniuson rövidesen olyan hatalmat vett, mint a minőt az ilyen asszonyok az erőszakos, állhatatlan és érzéki férfiakon mindig gyakorolnak. Nincs rajta mit csodálni, hogy e zavargások közepette valamelyest fölébredt benne Clodius

jelke, és Luciusszal egyetértve ösztökélni kezdte Antoniust: ne mulassza el ezt az alkalmat, amellyel a közönséges sorból kiváló nagyságot szerezhet, mint 59-ben Caesar. A köztársaság most, Brutus, Cassius s a legjelesebb összeküvők és konzervatívek futása után az ő kezében van. Ha jöttment Erophilus csak azzal, hogy legyezgette a veteránoknak és az alsónépnek Caesar megboszulása után lihegő szenvedélyét, meg tudta cselekedni, amit egy hónappal azelőtt még mindenki lehetetlennek tartott: ki tudta kergetni pár nap alatt a köztársaságból a konzervatív pártot, amelyről mindenki azt hitte március idusza után, hogy megint tartósan ura a köztársaságnak, akkor egy olyan jeles férfiú, amilyen ő, ne tudná megcselekedni azt a sokkal könnyebb dolgot, hogy betöltené azt a köztársaságot, melyből kitakarodott azelőtt volt gazdája? Szerencséjére az egyik öccse, Caius, prétor s a másik, Lucius, tribun. A köztársaság dominálására persze már nem lehetne többé fölhasználni a kézműves egyesületeket, amelyeket Caesar 59-ben alkalmazott, mert már erősen leromlottak. De hathatósan segítené a sok elszánt veterán, aki el van keseredve generálisának gyilkosai ellen és félti a hadi kárpótlást. Jórészt ők okozták az előző hónap zavargásait is, melyek úgy megriasztották a konzervatív pártot. Antonius, ha Caesar folytatójának, alkalomadtán megboszulójának játssza ki magát, valamennyiüket megnyerheti. Igaz, hogy Róma nem volt az egész birodalom, s ha ura lett volna is a fővárosnak, azért még nem lettek volna az ő ha-

talmán a tartományok. De olyan híresztelések keringtek, melyek amennyire megfélemlítették a konzervatívokat, annyira fölbátoríthatták Antoniust és tanácsadóit. A híresztelések azt beszélték, hogy a tartományok hadseregei felbőszültek Caesar halálán és valamennyien lázadásra készültek. Antonius nemsokára, április közepe felé Fulvia, Lucius és tulajdon ambíciói és az események ösztönzésére elhatározta, hogy ha nem is változtat nyíltan és teljesen politikát, legalább mesterkedéseket kezd, amelyek látásra zavarosak és ellentmondóak, pedig egész világosan megérthetők abból a föltevésből, hogy ha nem is akart Caesarnak utóda lenni az utóbbi idők szinte monarkikus diktatúrájában, lehetőleg utánozni akarta Caesar első konzulságát, s a szokott konzuli hatalomnál nagyobbra és tartósabbra akart szert tenni. Mindezt bizonyos körültekintéssel, ami azt mutatja, hogy a konzervatívok leveretését nem vette olyan biztosan véglegesnek, mint a tanácsadói.

Április tizenötödike és huszadika között a köpenyfordítás első jelei egyszerre föltűntek a konzervatívok előtt. A konzul beszédet intézett a néphez, s beszédében Caesart a legnagyobb polgárnak nevezte. Azután bizonyos sajtószertű iratok következtek, melyeket Antonius április tizennyolcadika felé állítólag Caesar hagyatékában talált. Az egyik irattal megadta a római polgárjogot a sziciliaiaknak, a másikkal visszaadta Deiotarusnak az elvett területeket. Minden nagyobb ítélőtehetség nélkül is észrevették, hogy a két irat hamis. Kivel próbálta elhitetni Anto-

nius, hogy, Caesar vissza akarta adni Deiotarusnak, Pompeius hűséges barátjának azt, amit elvett tőle? De Caesar első konzulságának megisméltésére igen sok pénz kellett, s Antonius, hogy pénzt szerezzen, engedett Fulvia unszolásának és Faveriusszal, Caesar titkárjával megiratta a két hamisítványt. Hatalmas összeget kapott értük a sziciliaiktól és Galatia királyának megbizottjaitól, ez utóbbiaktól úgy látszik egy *syngrapha-t* — váltót, mondanók ma — a király kincstárára, tíz millió szeszterciusról. A csalás olyan vakmerő volt, hogy nem csak Cicero ugrott föl a meglepetéstől Puteoliban, mikor megtudta. A római szenátorok is azonnal elhatározták, hogy Caesar irataival ezentúl nem egyedül Antonius rendelkezik, hanem a két konzul egy bizottság asszisztenciájával, még pedig június elsejétől kezdve, mikor a szenátus megint összeül és naponta ellenőrizheti a bizottságot. A szünet idején nem nyúltak többé Caesar irataihoz. A nápolyi öbölben nyaralók között e hírek hatását nemsokára elhalványította Caesar fogadott fiának érkezése. Caius Octavius még nem is egészen tizenkilenc éves ifjú volt. Mikor Apolloniában hirt kapott március idusáról, egy pillanatig azon tétovázott, hogy fölláztja a macedóniai légiókat, de azután bátorság híján elutazott. Óvatosságból nem Brundisiumban szállt partra, hanem Lupiae-ben, ahol értesült a végrendeletről és az örökbefogadásról. Azonnal Brundisiumba ment, s onnan útra kelt Róma felé. Néhány fiatal barátja kísérete, akiket Caesar küldött vele Apollo-

niába. Köztük volt egy bizonyos Marcus Vip-sanius Agrippa és egy bizonyos Quintus Salvi-dienus Rufus, mind a ketten alacsony származá-suak. Természetesen mindenki kíváncsi volt erre az örökösre és szerette volna tudni, mik a szándékai. Most, hogy fiává lett Caesarnak, ősi szokás szerint köteles lett volna bíróság elé állítani apja gyilkosait és kétségtelenül boszúál-lásra ösztönözte volna igen sok békebontó: vi-szont a március tizenhetedikei amnesztia mind-ebben megakadályozta. Azt kérdezték, vaj-jon az ifjú kész-e elfogadni a diktátor öröksé-gét és nevét? Tud-e vajjon azokról a súlyos kö-telezettségekről, melyeket az amnesztia rákény-szerít? Oktavius április tizennyolcadikán érke-zett Nápolyba, ott beszélgetett Balbusszal, s ki-jelentette neki, hogy elfogadja az örökséget. Puteoliban meglátogatta apósát, Lucius Mar-cius Philippust és Cicerot, akit már látott né-hányszor Rómában, s nagyon udvariasan bánt vele. Az amnesztiáról való beszélgetést vagy el-hárította, vagy úgy beszélt róla, hogy senkit meg ne sértsen. De Ciceronak, ha tetszett is az ifjú, nem tetszett az a rossz társaság, melyet útközben fölszedett: Caesar veteránjai, gyarma-tosai, fölszabadultjai, igaziak és alkalmiak, akik szidták Antoniust, mert elmulasztotta a diktátor megboszulását, Octaviust folyton arra sarkantyúzták, hogy érvényesítse magát és min-den alkalommal szinte kérkedve Caesarnak szólították, mintha az örökbefogadás már be-fejeződött volna. Cicero és az após visszavágá-sul következetesen Octaviusnak szólították, sőt

apósa azt tanácsolta neki, hogy ne fogadja el a nagyon is veszedelmes örökséget. Octavius nem sokat időzött az öbölben és tovább utazott Róma felé, Cicerot ráhagyta könyveire, jó és rossz kedvének örökös váltakozására és Rómából érkező meglepetéseire. Április tizenkilencedikén Atticus jó hírt küldött, mely Ciceronak nagy örömeire vált: Decimus Brutus megérkezett innenső Galliába és a légiók minden nehézség nélkül elismerték vezérüknek. Hamis szóbeszéd volt tehát az, hogy a katonák föl fognak lázadni az összeesküvők ellen! De ugyanakkor meglepetésben is volt része: Antonius udvarias levélben engedelmet kérte arra, hogy teljesítse Caesar egyik intézkedését, visszahívhassa a száműzetésből Sextus Clodiust, Clodiusnak azt a kliensét, akit a népvezér temetése után száműztek. Valójában Antonius most is Fulviának engedett, aki szeretett volna kegyelmet szerezni első férje barátjának. De azután arra gondolt, hogy megírja ezt a levelet, nehogy ilyen kicsi dolog miatt ellenségévé tegye Clodius régi és hatalmas ellenségét. Cicero elképedt azon, hogy ilyen módon kéri ki döntését Caesarnak egy olyan intézkedésében, amely ha igaz lenne, minden egyéb nélkül érvényes lenne. Bár Hir-tiustól, Balbustól és Pansától könnyen megtudhatta volna, hogy Caesarnak eszeágában sem volt ez a visszahívás, udvariasan igent mondott. Atticus nagy szorongásban volt, mert Gneus Plancus, akit Caesar azzal bízott meg, hogy szakítsa el Buthrotum kolóniáját, már elutazott. Arra kérte Cicerot, hogy járjon közben Anto-

niusnál. Cicero nem akart ellentétbe jutni vele és nem akarta elszalasztani ezt a jó alkalmat, hogy végre szolgálatot tegyen annak, aki őt olyan bőségesen segítette. Atticus április huszonhetediké körül még súlyosabb híreket írt: Antonius nemcsak nagy összegeket vett el az Ops templomában elhelyezett közkincsből, egyre Caesarnak újabb állítólagos iratait véve elő, hanem híre járt annak is, hogy június elsején a szenátus megnyitásakor Macedonia helyett a sörényes Galliát, azonfölü a maga és Dolabella prokonzulságának meghosszabbítását fogja kérni.

Cicero újra azon panaszkodott, hogy Caesar meggyilkolása ilyen meddő volt. Megerősödött az a fölfogása, hogy hadsereg nélkül, egyedül törvényes fikció erejével semmit sem lehet cselekedni. Elfeledte görögországi utazása tervét és megírta Atticusnak, hogy június elsején Rómában lesz, ha ugyan Antonius meg nem akadályozza. Azt hitte, Antonius csakugyan a szenátus elé terjeszti kérését. Pedig Antoniusnak és Fulviának egészen más tervekben főtt a fejük! Macedónia, amíg Caesar élt, elég lett volna Antoniusnak két esztendőre. De most nagyobb provinciában hosszabb parancsnokságra vágyott, akárcsak Caesar a maga első konzulsága idején. Csakugyan arra a két galliai tartományra vetette szemét, amelyek akkor Caesarra tartoztak, s amelyeket annyi esztendei háborúskodásból jól ismert. Más szóval: egy új *lex Vatinia de provincia Caesaris*-t akart a néppel elfogadtatni. De nem azonnal. Előbb valamelyest szerveznie kellett a veteránokat, mint ahogy

Caesar 59-ben az alsónépet szervezte, hogy azután biztonságban fölhasználhassa őket szavazásokra és az erőszakra. Növelnie kellett a létszámukat is, mert azokkal, akik spontán jöttek föl Rómába, nem érhetette be. Zsoldba kellett fogadnia sok olyan veteránt, akit Caesar Délitáliában akart megtelepíteni, különösen Campaniában, s aki az ígért földekre várakozott Rómába kellett hozatnia őket, s a már ott levőkkel együtt valamelyes katonai szabályzatot kellett adnia nekik. Elhatározta azt is, hogy személyesen lemegy Délitáliába és csakugyan el is utazott, talán április huszonegyedikén vagy huszonötödikén, alig hogy a szenátust berekesztették.

Ezen az utazáson eleinte sokat törte a fejét mindenki, még Cicero is. Miben mesterkedik ez az Antonius? A köztársaságra jó és hasznos dologban nem, az bizonyos. Atticus egyenesen azt írta, hogy most már a bölcsesség nem számít, minden a szerencsén fordul meg, bár a maga ügyeire nézve nem bízta magát tisztán a szerencséjére, hanem igyekezett hasznát venni Antonius utazásának is, megírva Ciceronak, hogy utazzon elébe és beszéljen vele arról az istenadta buthrotumi ügyről. Nemsokára azonban mindenki megfélekedett egy pillanatra Antoniusról és utazásáról, mert Dolabella fölhasználta a konzul távollétét s újra lármát csapott. Fegyveres csapattal a Fórumra ment, — valószínűen április huszonhatodikán vagy huszonhetedikén, — szétszedette Erophilus hirhedt oltárát, igen sok lázongót megöletett, és az oltár helyét újra köveztette. A konzervatívek örültek, Cicero

újongott, nekividult, rögtön áradozó levélben gratulált a „csodálatos“ Dolabellának, elfelejtve egy pillanatra, hogy ez a csodás férfiú kevéssel azelőtt Caesarnak egy meghamisított iratával tekintélyes összeget lopott az állam kincstárából, s hogy még mindig adósa volt neki is Tullia hozományának január óta esedékes részletével. Május harmadikán Cassiusnak is levelet írt, amelyben Antonius említése és sértegetése nélkül, azt mondotta, hogy a közügyek a legjobb állapotban vannak, hogy merítsenek bátorságot s ne hagyják félbe azt a munkát, amely március idusán még csak megkezdődött. S míg ő ezen az apró sikeren fölvidult, Antonius a veteránok toborzása előtt levelet írt Brutusnak és Cassiusnak, udvariasan, de határozottan kérve őket, hagyják félbe a jóbarátok toborzását, akikkel azután vissza akartak térni Rómába. Antonius kisujját sem mozdította azért, hogy Brutust és Cassiust elűzze Rómából, sőt elutazásuk április tizenharmadikán, mikor még nem változtatta meg politikáját, kétségtelenül kedve ellenére volt, mert megnövelte felelősségét. De most, hogy távollétiük kedvezett új terveinek, nem akarta többé, hogy visszatérjenek, mint ahogy nem akarta Cicerot sem Rómában látni. Azután követeket küldött a campaniai veteránokhoz, összehívta őket és ijesztésül lelkükre kötötte, hogy ha nem vigyáznak, Caesar intézkedéseit érvényteleníthetik. Kijelentette, hogy készséggel segítségükre jár Caesar ígéreteinek teljesítésében, és buzgalmának bizonyítékául elkezdte egy új kolónia munkálatait Casilinumban, ahol már

megállapított egyet Caesar. E munkálatokat ugyan Cicero az auguri joggal ellenkezőknek bélyegezte, de arra jók voltak, hogy rövidesen ki-elégítsenek vagy megnyugtassanak sok régi katonát, aki még a hadikárpótlásra várt. Akiknek pedig nem adhatott azonnal földet Campaniában, azoknak pénzt adott, ha elkötelezték magukat, hogy elkísérik Rómába és ott segítik Caesar intézkedéseinek védelmében, magukkal hozzák fegyvereiket, azok készenlétben tartására kötelezik magukat, s elfogadják azt, hogy két felügyelő minden hónapban megvizsgálja, vajjon kötelezettségüket teljesítik-e?

Brutus és Cassius engedtek a konzul unszolásának s egy ediktumban kijelentették, hogy önként elbocsátják barátaikat. Valójában pedig nem mertek ellene szegülni Antoniusnak. Lehet, hogy a toborzás nem ment valami jól, mert az itáliai polgárság köztársasági és konzervatív volt ugyan, de politikailag lomha. S azután ők ketten olyan rosszul illettek egymáshoz! Cassius értelmes, határozott és erélyes volt. Tanult barátja viszont, aki inkább tudott a könyvek, mint a forradalmak közt élni, ideges és gyöngé volt, folyton megzavarta barátja számításait, bátortalanul abbahagyott minden vállalkozást alig hogy megkezdte, s mindenkire rászorult tanácsért, még feleségére és anyjára is, különösen az utóbbira, amin Cicero sokat bosszankodott. A gyanakvó szónok nem nagyon bízott Serviliához, aki annyira barátságban volt Caesarral. Cicero, mintegy feleletül Cassiusnak írt május huszonharmadikai leve-

lére, kapta Brutus levelét, melyben Brutus vigasztalanul azt ujságolta, hogy száműzetésbe akar menni. Annál nagyobb megrökönyödéssre fordult május hetediké vagy nyolcadika körül a konzervatívok rövid öröme, amelyet Dolabella okozott: megtudták Antoniusnak Campaniában viselt dolgait. Világos volt, hogy ha annyit összetudott szedni a veteránok közül, akik Caesar megbosszulásának elmulasztásáról vádolták őt s Caesar gyilkosainak halálát kívánták, akkor konzervatívok ellen irányuló tervekben sántikált. Nagy rémület tört ki erre a hírré Rómában, átterjedt a Latiumba, és Nápolyba is eljutott. Servius Sulpicius eltávozott Rómából, kijelentve Atticusnak, hogy a dolgok most kétségbeesetten állnak. Cicero megriadt, elbátortalanodott, újra elővette a görögországi utazás tervét, most már igen óvatosan írta leveleit, amelyek idegenek kezére is juthattak, és csak ködösen célzott Antonius mesterkedéseire. Nem is akarta látni Antonius, és Atticusnak azt írta, hogy nem tudott találkozni vele. „Az öregség elsavanyít engem. Mindentől undorodom. Még az a jó, hogy életem végére jár“, — írta Atticusnak. Dolabella még hevesen felelt Lucius Antonius „rettentő beszédei“-re, aki Rómát bátyjának új demokratikus politikájára készítette elő, — de már egyedül volt. A többiek, különösen a legtekintélyesebb caesariánusok, akik addig magára hagyták Antonius, most már közte és a konzervatív párt között kigyóztak ügyes kétszínűséggel, amely fölinge-relte Cicerót. Pansa elítélte ugyan Antonius a Deiotariusszal és Sextus Clodiusszal való eljárá-

sáért, de elítélte az oltár elpusztítását is, Dolabella művét. Balbus nagy nyugtalankodva ment Cicerohoz, alig hogy megtudta Antonius veterán sorozásait, elmesélte nekik, fölpanaszolta a konzervatíveknek ellene való jogtalan gyűlöletét, de nem akarta kárhozatni Antoniust, legalább is nem olyan világosan, mint ahogy Cicero óhajtott. Hirtius újból buzgó caesariánussá vált, s azt mondotta, hogy mindezek a dolgok szükségesek voltak, mert ha a konzervatívek ismét erőre kaptak volna, megsemmisítették volna Caesar minden intézkedését. Elismerte, hogy Antonius távozása veszedelmes a köztársaság békéjére, de Brutus és Cassius toborzásában sem volt kevesebb veszedelem, s mindnyájuknak föl kell hagyniok vele. Cicero kicsi híja össze nem vezett valamennyiükkel, s kijelentette, hogy a polgárháború már kopogtat. Közben nyugtalanító hírekre fordította fülét: a veteránok azért mentek Rómába, hogy újra fölállítsák a Dolabella által földúlt oltárt, s ők és az összeesküvők és valamennyi konzervatív június elsején el ne menjenek a szenátusba, ha kedves az életük. Atticus egyenesen azt írta neki május tizennyolcadikán, hogy a köztársaságot nem menti meg más, csak a *senatusconsultum ultimum*, az ostromállapot kihirdetése.

Eközben Antonius május tizenkilencedikén vagy huszadikán visszatért Rómába, az előre küldött sok ezernyi veterán után magával hozva még egy utolsó rajt. Rómában ott találta Caius Octaviust, aki már munkában volt és őrá várakozott.

IV.

Caesar fia.

(Kr. e. 44. május 20 — június 10.)

Caius Octavius ekkor még nem volt tizenkilenc éves. Nehéz lenne megállapítani, hogy a ránk maradt töredékes följegyzések mennyire mondanak igazat ebben az időben volt szokásairól és hajlandóságairól. De bátran föltételezhetjük Caesar pártfogásából és tulajdon cselekedeteiből, hogy élénk szellemű ifjú volt, egy ama *neoteroi* (νεωτεροι) közül, akiket Cicero nem szenvedhetett, egyike azoknak a „modern” fiataloknak, ahogy ma mondanók, akik minden dologban a régi latin tradíciók megvetését és minden külföldinek bámulását fitogtatták. Az ifjúnak most még jobban fejébe szállhatott a dicsőség, hogy Róma leghatalmasabb férfia kényeztette, a patriciusok közé számították, kitüntető hivatalokkal ruházták föl és egészen *magister equitum*-sáig vitte ilyen fiatalon.

Bizonyára nagy ambíciók is hevítették, mert beleszokott abba, hogy könnyűnek, veszedelmetlennek és kevés fontosságúnak tekintsen sok olyan dolgot, amelyekről csak a tapasztalat és az idő bizonyította be később neki is, mint annyi ifjúnak, hogy milyen nehezek, veszedelmesek, tiszteletreméltóak.

Az ifjú éppen jókor érkezett Rómába. Az összeesküvők elmenekültek, a nagyobb szerepű szenátorok elutaztak, a szenátus szünetelt: a konzervatív párt mintha eltűnt volna. A városban a veteránok és a plebsz voltak az urak. Győzelmük megnyugtatta és kielégítette őket, s azért végre el is csöndesedtek, szabadjára engedve Rómaszerte Caesartiszteletüket. Dolabella hasztalan áltatta magát, hogy Caesar oltárának földülésével lelket ver a konzervatívokba. Caesar fia a nyugalomnak és kielégültségnek ebben a rövid fölvonásközében érkezett. Ünnepele fogadták mindazok, akik a konzervatívellenes tüntetéseket végigcsinálták. Így fogadta Antonius két fivére, akik össze akartak barátkozni a veteránokkal és a néppel, így fogadta a sokaság, amely már várta a diktátor örökösét, a fejenkint háromszáz szeszterciumnyi örökség kiosztóját. Végre hozzájutnak hát a pénzekhez. Apósa tanácsai, melyeket Rómában az édesanyja is megismételt, nem térítették el attól a szándékától, hogy Caesar nevét és vagyonát fölvegye. Nem is vesztegette az időt, hanem azonnal mint Caesar fia mutatkozott mindenütt, nagy hűhóval. Egyik reggel barátainak sűrű kíséretével megjelent Caius Antonius préternál és kijelen-

tette, hogy az örökséget és az örökbefogadást akceptálja. Meg sem várta az örökbefogadás alakosságait, hanem azonnal elnevezte magát Caius Julius Caesar Octavianusnak (mi azonban csak Octavianusnak fogjuk nevezni, hogy össze ne tévesszük örökbefogadójával) és beszédet akart intézni a néphez. Nem volt ugyan hivatalnok, de mert háromszáz szeszterciuszt kellett fizetnie minden plebejusnak, Lucius Antonius örömet beleegyezett, hogy mint tribunt mutassa be a nép előtt. És Octaviánus beszédet mondott, magasztalva Caesar emlékét, kijelentve, hogy a hagyatékot a lehető legrövidebb idő alatt szétosztja, és haladék nélkül hozzálátott Caesar győzelmi játékainak júliusra való előkészítéséhez, ami kötelessége is volt neki, az előkészítő kollégium tagjának. Az amnesztiára nem tett semmiféle célzást, sem az apja megboszulásának terveire. Ennek ellenére, vagy talán éppen ezért, a beszéd valószínűen nem tetszett Atticusnak és Ciceronak, de nagy tetszéssel fogadta az alsó nép. Jön a háromszáz szeszterciusz! De a kifizetéshez készpénz kellett. Octavianus gazdag volt a magáéból is: ne felejtsük el, hogy nagyapja pénzes uzsorás volt Vellitraeben. Caesar végrendeletével pedig hozzájutott háromnegyed részéhez annak az óriási vagyonnak, amelyet a diktátor az utóbbi években a polgárháború zsákmányaiból szerzett, s amelyben valószínűen benne volt igen sok római ház és hatalmas itáliai földbirtok, és — ami a legtöbbet ért — tömérdek rabszolga és fölszabadult, s ezeknek az úrjogai mind az örökösre szálltak. Készpénzt

azonban nem hagyott Caesar, csak azt a százezer szeszterciust, amelyet Calpurnia Antoniusra bízott. Octavianusnak tehát meg kellett várnia Antoniuszt, hogy elkérhesse tőle a pénzét.

Az ünneplős fogadtatások azonban nem húzódhattak nagyon sokáig. Ha a konzervatívek és a demokraták harca el is csöndesedett az összeesküvők futása után, a legutóbbi zavargásokban nekikeseredett gyanakvások és gyűlölségek hamarosan újból ki kellett gyújtsák. Annyi veteránnak az érkezése, annyi fegyverrel borított lektikának a fölvonulása, a közpénzek tékozlása ellenkezésére fordította azt a kurta jóindulatot, mellyel a konzervatívek március tizenhetediké után Antonius iránt voltak. Octavianus első mesterkedései sokakat fölzaklattak, különösen az összeesküvők nagyszámu rokonságában és klientúrájában, amelyek már úgyis rossz szemmel nézték őt, mert attól féltek, hogy az ifjú nem fogja tiszteletben tartani az amnesztiát. Dolabella az oltár földülése után egyik napon megjelent a színházban, s a közönség legválogatottabb része lelkes ovációkkal fogadta. Egy napon pedig, mikor Octavianus Caesar aranyozott székét akarta volna, — úgy látszik, azokon a játékokon, amelyeket Critonius edil adott az áprilisi zavargások miatt egy hónapi késedelemmel, — néhány tribun tiltakozott ellene, a szenátorok és a lovagok tapsai közepette. A nagy Birodalmon uralkodó oligarkiát a préda fölosztása két ellenséges részre oszlatta a diadalmas rablás után: az egyik elégedetlenkedett azon, ami jutott neki, a másik pedig

aggódva érezte, hogy az ő osztályrészére állandóan szemet vetnek az elégedetlenek. Mind a két csoport nyugtalankodott, gyanakodott, kész volt az erőszakra. Csak a kölcsönös félelem tartotta féken őket és valami kölcsönös üldözési mánia, amelyben folyton vádaskodtak egymásra és a legsandább tervekre tartották egymást képeseknek. Az elégedetlenek csoportjában voltak a törpebirtokosok maradékai, akik, mint például Apuliában, még két kezükkel művelték meg a földet, akárcsak a legendás Cincinnatus. Utolsó hirmondói voltak egy elmúlt kornak. Ebbe a csoportba sorozódtak azután a mezei szabad napszámosok, akiket szüretre, aratásra vagy az egészségtelen munkákra fogadtak föl, a szabad parasztok és a *telepesek*, vagy kisbérlők, akik itt-ott kibérelték megművelésre a mások telkét olyan szerződésekkel, amelyek nagyjában hasonlítottak a mai félbérleti szerződésekhez. És velük tartott a *capite censi* inséges népe, amely Rómában és a kisebb városokban iparon, kiskereskedésen és koldulásra tengődött, a római hódítás legsiralmasabb és legobszkurusabb áldozatai. Minden nemzetű és nyelvű föl-szabadultak keveredtek ebben az osztályban a hódítók plebszével, amely egyesegyedül adta a katonaság és a komiciumok megvásárolt csapatainak erejét a győzelemhez, s a győzelemnek ő vette a legkisebb hasznát. Ez a plebsz valószínűen sűrűbb volt, mint harminc évvel azelőtt, mikor Caesar szerepelni kezdett, mert közben növelte a rabszolgák beszállítása, a polgárjog terjeszkedése, a szegény osztályok természetes

szaporodása, különösen a mezeieké, amelyek minden korban szaporábbak, mint a gazdagabb osztályok. Bizonytalan sérelmek és vágyakozások nyugtalansága kísértett közöttük, s e nyugtalanságot még jobban nekikeserítette a számbeli növekedés, a szükségletek természetes emelkedése, a polgárháboru zűrzavara és válsága. A járványos, szinte dühöngő Caesartisztelet is ennek a lázas gyötrődésnek a kitörése volt. A szegény népség naivan azt képzelte, hogy ha Caesar élne, az ő helyzete is sokkal boldogabb lenne. Szerencse néki, akit az összeesküvők jókor meggyilkoltak, mert ha nem, akkor ugyancsak hamarosan gyűlöletessé tette volna az élő Caesart e föllengző reménykedések elkerülhetetlen csatlódása, amelyek miatt halottaiban úgy imádták! A többiek alkották a hódítók igazi arisztokráciáját, amely mindenütt kibérelte a Birodalom közjavadalmaival vagy hatalmas területeket bírt a tartományokban, tekintélyes tőkéket kölcsönzött minden tartománybeli uralkodóknak, városoknak, magánosoknak, elfoglalta az állam összes hivatalait és a légiók parancsnokságát, övé volt az itáliai föld legjava része, melyet rabszolgákkal vagy telepésekkel műveltetett, s legalább részben buzgóan kultiválta a tudományokat. S még ebben az oligarkiában is mennyi volt a fokozat a szegény birtokosoktól a jómódu lovagokig és kereskedőig, akik a kisebb városokban laktak, a szenátori renden levő nagybirtokosokig, a dúsgazdag tőkéséig vagy lovagokig, amilyen Atticus, vagy szenátorokig, amilyen Marcus Crassus volt, vagy fölszabadul-

takig, amilyen tömérdek volt az ismeretlen és nagypénzü uzsorások között, akik ki tudták várni Rómában a rablásokból hazatérőket és ki tudták fosztani maguk részéről a fosztogatókat. És hányan belekúszálódtak aztán a nyereség és élvezet sietségében az adósságok oldhatatlan hálójába, mely Itália testét szorongatta! A nagy főúri családoknak terjedelmes birtokaik voltak, de kevés volt a pénzüik, úgy hogy nemcsak Octavianus, hanem Brutus, Cassius és barátaik is erősen érezték a készpénz híját. A tőke csaknem mind egy kis csoportnak a kezén volt. Adósságok alatt görnyedezett s adósságai miatt letörőben volt a lovagok és szenátorok rendjének, tehát a birtokosok, kereskedők, politikusok és tudósok középosztályának nagyrésze, amely osztály egyrészt a plutokrácia és a nemesség, másrészt a szegény alsó nép között azzá alakulhatott volna, ami napjainkban a jómódu polgárság. Cicero vagyona értékes bizonyosság ez idők felső osztályainak helyzetéről. Cicero minden akkoriban szokásos, kevésbbé jogtalan eszközzel nyerészkedett. Tekintélyes ajándékokat fogadott el idegen uralkodóktól és városoktól, s a kliensektől, akiket ékesszólóan védett a bíróság előtt. Gazdag nőkkel kötött házasságot. Barátai és ismeretlen tisztelői igen sok örökséget hagytak rá. Spekulált is, földeket és épületeket adott-vett. Végül pedig valamelyes pénzt is kölcsönzött, de inkább szivességből, mint nyerészkedésből, és ő maga is igen sokat vett kölcsön olyan barátaitól is, mint Atticus és Publius Sulla, akik nem követeltek kamatot,

kapzsi uzsorásoktól is. Úgy hogy tekintélves vagyona tett szert, házai voltak Rómában, jövedelmező birtokai és drága villái Itáliában. És mégis úgy belekeveredett az adósságba, hogy mindörökre bennerekedt, és alig tudott kiigazodni belőle gondatlan könyvvezetője, Eroses rabszolga is. Eroses kevéssel azelőtt egy pompás mérleget nyújtott át neki, amely szerint április ötödikén, ha minden tartozását megfizeti és minden künnlevősége megtérül, még többlete is marad. De közben, — talán azért, mert az adósok nem fizettek, vagy azért, mert a könyvvezető tévedt, — teljesen készpénz szükébe került, s igen sok adósságot kellett volna fizetnie, köztük Terentia hozományának több lejárt részletét, Athénben tanuló fiának a költségeit s egy arpinumi kölcsönt, amelyet még akkor kapott, mikor a városnak még szabad pénze volt gyümölcsöztetésre, s amelyet most visszaköveteltek tőle. Itáliában igen sokan voltak, akiknek Cicero módjára pénzszerzésen kellett törniök a fejüket a nagynevű és sokbarátu Cicero pénzforrásai nélkül, abban a középosztályban, amely mégis az összeesküvők pártján volt, — mint akiknek meg kellett volna szabadítaniok a köztársaságot, — s a dühös konzervatívek és a forradalmár demagógia közé ékelte magát. Végül ez az osztály valószínűen megfogyatkozott ahelyett, hogy növekedett volna: megtizedelték a polgárháborúk, terméketlenné vált a cölibátustól és attól a törekvéstől, hogy csak kevés gyermekei legyenek — sokaknak csak egy-egy gyermekük volt — s így ezt a széthúzó, lelkefogyott, vézna,

jelenével elégedetlen és jövőjéről bizonytalan osztályt óriási válság felé sodorták az események.

Antonius visszatérése növelte a nyugtalanságot. Június elsejéig már csak tíz nap volt, s mindenki szerette volna kitalálni a konzulnak a szenátus első ülésére tartogatott terveit, amelyekről annyi szóbeszéd járta. Ezer szem figyelte a konzult és leste minden cselekedetét. Antonius pedig megérkezésétől kezdve mintha ki akarta volna játszani ezt a kíváncsiskodást. A közönség előtt állandóan csak veteránjai és a rabszolgavásáron vett inturiai arab testőrség kíséretében jelent meg. Szorgosan vigyáztatta palotája kapuit és idegenek csak nagynehezen juthattak be hozzá. Mi lehetett az oka ennyi óvatosságnak? Mindenki nagy bizonytalanságban volt. Két-három nap múlva aztán sötét hírt adtak tovább Rómában, amely megriasztotta a konzervativeket s az összeesküvők rokonait és barátait. A hír azt beszélte, hogy Antonius nem csak akarja a két Galliát, hanem azonnalra akarja, meg sem várva a következő évet. Újra visszatért március tizenhatodikai tervéhez és el akarja venni Decimus Brutustól a provinciát, hogy a konzervatív párt főszlopa megdőljön. Lucius Antonius, nem törődve az amnesztiával, be fogja vádolni Decimus Brutust Caesar halála miatt, mások pedig Brutust és Cassiust fogják bevádolni. Ekkor született meg a konzervatívek és a közönség lelkében az a gyanú, amely lassankint az egész köztársaságot fölzaklatta: az, hogy Antonius a népszerűség kedvéért el akarja tö-

rölni a március tizenhetedikéi amnesztiát. Mi volt ehhez képest az Octavianus mesterkedéseinek félelme! Azonban ezek a szóbeszédnek nem annyira Antonius igazi terveit vitték városszerte, mint inkább valamely zürzavaros hírének azoknak a titkos tárgyalásoknak, amelyek a konzul házában visszatérése után kezdődtek. Valószínű, hogy Lucius és Fulvia a toborzás sikerén fölbuzdulva most már vakmerő és zabolátlan terveket tanácsoltak Antoniusnak. Használja föl azt a zürzavart, amelyre a hatalmasok pártja került, vesse végét az amnesztiának, állítsa törvény elé a zsarnokgyilkosokat és szerepeljen nyíltan úgy, mint Caesar megboszulója! Majd ha minden összeesküvő szétoszóródik száműzetésbe, akkor ő a veteránok élén hatalmasabb lesz, mint Caesar 59-ben a Clodius kollégiumai élén. A szenátus az ő kezére adta a macedóniai légiókat, Caesar veteránjai közt annyi katonát sorozhat, amennyit akar, azon a napon, amikor vezérük halálának megboszulására és művének megvédésére szólítja őket, ha a konzervatívek ellene mernének szegülni Decimus Brutus seregével! De Antonius tétovázott. Még túlságosan félt a konzervatívektől. A kollégája: ellensége, ez már maga is nagy akadály. A nép tribunjai, Lucius Cassius, Tiberius Cannutius, még Carfulenus is, Caesar egyik régi és derék katonája, ellene nyilatkoztak. Hirtius is újból kétségeskedett, mert megriadt a kincstár fosztogatásán. Fufius Calenus, aki egy idő óta haragosa volt Ciceronak, levélben kérte kibékülésre a szónokot. Híre járt annak is, hogy

Brutus és Cassius el akarnak utazni Itáliából, és a tartományokban forradalmat akarnak próbálni. Antonius igyekezett megnyerni Dolabellát, hogy elvegye ellenségeitől ezt az ő becsületesfogyott harcosukat is, ijesztő híreket röpített szerte, hogy a szenátoroknak elvegye a kedvét a hazatéréstől; de vajjon meg fognak-e igazán ijedni? Eljön-e vajjon Cicero? És megkockázthatja-e az amnesztia elpusztítását, tehát a polgárháború földidézését hét-nyolc nap alatt, ami még június elsejéig hátra van? Valamikor talán kétség nélkül elkövette volna ezt az örültséget is, de most tétozázott. Természetes vakmerőségének ez az eltompulása, amely a március tizenötödikei nagy megrázkódásra következett, ez az ő vadonatúj óvatossága még tartott és tartani fog egy darabig. Nagyon is váratlanul jutott a szófogadói sorból, mások parancsának végrehajtásából vezéri sorba, hogy a legkétségesebb körülmények közt a legsúlyosabb elhatározásokban döntsön és felelősségüket vállalja. Mikor Caesar és pártja mellette álltak bizalmukkal, ő, a vakmerő természet, sokat, nagyon sokat mert könnyü szívvel. De mikor egyszerre a birodalom élén látta magát, egyedül, egy váratlan helyzet veszedelmei és felelősségei közepette, kitéve mindenki szemének, mindenki bírálatának és mindenki gyűlöletének, akkor úgy érezte, hogy tájékozatlan és félénk, s ezért életében először megfontoltan és eszesen csinálta a dolgát.

Antonius e fejtörései közepette kapta meg Octavianus levelét, aki beszélgetésre kérte őt.

hogy milyen célból, azt könnyen kitalálhatta, bár az ifjú nem írta meg neki nyíltan. Arra gondolni sem lehet, hogy Antonius hajlandó lett volna visszaadni Caesar pénzét a törvényes örökösnek. De nem valószínű az sem, hogy abban a pillanatban komolyan vette volna e fiú személyét, igényeit és viselt dolgait. Sőt hihető, hogy Octavianus követelése egy más eszmét kellett benne: mivel Caesar őt Decimus Brutusszal együtt másodörökösének nevezte meg, és Decimus Brutus úgysem követelhetne volna soha a jogait, arra akarta rábírní Octavianust, hogy mondjon le az örökségről, s aztán ő vette volna ki Octavianus részét. Ezért hirtelen brutalitással akart ráijeszteni a tapasztalatlan ifjúra, s mikor Octavianus megjelent Pompeius palotájában, először hosszan megvárakoztatta, aztán mikor végre színe elé engedte, alig mondott az ifjú egy-pár mondatot, rögtön félbeszakította és azt mondta neki, hogy örült, ha azt hiszi, hogy ilyen fiatal fejjel elfogadhatja Caesar örökségét. És faképnél hagyta anélkül, hogy megvárta volna, míg Octavianus felel. Az ifjú megzavarodottan és elcsüggedve távozott. Egyéb és súlyosabb gondok zaklatták Antoniuszt, mint ennek az ifjúnak a követelései! Teltek a napok, május végére járt. Antoniusznak sikerült pártjára szerezni Dolabellát jókora összeggel, amelyet a kincstárból vett el, azonfölül megígérte neki, hogy az ő prokonzuli vezényletét is meghosszabbíttatja. De nem határozott még semmit arról, hogy mikor és hogyan kezdi el a hatalom meghódítását. Mindenki azt hitte tehát, hogy

június elsején beterjeszti kérését a szenátus elé. Néhány nappal utóbb, május vége felé, levelet kapott Brutustól és Cassiustól, akik azt kérdezték, micsoda célra toboroz annyi veteránt: az az ürügy, hogy biztosítani akarja a Caesar ígérte kárpótlásokat, nem áll meg, mert azokat egyetlen konzervatív sem akarja elvenni tőlük. Vigyázzon jól, mert a sokaság, ha egyszer fölizgatják, túlmehet azon a célon, amely az ő eszében jár. Antonius ekkor arra gondolt, hogy lecsitítja őket, s Hirtius és Balbus által tudtukra adta, hogy mihelyt újra megnyílik a szenátus, dekretáltatja a tartományokat, de nem nevezte meg, hogy melyeket. Nem akart nyíltan hadat üzenni Caesar gyilkosainak. Cicero azonban jobban tudott itélni, mint ő, és megírta Atticusnak, hogy a konzervatív párt már nem olyan, mint öt évvel azelőtt, mikor olyan lelkesen háborúskodott Caesarral. A veteránok jelenléte, a június elsejei erőszakról elterjedt riasztó hírek távozásra készítették azokat, akik még Rómában maradtak. Hirtius megint elutazott és Tusculanumba ment, hogy Balbus tanácsára megírja Caesar emlékiratainak folytatását. Azt beszélték, hogy a kijelölt konzulok nem fognak megjelenni az elsejei ülésen. Elképzelhető, hogy akik már távol voltak, mennyire kaptak kedvet a visszatérésre! Cicerot több oldalról figyelmeztették, hogy be ne tegye többé a lábát Rómába, és Cicero, mikor Róma közelébe ért (Arpinumba ment, és onnan huszonötödike után Tusculanumba) mégis azt írta Atticusnak, hogy a szél mindenképpen kedvezően fog fújni. De Tuscula-

numban ott találta Hirtiust, aki kérlelte, hogy ne menjen tovább. Brutus és Cassius is nagy bizonytalanságban vívódtak május utolsó napjaiban, az ellenmondó hírek hullámmása közepe. Egyszer az a hír jött, hogy Antonius megszavaztatja nekik tartományaikat, másszor az, hogy törvetésben és támadásokban jár az esze. Mindenkitől tanácsokat kértek, elhívták Rómából Serviliát, írtak és barátaikkal is irattak Ciceronak és Atticusnak, hogy jöjjenek Lanuviumba, beszélgetni velük. Végül úgy határoztak, fölkérik Atticust, hogy kezdeményezzen a gazdag római lovagok közt egy kölcsönt, amely ellátja majd Brutust és Cassiust a háború kocsi-kenőjével, pénzzel. Brutus egyik barátja, Caius Flavius ment Rómába, tárgyalni a dúsgazdag bankárral. Ezenfölül Cassius több ízben írt Ciceronak, hogy járjon el az ő érdekükben Hirtiusnál és Pansanál, a következő év két konzuljánál. Cicero, aki egyébként nem tudta, mit tanácsoljon, úgy készült, hogy huszonkilencedikén vagy harmincadikán Lanuviumban lesz, bár félt, hogy utazgatásai miatt túlságosan sokat fecsegnek majd az emberek. Atticus is beleegyezett, de azt, hogy a római lovagok közt kölcsönt kezdeményezzen, elutasította. Talán nem akarta túlságosan kompromittálni magát, talán nem mert bízni a kísérlet sikerében, mert tudta, hogy a pénzes emberek általában óhajtják ugyan a rendet, de a fönntartására nem akarnak pénzt költeni. Úgy, hogy mikor Atticus és Cicero, alighanem május harmincadikán, összetalálkoztak Lanuviumban Brutusszal és Cassiusszal, hosszú

beszélgetések után csak azt tudták megállapítani: Antonius most már ura a helyzetnek, s azt teheti az ő veszedelmükre, amit akar.

Antoniustól pedig annyira távol voltak azok a gonosz tervek, melyeket róla föltételeztek, hogy csak június elsején vette észre, hogy ő a helyzet ura — mint azt néhány nappal azelőtt Brutus és Cassius mondták — mikor sem Cicerot, sem a kijelölt konzulokat, sem a számottevő személyeket nem látta ott a szenátusban. Mindössze egy csapat olyan jelentéktelen szenátor jött el, akiktől bátran mondhatta és tehetette azt, amit akart. A konzul, mindenek nagy meglepetésére, ezen az ülésen csak a rendes ügyekkel foglalkozott, s a várt javaslatok közül egyikkel sem állt elő. Hanem az ülés után, nekibátorodva a konzervatív párt távollétében, mint ahogy gyakran megtörténik azzal, aki sokáig tétovázott: hanyatt-homlok a cselekvésre vette magát. Még aznap elhatározta, hogy meglepetésszerűen népgyűlést hivat össze másnap reggelre anélkül, hogy az indítvány és elfogadása közé beiktatná a törvényes *trinum nundinum*-ot, s ezzel megakadályozza ellenfeleit abban, hogy tribunjaikkal vétót mondassanak. A népgyűlésen azután néhány tribun barátjával javasoltatni fogja azt a törvényt, mely az ő és a Dolabella prokonzuli vezényletét Szíriában és Macedóniában hat évre meghosszabbítja, beleértve a konzulság esztendejét is. Ebben a sietésében sem feledkezett meg az óvatosságról, és e nem éppen törvényes szavazásért igyekezett valamelyes kárpótlást nyújtani a konzervatívek-

nek. Egyidőre elhagyta a két Gallia kérését, amely sokkal inkább zokon esett volna, s ötödikére állapította meg azt az ülést, amelyben majd Brutus és Cassius tartományait deklarálják. Indítványozta, hogy változtassák törvénné ugyanazon tribunok javaslásával és ugyanazon komiciumokban azt a *senatusconsultum*-ot, amely egy bizottságra ruházta Caesar iratainak átvizsgálását. Este szétmentek a rendeletek veteránjainak és barátainak. Másnap reggel a konzul, a pártján levő hivatalnokok s bizonyos számú polgár a Fórumon voltak, a törzsek képviselőiben, és némsokára azok, akik nem is tudták, hogy aznap ülés van, megtudták, hogy a *lex de provinciis* és a *lex de actis Caesaris cum consilio cognoscendis* nagyszerűen elfogadtatott. Balbus alighanem még aznap hírért vette, nem minden rémület nélkül, hogy Antonius Brutust Ázsiába, Cassiust Szíriába akarja küldeni gabonavásárlásra. Úgyesen kieszelt fortély volt ez. Ha a két összeesküvő visszautasítja a megbízást, akkor rájuk háríthatják azt a vádat, hogy ők az okai Róma örökös félsínégének. Ha pedig elfogadják, el kell válniok egymástól, s amíg a gabonakereskedőkkel alkudoznak, a konzervatív párt minden védelmi munkáját meg kell szüntetniök. Valóban, ha a konzervatívok és az összeesküvők között május utolsó napjainak rettegését viszonylagos nyugalom váltotta föl, mert legalább az amnesztia tiszteletben tartását látták, most újra kigyúlladt haragjuk. Nemesak Brutus és Cassius méltatlankodása volt nagy, hanem Ciceroé is, aki közben alig-

hogy Tusculanumba ért, sietve megkérte Dolabellát, szemelje ki őt prokonzuli legátusnak, azzal a fölhatalmazással, hogy akkor térhessen vissza Rómába, amikor akar. A „hősök“-kel való hasztalan beszélgetés után az utazást látta legokosabb tennivalójának, s igyekezett úgy intézni a dolgokat, hogy legalább a köztársaság költségén utazhasson. De mikor Antoniusnak erről a szándékáról értesült, megdühödött. Ilyen földig alázó küldetést a haza megmentőinek! Hiszen ez álcázott száműzetés volt, nem vezénylet. Antonius el akarta őket távolítani Itáliából, hogy azután elvegye Decimustól a tartományát. Brutus újra édesanyját, Cicerot, Atticust, összes barátait hívatta mindenfelől Antiumba, hogy új tanácsot tartsanak. Közben Rómában új egyenetlenségek kezdődtek: ezúttal Antonius és Octavianus között. Octavianust fölháborította a sértés. Lázítani kezdte az alsó népet, s beárulta előtte a konzult, mint aki a népnek ellensége. Földízte a nép emlékezetében a 47-beli kegyetlen elnyomást, s azzal vádolta Antoniuszt, hogy elárulja Caesar emlékét és pártját, megakadályozván őt a hagyaték kifizetésében. Beszédeit szép gesztussal kísérte: bejelentette, hogy inkább eladja Caesar minden javait, a magáét és családjáét is, csak hogy gyorsan kifizethesse a háromszáz szeszterciusokat. Antonius megtorlásul titokban megakadályozta a *lex curiata* elfogadását, amely ratifikálta volna az örökbefogadást. Ebben segítségére járt az összeesküvők rokonsága, amely az óhajtotta, hogy Rómában ne legyen Caesarnak semmiféle fia. Octavia-

nus annál nagyobb dühvel uszította a népet, és egy bandával a háta mögött mint új Erophilus ijesztgette Rómát. Mindenütt beszédekert monddott Antonius ellen, igyekezett megindítani még a veteránokat is, újból megcsóválva Caesar vérboszujának fáklyáját is, s azzal vádolva Antonius, hogy nem akarja Caesart megboszulni és elárulja pártját. A macedoniai légiókban levő barátainak leveleket írt, hogy azok is megtudják, Antonius milyen galád módon bánt Caesar fiával. Cicero eközben június hetedikén, megkapta Dolabella levelét, talán egy kis késéssel. Dolabella azt írta, hogy legátusává nevezte ki június másodikán, szóval rögtön a *lex de provinciis* elfogadása után, de öt évre és nem kettőre, ahogyan Cicero várta. Dolabella azonnal kielégítette volt apósát, mert az így kénytelen volt elismerni a törvény nagyon is kétes törvényességét. Valóban ez a kinevezés a nyughatatlan Cicerot bizonyos filozófikus megadásra és nyugodalomra készítette, s ilyen állapotban ment másnap, nyolcadikán, Antiumba, engedve Brutus és Cassius unszolásainak. A szép antiumi tengerparton ott találta Brutust és feleségét Porciát, Serviliát, Tertullát, Cassius feleségét és Brutus nővérét, azután Favoniust és sok más jóbarátot. Atticus hiányzott, ő nem mozdult ki Rómából. Ezeknek a férfiaknak és matrónáknak a gyülekezete előtt kellett elmondania a maga nagyon higgadt véleményét: el kell fogadni a követséget. Dolabella legációja egy pillanatra megszelidítette még a haragos konzervatívot is, aki pedig ki akarta irtani az

alsó népet! De közben belép Cassius lihegve, fölindulva, szeme majd kiugrik a fejéből, s elkezd kiáltozni, hogy ő soha, de soha el nem megy Sziciliába, inkább számüzetésbe megy Achajába. Brutus viszont egy kétségbeesett tervről beszélt: visszatér Rómába, ahol júliusban mint prétornak, neki kellett adnia az apollináris játékokat. Cicero elrémült, igyekezett lebeszélni Brutust, és Servilia, aki nem a közársaságot akarta megmenteni, hanem a fiát és a vejét, azt tanácsolta, fogadja el a küldetést, ő majd gondoskodik róla, hogy elvegyék belőle a gabonavásárlással való kényelmetlen megbízatást. A beszélgetés kezdett szétterjengeni, fölösleges kesergések hangzottak el olyan dolgok miatt, amelyeket meg kellett volna csinálniuk, de elfelejtettek. Panaszkodtak, hogy mért nem ölték meg, Brutus tanácsa szerint, Antoniust is március idusán. Ennél a pontnál úgy látszik, a beszélgetés annyira elkeseredetté vált, hogy Servilia és Cicero közt csetepaté tört ki. Brutust végül rá tudták beszélni arra, hogy ne menjen Rómába, hanem adassa játékait kollégájával, aki ebben helyettesítette, Caius Antoniusszal. A küldetés kérdése azonban függőben maradt, mert Cassius, bár a végén már nem tiltakozott olyan hevesen, azt sem jelentette ki, hogy el akar utazni. Cicero úgy látta, Brutus hajlandóbb a küldetést elfogadni, de csak a játékok elintézése után. Hasztalan esett tehát ez az utazás is. Cicero azonban azzal vigasztalta magát, hogy ő mindenesetre megtette a kötelességét, s most végképpen elhatározta, hogy Görögországba utazik.

V.

Lucius Antonius agrártörvénye.

(Kr. e. 44. június).

Antonius fölbátorodott a *lex de provinciis* sikerén és végképp elhatározta, hogy megpróbálkozik két új dologgal: újjászervezi végre a caesariánus pártot, amely március iduszán le-
tört, és jó tanítvány módjára követni fogja mesterének, Caesarnak példáját, népszerű törvények sorozatával készíti elő a két Galliáról szóló törvény elfogadásának útját. Mind a két dolog szükséges következménye volt annak az új politikának, amelyre Antonius április tizenötödike után átcsapott. A bérlők és a veteránok megnyugtatóására és cirógatóására majd törvénnyé váltatja a komiciumokkal a március tizenhetedikéi *senatusconsultum*-ot Caesar intézkedéseiről, és azt, amely helybenhagyta a kolóniákat, mintegy kimutatni, hogy fontos dolgokban nem elég a szenátus dekrétuma. Ugyanakkor

Lucius Antonius, aki hallatni akart magáról, beterjeszti a Tiberius Gracchus és az utána következő népvezérek szokásos nagy agrártörvényét, s e törvényekre vonatkozólag a legális keretekben fognak eljárni. Csakugyan június első felében valamennyi törvényt beterjesztette Antonius is, öccse is. Ezeken fölül beterjesztett még egyet, amellyel a mindig óvatos konzul meg akarta nyugtatni a féltőseket és meg akarta csúfolni a konzervativeket, akik azzal vádolták, hogy diktátorságra vágyik: azt, amely az ő *senatusconsultum*-a megisméltésével eltörölte a diktaturát. Sajnos, az agrártörvényre vonatkozó intézkedések felől (a törvény nem lépett életbe) csak Cicero töredékes jegyzetei és általános szidalmi maradtak ránk. Ezekből a foszlányokból pedig nem rakhatjuk össze az egészet, azért csak arra kell szorítkoznunk, hogy a telkek gyorsabb kiosztása kedvéért elrendelte a pontinumi mocsarak kiszáraitását, amely már Caesarnak is eszébe ötlött, és héttagu bizottságot nevezett ki, amelynek az volt a megbízatása, hogy ossza föl a közföldeket és vásároljon magántelkeket Itáliában. A szükséges pénzt vegye a kincstárból.

De arra a széleskörű agitációra, amelyet ezek a törvények megkívántak, és arra az erőfeszítésre, amely nélkül nem lehetett volna hatatosan uralkodni az egész köztársaságon, kevés volt Antonius az ő két fivérével és sok veteránjával. Nagyobb segítségre, több ágensre és új munkatársakra volt szüksége. Mindezek megszerzéséhez arra készült — s nem is tehetett

mást — hogy újjászervezi nem annyira az egész Caesarpártot, mint inkább a legszélső balszárnyát, amely demokratikus forradalmár volt. A jeles, tekintélyes, de jóllakott caesariánusokra, mint Hirtius, Pansa, Balbus, Piso, Sallustius, Calenus, nem számíthatott. Ezek részint félelemből, részint bizalmatlanságból a két párt között ingadoztak, és várták a dolgok kimenetelét. Mind a két pártot jól tartották kétkulacsos helyeslésekkel, de cselekedettel nem kompromittálták magukat egyik párt érdekében sem. Sallustius végképp el is tűnt. Arra sem számíthatott Antonius, hogy új párthíveket talál a felső és művelt osztályokban, amelyekből pedig 70 körül, Sulla halála után, a demokrata pártnak annyi jeles harcosa került ki. Az idők nagyon megváltoztak. A felsőosztályokat megviselték az előző korok nagy fáradalmai, megtizedelte a sok polgárháborúk és a tulajdon terméketlenségük, elgyöngítette őket a gazdagság, a bűn, a hatalom, megfélemlítették az utóbbi szerencsétlenségek. Viszálykodtak, gőgösekké és rosszakaratuakká váltak, nem volt már elég erejük a harcra még a maguk védelmében sem, nem adtak férfiakat már a konzervatív pártnak sem, és belefáradva annyi küzdelembe, Caesar korának utolsó maradékaira hagyták ennek a végső harcnak a megvívását. Még azok az ifjak is, akiknek apjuk vézérkedett az előző nemzedék konzervatív pártjában, Hortensius, Lucullus, Cato fiai is mind félreálltak, s nem gondoltak, csak a gyönyörűségekkel, mulatozással vagy a könyvekkel. Képzeltető, mennyire adtak férfiakat a demokratikus párt-

nak, amely most már nyíltan forradalmárkodott! Antonius tehát Caesar pártjának kevésbé úri és elégedetlenebb részéhez fordult. Azokhoz a homályos emberekhez, azokhoz a kézművesekhez, kisbirtokosokhoz és kiskereskedőkhöz, katonákhoz és centuriókhoz, azokhoz az itáliaiakhoz és idegenekhez, akik közül Caesar utolsó éveiben, mikor a magas családokkal való viszálya elmérgesedett, szerette összeválogatni a maga tisztjeit, hivatalnokait és szenátorait. Ezek természetesen ellenségei voltak az összeesküvőknek, akik csaknem mind nemesek voltak, és őrájuk úgy néztek, mint betolakodókra, mint a nekik járó méltóságok elbitorlóira. Azután meg féltek attól, hogy kiesnek a megszerzett rangjukból és javaikból, vagy legalább is félbeszakadnak reménységeik és további ambícióik. Antoniusnak pedig két hatalmas eszköze volt a kezében, amelyekkel megerősíthette a hajlandóságukat: Caesar iratai és az állam kincstára, amelyből mélyen merítgetett továbbra is. Hitegetett, ígérgetett, sorra hamisította a caesari írásokat, és ezen a réven pénzeket, hivatalnoki és szenátori kinevezéseket osztogatott, s így kezdte maga köré gyűjteni a Caesarpártnak azokat az alkalmas embereit, akik még nagyon is éhesek voltak ahhoz, hogy a konzervatívek közé osonjanak. Köztük volt Ventidius Bassus, a hajdani öszvéregazda és fuvaros, Decidius Sacca, egy spanyol, akit Caesar tett polgárrá, *metator castrorum* — katonai mérnök, mondanók ma — és abban az esztendőben néptribun, Tullus-Hostilius és egy bizonyos Insteius, mind a ketten a

következő évre kijelölt néptribunok, akik közül az utóbbiról azt beszélték, hogy bizonyos pesaroi fürdőknek volt fürdőmestere, azután egy volt színész, Nucula nevű, és Cesennius Lento, Caesar tisztje, aki az utolsó hispániai háborúban kitüntette magát, de alacsony származású volt, — Cicero azt mondja, hogy mimikus volt, — továbbá Cassius Barba, Marcus Barbacius Philippus, Lucius Marcius Censorinus, Titus Munacius Plancus Bursa, akit Clodius temetése után száműztek, aztán a polgárháboru közepette visszatért és most attól rettegett, hogy újra kiűzik. Mindezekhez sorakozott sok barátja és mulató cimborája. Antonius szibarita volt, egy-egy munkája közben — Cicero mondja, és elhíhetjük neki, bár meglehetősen túloz — Caesar és a kincstár pénzén dáridókat csapott, mértéktelelenül játszott, ünnepeket és lakomákat adott, az élösködők egész udvarát gyűjtve maga köré. Ezek közt ott volt néhány munkatársa is: bizonyos Seius Mustela és Numisius Tiro, akikre Cassius Barbával együtt kis veteránórságének vezényletét bízta, egy bizonyos Petusius Urbiumból, aki minden vagyonát elverte, azután Publius Volumnius Eutrapelus, annak a Cytherisnek a gazdája, aki Antonius szeretője volt egészen a Fulviával való házasságáig. és akkoriban a legdivatosabb hetéra volt, végül az athéni Lysis, a Phaedrus fia.

Eközben, az agrártörvények nyilvánosságra adása után, a sok népgyűlés hatása alatt új mozgalom kezdődött, amely Erophilus agitációjá-

nak medrébe térült, és sebes vágatásában hamarosan magával söpörte maradványait. Az alsó nép és a veteránság, amely azelőtt rajokban ment az összeesküvők házainak megtámadására, most az agrártörvényekért való gyűlésekre csődült. Ezeket a népgyűléseket Caesar heves dicsőítése és gyilkosainak heves szidalmazása annyira föltüzelte, hogy rövidesen nagyon turbulensekké válhattak és úgy hangzottak, mint föltétlen utasítások a törvény megszavazására. És a gazdag osztályok, a konzervatívek, az összeesküvők újra gyanut fogtak, megriadtak, elrémültek. Világos volt: ez az új mozgolódás is roncsolta az amnesztia kikezdett alapjait, jó eszközük volt a nagyratörő demagógoknak arra, hogy kiűzhessék az államból Caesar gyilkosait vagyis a konzervatív párt színét-javát, hogy azután elvegyék a gazdagok vagyónát. S a konzervatíveknek három hónapig titokban azon édesedett a szívük, hogy majd ráteszik kezüket a Caesar összehalmozott pénzeire és kártalanítják a hatalmasok családjait, amelyek javaik egy részét elvesztették a polgárháborúban, ha már a földjeiket nem kaphatták vissza! Ehelyett most Caesar pártja, amely Antonius körül újra összeszedelődzött — az úgynevezett szegényekpártja — nem csak megtartotta ezeket a javakat, hanem a konzul kezével szabadon vájkált a közpénzben, és mihelyt az agrártörvényt megszavazzák, azonnal hatalmában lesz törvény szerint is a kincstár, sőt még ezzel sem elégedett meg, hanem kapzsian rávetette szemét az urak megmaradt javaira is.

Az urak pártja pedig — ó dolgok iróniája! — pénz híján napról-napra bajosabb nehézségekbe keveredett. Sok konzervatív félrevonult a politikai küzdelmektől s a vidékre menekült, nemcsak félelemből, hanem azért is, mert az összeesküvők barátsága tönkretéhetett mindenkit, akinek nem volt akkora gazdagsága, mint Atticusnak. Nemcsak Brutus és Cassius, hanem sok más összeesküvő is kizsarolta barátjait és tisztelőit a jó ügy védelmére, különösen Decimus Brutus, akinek sok konzervatív levélben denunciálta Antonius mesterkedéseit, és biztatta, hogy erősítse meg seregét és gyűjtsön pénzt. Pedig most már a maga pénzéből kellett fizetnie a katonáit, és segítséget kért minden barátjától. Mit tett volna egyebet? A szenátustól, mikor hiszen Antonius volt az úr, hiába kért volna. Innenső Galliát nem zsarolhatta, mert ez a Gallia már nem volt tartomány, és a lakosság ellene fordult volna. A gazdag osztályok nagy vigasztalanságban keseregtek. Róma felső társadalmában azt beszélték, hogy a köztársaságnak beföllegzett. Pansa és Hirtius, mikor látták, hogy a caesariánus párt helyreáll Antonius körül, újra kétkulacsoskodni kezdtek, nagy haragjára Ciceronak, aki fáradtan és undorodva végképp elhatározta, hogy Görögországba utazik, és kérte Dolabellát, adjon neki megbizatást *pro forma*. Atticusnak szinte minden reménysége elveszett buthrotumi földjei iránt. Lehetetlennek tartotta, hogy mikor a győzelmes demokraták annyi kolóniát ígértek, elvehesse tőlük azt a területet, amely már a karmaik közt volt. Tudták már

azt is, hogy Lucius Antonius ellene volt az ő kérésének.

— Öldöklés vigiliáján vagyunk, — írta Cicero.

Eközben fölrebben egy hír: Cartheia, Hispániának egyik fontos tengeri városa (a Gibraltár-öbölben), megadta magát Sextus Pompeiusnak. Pompeius fia tehát kikötőhöz jutott, s bizonyosan azonnal hajóra rakja seregét, hogy Itáliába hozza és háborút kezdjen! Cicero annál gyorsabban útra akart kelni. Brutus is, úgy beszéltek, készülöben volt, hogy Ázsiába menjen és teljesítse magtárosi megbízatását. Egyéb összeesküvők is, mint például Domitius Aenobarbus, fia annak a konzulnak, aki Pharsalusnál meghalt, visszavonultak a tengerre, és hajókat készítettek elő Puteoli közelében, hogy készen legyenek Itália elhagyására, — mint ahogy Rómát is elhagyták — ha az amnesztiát eltörlik. Cicero azt kérdezte Atticustól, hogy Puteoliban vagy Brundisiumban szálljon-e hajóra? Atticus úgy látszik nagyon föl volt háborodva Antonius ellen buthrotumi földjei miatt, s arra kérte, ne menjen Brundisiumba: a Via Appián tanyázott a konzulnak egy légiója, az ötödik, a *legio alauda*, amely útban volt Macedonia felé, s a tömérdek kóborló, dühös veterántól nem voltak biztosak az utak! De a napok teltek, a *trinum nundinum* vége felé járt, a konzervatívok sopánkodtak és nem csináltak semmit. Csak egynéhányan kezdtek el gondolkozni azon, hogy ha Octavianust Antonius ellen uszítanák, nem lehetne-e megosztani Caesar pártját? Octavianus

tovább is igyekezett lerontani Antonius hitelét a népnél, rámutatva az utóbbi hónapok sűrű ellenmondásaira. Szemére lobbantotta azt is, hogy mindeddig titokban a konzervatíveknek és Caesar gyilkosainak udvarolt, s most a caesariánus párt élére meri tolni magát, s azon kérte a népet, hogy ne bízzon Antoniushoz. Viszont Róma legnemesebb családjaival rokonságban lévén, esténként, mikor már a piacon egész nap adta a demagógot, otthon együtt találta a maga arisztokratikus rokonságát és a családok sok konzervatív barátját, akik bizonyára mézes szeretetreméltóságtól csöpögő szavakkal tartották: ó, mindenesetre, Antonius veszedelmes harácsoló, mindnyájuknak az ő pusztulására kell törniök, s ha Octavianus nem bizalmatlankodna a konzervatívek és az összeesküvők iránt, biztos és becsületes segítőkre akadna közöttük a közös ellenség leküzdésében! Ezek közt a tanácsadók közt, úgylátszik, a legbuzgóbb Caius Claudius Marcellus volt, a fanatikus konzervatív, aki az 50. évben mint konzul fölidézte a polgárháborút, és Octavianusnak sógora volt vagy annak készült, eljegyezve hugát, Octaviát. Marcellus úgy vette észre, hogy mindezek a megfontolások beleveszik magukat az ifjú lelkébe. Antonius ugyan bosszantotta a cselszövés, de a promulgáció törvényes idejének leteltével az agrár- és egyéb törvényeket megszavazták, valószínűen más-más napokon, ellenkezés, tehát egyszersmind erőszak nélkül. Megválasztották a bizottságot is, de hogyan! Marcus Antonius, Lucius benne a többség, társaik voltak Nucula, Cesen-

nus Lento és még egy hetedik, a nevét nem tudjuk. Az uralomnak és nyereszkedésnek ez a hatóságos eszköze egészen Antonius családjának kezére került.

Hatalmas lendülettel jóval elébe vágott Antonius Octavianusnak, aki most már zihálva törtetett utána, és a konzervatívek fáradt csapatának, amely szerte-széjjel oldódott. Nem maradt mit cselekedni, és Cicero, mikor Dolabella ráruházta a kivánt megbizatást, útra kelhetett. De az agrártörvények megszavazásával véget értek a mozgolódások is. Nem történt sem mérsárlás, sem egyéb erőszakoskodás az összeesküvők ellen, mint ahogy a konzervatívek jósolgatták. Erre Cicero is újra habozni kezdett. Visszatartóztatta saját dicsőségének szomjazása, attól való féelme, hogy elmulasztja valamely nagyszerű cselekvésnek az alkalmát, amilyen például a catilinai elnyomatás volt. Tartóztatta valamelyes önvád és szégyenkezés. Nem fogják-e utazását szökésnek minősíteni? Különböző személyeket faggatott jótanácsért, s alku-dozni kezdett a lelkiismeretével valami tranzakcióról. Hát ha úgy utazna el, hogy január elsején visszatér, amikor már Antonius nem lesz többé konzul, és a szenátus szabadon határozhat? Tartóztatták egyre kúszább magánügyei is. Nem sokkal azelőtt Rómába kellett küldenie bizalmas Tiroját, hogy igyekezzen tisztázni Erotos zűrzavaros kontóit. Most pedig Atticus kegyeibe ajálta magát, hogy segítse ki ebből a tórból, amelybe keveredett, bár diszkrécióból nem mert tőle újabb kölcsönt kérni. Atti-

cusnak robusztus válla volt, de annyian rátámaszkodtak! Még Brutus apollináris játékait is jórészt neki kellett fizetnie. Mintegy ennyi költség, szivesség és előzékenység kárpótlásául a Caesar iratait vizsgáló bizottság június vége felé, mikor Atticus már egészen kétségbeesett, jogosaknak ítélte fölszólalásait, és rendeletet küldött Gneus Plancusnak, hogy respektálja a buthrotumi területet. Atticus ezt a kellemes meglepetést annak a Marcus Antoniusnak köszönhette, akiről olyan csúnya leveleket írt az előző hónapban. Lucius merészebb és erőszakosabb volt nála. Szinte kérkedve mutatta ki azt a szándékát, hogy a gazdag lovag epiiruszi nagy birtokait szétozzatja a szegények közt. De Marcus óvatosabb volt. Bár tovább is gyűjtögette maga körül, és pedig sikerrel, a régi caesariánusokat, s vesztegetéssel és ígérettel mindenfelől barátokat szerzett, bár nagy hatalomra akart szert tenni az államban, még sem akart a végsőkig feszíteni minden húrt. Igyekezett tehát megnyugtatni a konzervativeket, és megakadályozni azt, hogy kétségbeesésükben Decimust valami fegyveres csínyre bírják. És csakugyan, a konzulnak Atticus iránt való szivessége fölvidította Róma felső osztályait. Sokakban azt a reményt sarjasztotta, hogy ez az agrártörvény is csak szemfényvesztés, Antonius nem veszi komolyan. Közben Róma nyugodtabbra vált. Közeledett július, az ünneplős hónap, amelyben először az apollináris, azután a győzelmi játékokat fogják megünnepelni. A szóbeszédék szele most békés hangokat is sodort városszerte. A hónap közepén

még azt hitték, Sextus Pompeius rá fog támadni Itáliára. A végén pedig már azt mondogatták, hogy le akarja tenni a fegyvert, bizonyos bosszúságára az állhatatlan Ciceronak, aki nem vette volna rossz néven, ha Sextus megtartja seregét a konzervatív párt számára. Végeredményben június első felének nagy riadalma pár nap alatt nagy békességre fordult. Mindenki lecsitult, csak Cassius nem. Ő, aki erélyesebb és intelligensebb volt Brutusnál, s belefáradt az örökös tétlen és gyötrő várakozásba, elszánta magát, és miközben hajókat gyűjtött, hogy Sziciliába menjen gabonát vásárolni, hatalmasabb terveket kovácsolt, és titokban tétovázó barátja lelkét is fölverte velük. Késlekedés nélkül menedékeket kell készíteni a tartományokban, és seregeket arra a támadásra, amelyet Antonius fog ellenük indítani a demagóg párt élén, s amely talán nincs is messze, de mindenesetre elkerülhetetlen. Itáliában már nem lehet csinálni semmit. Hiú reménység az is, hogy az új konzulokkal a jövő esztendőben visszaszerezhetik hatalmukat. Innenső Galliában azonban ott van Decimus Brutus, biztos, bár pénztelen barátjuk, aki egy harmadik légiót gyűjt, és arra készül, hogy katonáit gyakorlat és zsákmányszerzés kedvéért ráküldje néhány alpesi völgyre. Talán Plancusra is számíthatnak. Keleten még több a barátjuk és az alkudozásokra való alkalom. Trebonius Ázsiát kormányozza és pénzt gyűjt. Tullius Cimber légiókat vezényel és hajórajt szed Bythiniában. Egyiptomban négy olyan légió állomásozik, amely tele van Pompeius volt katonái-

val, s amelyek kevés részt vettek a polgárháborúból. Szíriában jó neve van és igen sok barátja Crassus háborúinak idejéből, és Cecilius Bassus is tartja még magát, hasztalan ostromolja egy légió Apamaeában. Ha titkon és jókor alkudozást kezdenek, föltárva keleti barátaik előtt azt a veszedelmet, amelybe pártjuk juthat, egy szép napon hadsereget állíthatnak szembe a győzelmes demokratikus forradalommal . . . De Brutus tétovázott, s arra gondolt, micsoda nehézségekkel járna biztos hírvivők küldése, és milyen veszedelmet zúdítana rájuk Antonius, ha ezek az intrikák kitudódnának, vagy ha gyanut foghatna miattuk. Nem bízott abban, hogy a konzervatív párt rá tudna bírni egy hadsereget Caesar gyilkosai ügyének védelmére. Hiszen a katonák úgy teleivódtak caesariánus lélekkel! S a hatalmasok pártjában ezen a vigasztalan véleményen volt mindenki.

VI.

A „lex de permutatione.“

(Kr. e. 44. július—augusztus)

Cicero közben befejezte a *Dicsőségről* szóló könyvét, és csaknem végig megírta az *Öregségről* szólót is. Atticustól megtudta, hogy adósságai rendezésére kétszázezer szeszterciuszt kell kölcsönvennie öt hónapra, november elsejéig. Éppen ezen a napon kellett volna megkapnia öccsétől, Quintustól ugyanakkora összeget. Szerencsére Atticus följánlotta, hogy keres valakit, aki a pénzt kölcsönadja neki. Ezért július utolsó napjaiban újból Puteoli felé indult, apró megállókkal: Anagnin, Arpinumon, Formiaen keresztül. Puteoliból Keletre akart indulni, de még mindig nem volt biztos benne, hogy helyesen cselekszik-e? Mindenkitől véleményt kért, és nem tudta, azonnal hajóra szálljon-e, vagy pedig szárazföldön menjen egészen Brundisiumig? Arra is gondolt, hogy együtt utazik Brutusszal,

aki szintén nemsokára útra akart kelni, mint Cassius, hogy gabonát vásároljon, és a szép Nisida szigetecskén, a nápolyi öbölben, Lucullus nagy villájában, puteolii és nápolyi kalmárok-tól annyi hajót bérelt, amennyit csak adhattak.

Elütő hírek kaptak szárnyra. Megerősítettek, hogy Sextus Pompeius hajlandó békélni. Ezzel aztán Cicero vélekedése szerint a szabadság utolsó reménye is füstbe ment. Időről-időre azonban újból fölverődött egy-egy nyugtalanító híresztelés Antonius szándékairól. Közöttük azt is, hogy Itáliába akarja hívni a macedóniai légiókat, amelyeket a szenátus márciusban az ő *imperium*-a alá helyezett, és Brundisiumban akarja partra tétetni őket. Cicero valószínűtlennek vélte a híresztelést, de utóvégre semmit sem lehetett tudni, és ha Brundisiumban beleszaladna ezekbe a légiókba? Jobb lesz tengeren utazni. De a tengerről új veszedelem árnyéka ijesztette: a kalózok, úgy mondták, előzönlöttek a partokat. Cicero visszatért ahhoz a gondolatához, hogy biztonságosabban fog utazni Brutusszal, tekintélyes hajóraj közepette. Július nyolcadikán csakugyan Nisidába ment, s örvendezve látta a szép szigetecske öbleiben Brutus, Cassius, Domitius Aenobarbus és a többi konzervatív és összeesküvő sok hajóját. Mindnyájan útra készen voltak arra az esetre, ha az amnesztiát eltörölnék. Cicero igyekezett megértetni Brutusszal, hogy szeretne veleutazni, de Brutus vagy nem értette, vagy úgy tett, mintha nem értené. Brutust hányta a hab: Cassius is nógatta, a békét is kívánta, s nem tudta, mitévő legyen.

Mielőtt elszánta volna magát a kihajózásra, meg akarta várni a játékok kimenetelét. Azon reménykedett, hogy a játékok változást fognak okozni, vagy legalább is indítani a közvéleményben, s így Antoniust is megfélemlítik. A játékok első híreiről természetesen szó esett. A görög komédiát kevesen nézték végig, de Cicero azzal magyarázta a dolgot, hogy ez a látvány nem igen tetszett Róma alsó népének. Majd a latin komédia és a vadállatok hajszája fog dönteni a játékok sorsáról. Ezenközben Scribonius Libo meghozta Sextus Pompeius első autentikus leveleit, amelyeket időnkint egy fölszabadulttal küldött Hispániából, s amelyekben az ifjú kijelentette, hogy kész letenni a fegyvert, ha visszaadják neki apja birtokait, és a többi pártvezérek is lemondanak a vezényletről. Összevéve tehát végképpen megerősítették azt a hírt, hogy jobban hajlik a békére, mint a háborúra. Cicero visszatért Potuoliba, ott maradt kilencedikén és tizedikén, s még mindig azt gondolta, hogy mindenesetre Brutusszal megy akkor is, ha Brutus késlekednék. Tizedikén levelet kapott Atticustól, aki azt írta, Rómában mindenki helyesli az utazását, de január elsejére visszatérjen. Még aznap kirándult Nisidába, ahol mindenki meg volt elégedve, mert Attius *Tereus* című komédiája nagy közönséget vonzott és jó sikerrel járt. Maga Cicero is örvendezett rajta, bár bosszankodva arra gondolt, hogy a népnek a köztársaság megvédésére fegyvert kellene ragadnia kezével, nem pedig színészeket tapsolnia. De aztán Puteoliban újra elfogta a türelmetlenség és úgy

határozott, hogy nem vár tovább Brutusra, hanem azonnal útra kél szárazföldön és Brundisiumba megy. A légiók híre szétfoslott, de a kalózkodé igazat mondott. Július tizenegyedikén csakugyan írt Atticusnak, megbízta javainak általános kezelésével, kérte, hogy ne hozza szégyenbe tömérdek hitelezői közül egyik előtt sem, fölhatalmazta kölcsönök kérésére és ha fizetés miatt szükséges lenne, egyik-másik birtokának eladására is. Atticus olyan jóbarátja volt! Ezekben a napokban még arra is gondolt, hogy nyilvánosságra adja a nagy szónok leveleinek gyűjteményét, s elkérte, amennyi csak nála volt . . .

És Cicero útra kelt Pompéji felé. Rómában ezalatt véget értek az apollináris játékok. Nagy sikerrel jártak, — mondták a konzervatívek. — Rosszul fogadta a nép, — mondták Antonius barátai és az összeesküvők ellenségei. — Most már egy-egy színésznek a sikeréből jósolták a köztársaság sorsát! De az egyszer bizonyosan Brutus barátainak volt igazuk, mert a római nép nem ismert pártokat a színházban és a cirkusban, s megtapsolt minden látványosságot, ha szép volt. Annál nagyobb buzgalommal készült Octavianus Caesar győzelmi játékaira, s azon igyekezett, hogy a játékokon olyan demonstrációkat kapjon Caesar pártjától, amelyek borsot törnek Antonius orra alá. Antonius azonban nem nyugodott, hanem fáradhatatlanul tovább dolgozott Caesar régi pártjának megerősítésén, mielőtt beterjesztette volna a két Galliáról szóló törvényt. Előnyöket osztott, pénzzel vesztegetett, Caesar-iratokat gyártott, a szenátusba bevonul-

tatta a „charonita szenátorokat“, az alvilágból idézettek, ahogyan a nép elnevezte őket, — azaz obszkúrus, szolgai személyeket, jó-részt Caesar centurióit, akiknek a kinevezését állítása szerint a diktátor iratai közt találta. Igy azután nemcsak a homályos származásu, alkalmas caesariánusokat gyűjtötte maga köré csaknem valamennyit, hanem megszerzett néhány tekintélyesebb és konzervatívabb cézariánust is, köztük azt a Lucius Tremelliust, aki 47-ben mint néptribun olyan hathatósan szembe szállt Dolabella forradalmával. Nehéz idők jártak, Tremellius, mint annyian mások, megszorult, s kénytelen volt közeledni Antoniushoz, akárcsak az ex-edil Lucius Varius Cotila. Ezenföül igyekezett megvesztegetni Cicero unokáját, és úgy látszik, Pisot is, Caesar apósát. Lepidusszal is talán ekkor kezdett tárgyalni arról, hogy fiának eljegyzi Lepidus leányát, bár mind a kettő még kis gyermek volt. A buthrotumi ügyben kiadott dekrétummal annyira lekötölte Atticust, hogy a gazdag bankár még Tivoliba is elment hozzá megköszönni. Ugyanakkor Lucius Antonius hozzálátott az agrártörvény végrehajtásához. Egész Itáliában földmérnököket fogadott, nagy pénzeket szedett a kincstárból, fölmérette a közföldeket, eladó magánföldeket keresett olcsón-drágán, attól függött, kié volt: barátjáé vagy ellenségeé. Rövidesen annyira körülhizelegtek, hogy valaki még azt is javaslatba hozta, a harmincöt törzs emeljen neki lovasszobrot a Fórumon, és meg is adták rá a pénzt. Antonius hatalma mintha nagy érdekek gránitszikláján

nyugodott volna, s ezt a sziklát bizonyára nem lehet megingatni csak úgy tüntetésekkel és beszédekkel! De Octavianus is sok szimpátiát szerzett a veteránok, a nép, sőt a konzul barátai között és az egész demokratikus pártban, amelyet Antonius újjászervezett. Mert abban a caesariánus vakbuzgóságban, amelyet március idusza annyira nekikeserített, a neve miatt is kedves lett volna, ha az ifjúnak nem lett volna is elég ravaszsága — mint ahogy volt — behízelegni magát a nép kegyeibe. Ezért igen sokan panaszkodtak Octavianus és a konzul viszálykodásai miatt, és úgy vélekedtek, hogy a konzul nagyon is keményen bánt vele. Caesar pártjában nem tagadhatták meg a helyet Caesar fiától, aki csak erősíthette a pártot.

Azonban a lelkek csöndesedtek és a politika szunyókált. Cicero tehát július tizenhetedikén, mikor pompéjii villájából végérvényesen útrakelt, lecsitíthatta lelkiismeretének ellenvételeit, megnyugtatóván magát, hogy nem szökik: hiszen nem akkor indult-e útnak, mikor már minden csöndes volt, s nem január elsején tér-e vissza, amikor valószínűen megkezdődnek a tumultusok? Utitervén azonban ismét változtatott. Elhatározta, hogy a tengeri úton megy, három tízevezős hajócskán, amelyeket Pompéjiben bérelt, Rhegiumban majd határoz róla, hogy átszálljon-e egy otromba kalmárhajóra és azon vitorlázzék-e Patrassusig nyílt tengeren, vagy pedig tovább kerülgesse hajócskáival a partokat, egészen a tarentinumiak Leucopetrájáig, s onnan egyenest Corcyrának vágjon. De elhatározásával

nem volt egészen megelégedve, és végül is úgy utazott el, mint aki nem tudja, jól cselekedett-e. És magánügyei is erősen búsították. Azokban a számadásokban, amelyeket elutazása előtt Atticus felügyeletével összeállított, körülbelül annyi volt az adóssága, mint a követelése. Az aktívákban azonban néhány nagyon kétes követelés is szerepelt, Dolabella követelései harmadik személyek iránt, amelyeket Dolabella cedált készpénz helyett Tullia hozománya fejében. Cicero attól tartott, hogy ha ő elutazik, az egyenleg szép, de törékeny épülete összedől. Azért beajánlotta magát a dúsgazdag Balbusnak is, nehogy csúful engedje jární. Kevéssel az elutazása után, július harmadik dekádjában, megünnepelték Caesar győzelmi játékait. A játékokat Antonius és Octavianus csetepatéja előzte meg. Octavianus a színházban Caesar aranyozott székén akart ülni. Néhány tribun Antonius sugalmazására megakadályozta. Octavianus a konzulhoz fordult, aki nemcsak helybenhagyta a tribunok intézkedését, hanem azzal fenyegette meg az ifjút, hogy börtönbe vetteti, ha nyugton nem marad. Ennek dacára az alsó nép és a veteránok, akik sajnálták ezeket a botrányokat, nagy tüntetéseket rendeztek mellette három-négy napon át. Véletlenül ezekben a napokban esténként egy nagy üstökös tűnt föl, és Octavianus, hogy föltüzelve azt az ekzótikusan vallásos Caesarimádást, amely Róma alsó népében annyi keleti behatás keveredéséből kigyúladt, azt erősítgette, hogy az üstökös Caesar lelke, amely az égbe szállt az istenek közé, és Vénusz temp-

lomában egy Caesarszobrot állított, amelynek arany üstökös volt a fején.

Néhány nappal később, a játékok befejeztével, még a hónap vége előtt, hirtelen földrengés moraja verte ki Rómát álmos békességéből. Antonius és Dolabella a *lex de permutatione provinciarum*-ot terjesztették elő, amelyben Decimus Brutustól, Caesar gyilkosától elvették az innenső Galliát és rögtön Antoniusnak adták a következő esztendőre, a Macedóniában állomásozó légiókkal és a sörényes Galliával együtt. Decimusnak cserében Macedóniát adták az év hátralevő részére. Miután Cicero elutazott, Decimus pedig az Alpok felé indult hadseregével, Antonius ezt az eszközt találta ki arra, hogy a 39-ik év végéig az övé legyen a két Gallia, egyszermind megfelelően Octavianus vádjaira és elégtételt adjon a veteránoknak, akik méltatlankodtak a március tizenhetedikei amnesztián, anélkül, hogy a konzervatívokat — legalább is úgy remélték — új elkeseredett polgárháborúra ingerelje. Valóban, ő nem akarta visszavonni az amnesztiát, csak Galliát akarta elvenni Decimustól arra a pár hónapra, ami még hátra volt az évből. És ha a veteránok előtt úgy akarta is magasztalni ezt a cselekedetét, mint az összeesküvők pártjának nagy megalázását, másrészt remélte, hogy cserébe adván Decimusnak Macedóniát, a konzervatívok a rosszabbtól való féltelmükben belenyugosznak. Azt is remélte — legalább a látszata megvolt — hogy titokban kiegyezhet régi galliai barátjával és rábírhhatja Decimust a föl váltás elfogadására. De ezeknek

a rózsás reménykedéseknek már a kezdet is el-
lene mondott, mert a törvény bejelentésére vá-
ratlanul heves agitáció rázta meg Róma felső-
osztályait. Úgy látszott, hogy az amnesztia, a
köztársaság, a gazdagok vagyona, minden vesze-
delemben van. Antoniusnak a legsandább és
legriasztóbb szándékokat tulajdonították. Nagy
rémület ütött ki a tőkésék közt, a polgárhábo-
rút imminensnek mondták, s egyszerre eltűnt
minden kölcsön, akárcsak Catilina idejében. Az
a néhány tekintélyes konzervatív, aki még Ró-
mában maradt, fölháborodott, félredobta a
hosszú kábultságot, s megegyezett egymás közt
és Brutusszal meg Cassiusszal. Néhány kiváló
caesariánus is velük tartott, köztük Piso, a Cae-
sar apósa, aki kijelentette, hogy hajlandó a szen-
átusban beszédet mondani egy olyan javaslat
érdekében, amely igazságosan és mindenkorra
megoldja az innenső Gallia kérdését: a lakosok-
nak megadatván a polgárjog, ideje, hogy ezt a
vidéket mindenben összeegyeztessék Itáliával, s
ne küldjenek rá többé se prokonzult, se pro-
prétort. Végül úgy határoztak, gondoskodni fog-
nak róla, hogy augusztus elsején részt vegyen a
szenátus ülésén a szenátorok nagy többsége, és
Antonius javaslatához, ha kéri, nem adják meg
az *auctoritas*-t, ha pedig nem kéri, akkor az An-
tonius-ellenes két vagy három tribunnal mon-
datnak vétót. Ez előkészületek közepette a köz-
vélemény megsejtette, hogy Cicero elutazása
mennyire hozzájárult a konzul bátorságának
növekedéséhez, és felbőszült Cicero ellen. Hogy
is tudott elmenni Görögországba éppen akkor,

végignézni az olimpiai játékokat? Mert már azt kürtölték, hogy a játékok miatt utazott el. Megörült vagy meghülyült a konzuli öreg, hogy ennyire a kátyuban hagyta a köztársaságot? Atticus megijedt és levelet írt neki, amelyben könyörgött, hogy térjen vissza, és sietve utána küldte Leucopetrába, hátha még jókor érkezik.

Cicero pedig, mit sem tudva az egészszről, hajókázott és még a hajón is tovább írta könyveit, örökkön újra kezdve a magával való gyötrelmes vitát, a bánkódás és tétovázás közt való hánykolódást. Visszafordulni szégyelt, s közben attól félt, hogy rosszul cselekszik, ha tovább halad. Így hajókázott ellentétes gondolatokkal vívódva, és augusztus elsején Syracusába ért, hatodikán pedig Leucopetrába. De alig indult el Leucopetrából, erős szél fordult ellene és arra kényszerítette, hogy kikössön barátjának, egy bizonyos Publius Valeriusnak szomszéd villájánál és ott várja ki, amíg a szél megváltozik. Cicero jelenlétét rövidesen megtudták a környéken, s a közeli helyekről, még Rhegiumból is, számottevő férfiak sereglettek oda, tagjai annak a jómódu itáliai polgárságnak, amely annyira kedvelte — bár csak platonikusan — a konzervatív és köztársasági pártot a forradalmi demagógia ellenében. Voltak köztük olyanok is, akik akkor jöttek meg Rómából, ahonnan július huszonkilencedikén vagy harmincadikán távoztak, s elmondták neki, mi történt az ő elutazása óta. Elmondták a törvény promulgációját, azt a rémületet, amely erre kitört, elmondták, miket beszéltek róla és a bekövetkezett javulást is.

Úgy látszik, Antonius egy pillanatra megijedt a konzervatívek mozgalmától, amelyet talán nem jószolt magában ilyen nagynak, és Piso közbelépésétől. Azért egy békésebb hangú beszédet mondott, s úgy adta sejtésükre, hogy Brutusnak és Cassiusnak fontosabb tartományokat fog adni a magtárosi megbíztatás helyett, és eszükbe villantotta, hogy hiszen a két Galliáról még meg lehet egyezni. Brutus és Cassius ekkor ediktumot adtak ki, amelyben kijelentették, hogy ők hajlandók letenni hivatalukat és számüzetésbe menni, ha a köztársaság békéje úgy kívánná. Ezzel zavarba akarták hozni Antoniust és meg akarták csúfolni a demokratákat, akik azzal vádaskodtak ellenük, hogy új polgárháborún mesterkednek. De mindebből ábrándos reménységek szülemlettek, s a rhegiumiak elmesélték őket Ciceronak: Antonius bölcs, csak a tanácsadói rosszak, meglesz a béke, s Brutus és Cassius visszatérnek Rómába. Cicero közben levelet kapott Atticustól és azonnal elhatározta, hogy hajója orrát visszafelé fordíttatja.

Míg Cicero úton volt, Rómában az események egészen másfelé kanyarodtak, mint ahogy ő remélte. Antonius tétovázása nem tartott soká. A konzult most már nemcsak vakmerő tanácsadóinak, Fulviának és Luciusnak szokott sürgetései üzték, hanem veteránjainak rajongása is. A veteránok a maguk kívánságai és érdekei szerint ítélték meg a *lex de permutatione*-t, jóval többre magyarázták, mint ami szándéka Antoniusnak volt vele. A két Gallia prokonzulúsága, melytől Itália uralma függött, legjobb esz-

köz volt a köztársaság gyepelőinek kézbentartására. Ha ezt a tartományt elveszik az összeesküvőktől, és odaadják egy caesariánusnak, az ő érdekeik biztonságban lesznek, és Caesar megboszulása könnyen megy. Antonius, a diktátor hívséges barátja, azért akarja teljesíteni ezt a bosszuállást, hogy a pharsalusi és mundai győzők hatalmát helyreállítsa! Sem a konzul, sem a szenátus, sem a többiek nem állhattak egykönnyen ellene ennek a fölbuzdulásnak. Augusztus elsején Piso lendületes beszédet mondott a szenátusban Antonius ellen, s beterjesztette az innenső Galliáról szóló javaslatát. De a bizonytalan, ijedős, részben megvesztegetett szenátus hidegen hallgatta, s megelégedett azzal, hogy Brutusnak és Cassiusnak két új tartományt jelölt, az előzőeknél nem sokkal hitványabbakat. Krétát és alighanem Cyrenet. Antoniusnak abba kellett hagynia a kétszínűsködést. Nyílt háborút kellett kezdenie, s a szavazás előkészítésére föl kellett használnia minden eszközt az erőszaktól a vesztegetésig. Brutus és Cassius nagylelkű ajánlataira heves hangú levéllel és ediktummal felelt, szemükre lobbantotta azt a szándékukat, hogy lemondanak hivatalukról, és figyelmeztette őket, hogy ne készítsenek polgárháborút. Brutus és Cassius augusztus negyedikén hasonló keményen visszafeleltek: ők nem szítanak polgárháborút, de nem azért, mert tőle félnek, hanem azért, mert a köztársaságot szeretik. A csetepaté közben Caesar veteránjainak elbizakodása, mely a *lex de permutatione* bemutatásán is fölgerjedt, annyira növekedett, hogy Antoniust új

és váratlan zavarba sodorta. Annak a Cinnának a helyébe, akit Caesar temetése napján megöltek, néptribunt kellett választani, és Octavianus fölbátorodva a játékok sikerén, magát akarta javasoltatni a néppel, bár ő patricius volt. De Antonius ellene szegült, és végül is elhalasztotta a választásokat. A veteránok mindig a párt egyetértését kívánták, és mindig zokon vették Antonius és Octavianus viszálykodásait, de a *lex de permutatione* által kigyújtott reménységek és rajongás közepette akadtak, akik kimondták, hogy most már itt az ideje végét vetni ennek a veszedelmes civódásnak, a veteránok lépjenek közbe mint békeszerzők. Amint mondták, meg is tették: a javaslatot, amely alkalmas időben érkezett, általánosan elfogadták és azonnal végrehajtották. Egy napon (augusztus első felében vagyunk) Octavianusnak hírül hozták, hogy egy csapat katona közelít a háza felé. Szolgái és barátai megrémültek, a kapukat gyorsan becsukták, Octavianus fölment a legfelső emeletre kémkedni, anélkül, hogy a tömeg észrevehetné. De mikor a tömeg tetszésnyilvánításokban tört ki, bátran megmutatkozott, és nagy tapsokkal fogadták: a katonák végképpen össze akarták békíteni Antoniusszal, azért jöttek érte, míg társaik Antoniusért mentek.

Sem Octavianus, sem Antonius nem merték visszautasítani a kibékítést, amelyet ilyen módon és ezek a békítők ajánlottak, a *lex de permutatione* megszavazásának árnyékában. Így aztán meglett a békesség, Antonius és Octavianus meglátogatták egymást és udvarias szava-

kat váltottak. Sőt Octavianus kijelentette, hogy hajlandó pártolni a törvényt, amelyet nem sokkal ezután, augusztus második felében, meg is szavaztak. Ugy látszik, az ellenséges tribunokat részben megvesztegették, a becsületesekre pedig vigyáztak: jól elállták a Fórum bejáratait, és csak a barátokat engedték be. Cicero mindezekről az eseményekről Veliában kapott hírt. Veliában találkozott Brutusszal, aki flottájával lassan leereszkedett Itália partja mentén, most már utazásra készen. A *lex de permutatione* megszavazásával a köztársaság és az amnesztia Caesar barátainak hatalmára kerül, ha az özszeesküvők és a konzervatívek nem nyúlnak a polgárháború végső eszközéhez. De micsoda fegyverekkel és minő hadsereggel? Mely vezérekkel és micsoda módozatokkal, mikor mind szét vannak szórva az egész birodalomban, messze egymástól, és mind egyenetlenkednek? Ez a könyvember, aki természete ellenére kénytelen volt fölcsapni a cselekvés férfianak, neuosztozott Cassius reménységeiben és merész terveiben. Cassius kevéssel azelőtt, júliusban, alighanem egyetértve Serviliával, titkon emisszáriusokat küldött Treboniushoz, az egyiptomi légiók tisztjeihez, és Cecilius Bassushoz. Azt ajánlta nekik, készítsenek Keleten nagy hadsereget a konzervatív ügy védelmére, s tudtukra adta, hogy hajlandó Szíriába menni. Brutus beleegyezett abba, hogy Marcus Scaptiust, azt az üzérkedőt, akit cipruszi kölcsönei szerzésében fölhasznál, s akinek igen sok barátja és üzletfele volt Keleten, szintén vonják bele az alkudozásokba.

De aztán hátat fordított az egész harcnak, és Atticustól százezer szeszterciust kapván utazására, önkéntes száműzetésbe ment Görögországba azzal az önáltatással, hogy föláldozta magát az állami béke ügyéért. Mikor látta, hogy Cicero kész visszatérni a közügyekhez, nem akarta lebeszélni, hanem a visszatérésen való örömét fejezte ki, elmagyarázván Ciceronak, milyen rossz hatással volt elutazása, és ösztökélte, hogy azonnal térjen vissza Rómába, álljon élére Antonius ellenzékének. Ám Cicero első föl buzdulása le-
higgadt s kétségei és félelmei újra megrohanták. Minek menjen Rómába? Szembeszállhat-e Antoniuusszal, ilyen szenátus mellett? A Galliáról való törvény után az amnesztia kérdése következik, s ebben nehéz dolog lesz ellene szegülni Antoniusnak és veteránjainak. S mert a bú-baj sohasem jár egymagában, a régóta gyöngélkedő Hirtius ezekben a napokban olyan súlyosan megbetegedett, hogy a konzervativeknek, akik az életét féltették, eggyel több okuk lett a nyugtalankodásra. Ha Hirtius meghal, Antonius bizonyosan valami konok caesariánust választat helyébe konzulnak a 43. évre! De a Pisónak kijárt dicséretnek, az a vágyódás, hogy legutóbbi utazását feledhesse, és mindazok a dagályos buzdítások, amelyek azt hangoztatták, hogy egyedül csak ő mentheti meg a köztársaságot, erősen sarkalták. Sarkalták magánügyei is. A *lex de permutatione* okozta rémület fölfordította az egész szép mérleget, amelyet Atticus ellenőrzésével készített. Atticus nemrégiben azt írta neki, hogy adósságai kifizetésére a maga

adósait kell igénybe vennie, mert kölcsönpénz nem akadt sehol. Ilyen nehéz időkben pedig járandóságait is csak úgy szerezhette meg, ha személyesen járt el adósainál. Ezzel aztán utolsó kétségeit is legyőzte, és augusztus harmincegyedikén visszatért Rómába. Barátai és tisztelői ünnepélyesen fogadták. Szerencséjére, mikor megérkezett, Hirtius már túl volt a veszedelmen.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

VII.

Veteránok vásárja.

(Kr. e. 44. szeptember-október.)

Mikor Cicero Rómába érkezett, Antonius már két újabb törvényt hirdetett: az egyik a *lex de tertia decuria* volt, a másik a *lex de vi et majestate*. Az amnesztiáról azonban nem tett semmiféle javaslatot. A cseretörvény megszavazása után Antonius azonnal parancsot küldött a négy macedóniai légiónak — a másodiknak, negyediknek, harmicötödiknek és a Mars-légiónak — hogy keljenek át az Adrián. Azt akarta, hogy egyesítve őket a *legio alaudá*-val, tekintélyes hadereje álljon készen Itália számára, ha Decimus az Alpokból visszatérven nem akarná elismerni törvényét. Újra húzni-halasztani kezdte a dolgokat, s azon igyekezett, hogy a nép embereit a nagyon veszedelmes Caesarboszulás helyett ezzel a két törvénnyel elégítse ki. Az első eltörölte a törvényszék arisz-

tokratikus reformját, amelyet Caesar hozott 46-ban, és úgy intézkedett, hogy ezentúl nemcsak a szenátori és lovagi rend, szóval a felső osztályok tagjait, hanem a centuriókat, tehát a hadsereg altisztjeit is adókülönbség nélkül beírják azoknak a polgároknak a sorába, akik közül sorshúzással választották a *quaestiones* bíráit (esküdteket, mondanók ma). A második arról intézkedett, hogy minden polgárnak, akit *majestas* vagy *vis* miatt elítéltek (ezzel a két névvel neveztek minden olyan vétséget, amelyet mi a közrend ellen valónak mondunk), joga legyen a *provocatio*-ra, vagyis föllebbezessen a komiciumokhoz. Ezt a jogot annak idején Sulla és Caesar eltörölte. A második törvénnyel Antonius jóvá akarta tenni Erophilus kivégzését és a 47-beli vérontást, szinte lehetlenné téve a zendülések gyors elnyomását. Az elsővel pedig eszközt szerzett a bírák befolyásolására, részben utánozva azt, amit Pompeius cselekedett 52-ben és 51-ben. Hízelt vele a katonáknak is, mert a katonai szolgálatot a cenzussal és a nemességgel egyenlővé tette, mint ami följogosít az egyik legfőbb polgári funkció teljesítésére. Bizonyos szempontból még merészebb dolog volt az, amit Antonius másnap, szeptember elsején akart a szenátus elé terjeszteni: a szokásos magán gyásztisztességhez, mellyel Caesarnak évenként adózott családja, csatoljanak nyilvános könyörgéseket is, mint amilyeneket az istenekhez intéztek, szóval istenítsék Caesart. Hova nem fejlődött ez a keleti babona, amelytől elborzadt minden igaz római! A tudatlan

nép első szívből-szakadt, együgyü áldozataitól, melyeket az Erophilus-állította oltáron hoztak, egy hónap alatt Octavianus szónoklataihoz jutottak, melyeket a diktátornak az üstökösben ragyogó lelkéről mondott, s most a második hónap elteltével már hivatalosan el akarták rendelni Caesar kultuszát!

A demokratikus párt ismét diadalmasnak látszott, épp úgy, sőt még jobban, mint 59-ben. Csakhogy Antoniusból hiányzott az a biztos és folytonos lendület, amellyel Caesar akkoriban kicsikarta ellenségeitől és fenéig kihasználta a győzelmet anélkül, hogy egy pillanatig is nyugton hagyta volna őket. Mindeddig a legnagyobb körültekintéssel járt el, tétovázva, erre-arra hajolva, vissza-vissza kerülve oda, ahonnan elindult: végtelen óvatossággal védelmezte az életét, nyugtalankodott minden kis ellenkezésen, s a fáradalmak és a kicsapongások miatt indulatosabbá vált, mint valaha. És nemcsak a két férfiú volt más ivásu, hanem az idők és a dolgok is nagyon megváltoztak Caesar első konzulása óta, még pedig az utánzónak rovására. Caesar idejében messze tűntek Sulla és Marius polgárháborújának emlékei, Itália nemrégiben és pedig szerencsével került ki Catilina összeesküvésének veszedelméből, amelyet különben is legtöbben csak képzeletükben láttak nagyra, frissek voltak Lucullus és Pompéius keleti győzelmei, s a félszigeten mindenütt javában buzgott az agrárius megújulás, a kereskedelem elevensége, a művelődés szorgalma. Itália csupa bizalom volt jövője iránt, s bár szokása volt az

örökös panasz, nem hitte komolyan a fölfordulás, a forradalom, a csőd veszedelmét. Ezért aztán nagyobb nyugtalanság nélkül viselte a meglévő bajokat: az adósságokat, a közigazgatási rendetlenséget, a korrupciót és a politikai állhatalanságot. Így történt az, hogy Caesar forradalmát vagy eltűrte, mint ártalmatlant, vagy pedig egyenesen tisztelte az a szorgalmatos polgárság, amely az itáliai életet olyan erőteljesen megújította. Bezzeg most! Minden osztály és minden párt annyi keserű csalódáson és olyan rettentő megpróbáltatásokon ment keresztül, hogy mindenfelé a jelennek és jövőnek az a féltelmes bizonytalansága kísértett, az az undorodó és kiábrándult fáradság, amely minden nagy társadalmi válságnak legerősebb gyötrelme. Egész Itáliába annyira beleivakodott ugyan, mint soha még, a konzervatív szellem, vagyis a forradalom rettegetése, a demagógia gyűlölete, a rend kívánsága, de a konzervatív párt nem volt többé, annyira borzadtak a felső osztályok a politikától. Atticus egyik levelében, amelyet ebben az időben írt Cicerohoz, öklöző cinizmussal fejezte ki azt, ami alapjában a legtöbbször gondolata volt:

— Ha már a köztársaság elveszett, ment-sük meg a vagyont!

De vajjon ezzel a nemtörődömséggel nem kockáztatták-e azt, hogy a köztársasággal együtt a vagyont is elveszítik? Egyetlen ifjú sem mert többé harcot próbálni a forradalom ellen. Új emberek nem keltek föl a régiek segítésére, akik megtizedelten, szétszórtan nem tudták meg-

védetni többé a gazdag osztályok érdekeit. Csak itt-ott próbálkozott a merészebbje és kitartóbbja valamiféle védekezéssel, a maga számlájára. De ezek a védekezések, melyeket magukra maradt és szinte kétsébeesett emberek eszeltek ki a legbizonytalanabb és legnehezebb viszonyok közepe, bizony gyakran vakmerők, különcködők, szinte őrületesek voltak. Cassius, a magárahagyatott és védtelen, néhány bárkával akart kiszállni Kelet meghódítására. Másvalaki viszont — hogy kicsoda, nem tudjuk — még merészebb és még nehezebb intrikát gondolt el, egyetértve a kevésbé tétlen konzervatívokkal: azt, hogy meghasonlást támaszt a macedóniai légiók és tábornokuk között, bármi módon. Ha kell, megvádolja Antoniust, hogy lanyha és rosszhiszemű párthíve Caesarnak. Ha kell, fölhasználja a légiók tisztjei közül azokat, akik jóbarátságban vannak a konzervatívokkal, sőt Octavianust és az ő révén az ő még nagyobb számú barátait is. Az első kísérletek, amelyekkel Octavianust Antonius ellen akarták izgatni, a veteránok közbelépése miatt kudarcot vallottak. De sem Marcellus, sem a család többi arisztokratikus barátja nem tett le a kibékülés után arról, hogy gyanakvást keltsen Octavianusban. Igyekeztek meggyőzni őt arról, hogy a béke dacára sem szabad megbízni benne, hanem segítse fölláztatni a túlságosan vakmerő konzul ellen a katonáit. A demokratikus pártban a kalandorok tömege, az alsó nép, a veteránok tele tüdővel új Pharsalus és új Munda után kiáltoztak, s vezereiknek azt ajánlották cserébe, amit csak kíván-

tak, akár a világ uralmát is. De ki merte bátor szívvel elfogadni ezt a kardot? Ki tudta elfeledni március iduszának tragikus gyávaságát: Caesart, Gallia meghódítóját, annyi kolónia megalapítóját, az örökös diktátort megölhették a szenátusban barátai és gyámoltjai, fényes nappal, többi barátainak és gyámoltjainak szemeláttára, és senki sem mert segítségére ugrani! Senki a felső osztályok finom műveltségű férfiai közül — Octavianust kivéve — nem mert többé közelíteni Marius és Caesar pártjához, amely obszkúrus kalandorok csélecsap és álnok gyülevész hadává változott. Már valamennyien kiábrándultak abból, hogy a hódítások mindig sikerrel járnak, hogy a vagyon véghetetlenül meg fog növekedni, hogy az adósságokat akadály nélkül megfizethetik. Sőt az adósságokba egyre jobban belekúszálódtak a jómódu családok, úgy, mint Cicero. Mert a válság miatt egy idő óta hitványabb lett az ára élelmiszernek, földnek, háznak, egyre nehezebb volt gyümölcsöztetni a földeket és fizettetni a házbérlőkkel, a lakókkal, az adósokkal. A pénz pedig megdrágult. És semerről sem látszott jobb esztendőök reménye. Eközben a veteránok, a gyarmatosok, inségesek, katonák óriási tömege már háborogni kezdett, és félni lehetett, hogy mint egy horda ráveti magát az államra és a jómódu osztályok javaira. A polgárháború pedig csak e bajok elmérgesítésére lehetett volna jó. A nagybirtok veszedelembé került, és igen sok tekintélyes vagyont, aminő például Pompeiusé és Labienusé volt, elkoboztak és szétosztottak. Caesarnak nem egy tribunja,

centuriója és katonája jómódra jutott vagy meggazdagodott. A tömeg azonban, ha szegényebb nem is, de sokkal elégedetlenebb lett, mint azelőtt, és a középosztály is épp úgy el volt adósodva. Az öklelőző csoportok régi zűrzavarában egy pillanatra fölütötte a fejét valamelyes forradalmi diktatúra, de néhány törszűrés egyszeriben kivégezte egy délelőtt, s a Birodalom még rosszabb helyzetbe sodródott. Most már semmiféle uralma nem volt, még az öklelőző csoportoké sem, most már hol Erophilus, hol Fulvia hatalmán volt. Harminc év óta Itália erejét szizifuszi vesződés pusztította. Az idők és dolgok ilyen állásában Antoniusnak nem lehettek nagyon rózsás illúziói, még ha a törzsek, sőt a lovagok és az uzsorások törték is magukat, hogy szobrot állítsanak Luciusnak, még ha Fulvia e válságos időkben könnyű szerrel tudott is hatalmas birtokokat vásárolni hitelre udvarias eladóktól, még ha a szenátus simán szót fogadott is parancsainak. Ha egyszer azt kellett látnia, hogy Caesart legkedvesebb barátai ölték meg, és pár hónap alatt annyian képmutatóskodtak, fölfogást változtattak, s egyik napról a másikra elárulták, és most szakadékos, sikamlós meredeken kell kapaszkodnia, amelyen már az első lépések alatt törmelékek gurulnak szerte, akkor bizalmának szükség-szerűen el kellett fordulnia mindentől és mindenkitől.

Cicero hirtelen visszatérése és kedvező fogadtatása tehát nagyon fölingerelhette a túlon-túl ingerlékeny konzult. Ilyen tekintélyes vezér-

hez jutott az ellenzék? Brutus és Cassius elutazott és Cicero megjött, éppen arra az ülésre, amelyet másnap akartak tartani az Egyetértés templomában? De Cicero nem jelent meg a szenátusban szeptember elsején, hanem egy barátjával megüzente Antoniusnak, hogy otthon marad, mert az utazás kifárasztotta. Sokkal valószínűbb azonban, hogy Cicero félt a veteránoktól és nem mert fölszólalni Caesar istenítése ellen. Azt pedig nem tehette, hogy a javaslat mellett szóljon, vagy hogy megjelenjen a szenátusban és hallgasson. Inkább ezzel a kifogással élt. Antonius mindenesetre csak örülhetett neki. De mi történt ekkor vele? A természettől haragvó és akkoriban a szokottnál indulatosabb férfiút elragadta a hirtelen harag? Vagy csak tetette a haraglobbanást, hogy megriassza Cicero-t és kiszalassza Rómából? Mind a két föltevés valószínű. Bizonyos az, hogy Antonius az üzenet hallatára rettentően dühöngeni kezdett. Nyílt szenátusban azt kiabálta, Cicero mindenkivel el akarja hitetni, hogy tört vetnek neki és veszedelemben van, Cicero megrágalmazza őt és ellene mesterkedik és ő, Antonius, élni fog konzuli jogaival, Cicero-t erőszakkal a szenátusba hozatja, s katonákkal és kovácsmesterekkel szétszedeti a háza kapuit, ha ellenáll. Nagy zenebona tört ki erre, a szenátorok fölugráltak, úgy kérték, hogy csöndesedjék el, és Antonius — talán észrevette, hogy túlságig ment, talán csak mimelte — végül elcsöndesedett és visszavonta rendeletét. Ezután megszavazták Caesar gyásztisztességeit. Antonius nagyon megriasz-

totta a félénk Cicerot szavaival és fenyegetéseivel, de az ifjú és újonc konzul egyszersmind megsértette a szenátus legjelesebb személyiségét, és pedig annyira, hogy Cicero öreg, fáradt, gyöngé létére is nagyon zokon vette. És az öreg valóban, nem törődve azzal a nagy félelemmel, amelyet Antonius és veteránjai gerjesztettek benne, másnap meg akart felelni . . . Aki haragját rá akarja zúdítani hatalmas ellenségére, s közben inai reszketnek a félelemtől, amelyet nem tud lebírní, könnyen nevetségessé válhatik publikuma előtt. Ez történt volna Ciceroval is, ha abban a korban és annyi tapasztalás után nem ismerte volna tökéletesen a hatások művészetét, s nem tudta volna félelmét ügyesen ellárvázni szép összeszedettséggel, még aznap megírva egy ügyes, kimért, méltóságos beszédet, az elsőt Antonius ellen való beszédei közül, amelyeknek később félig komolyan, félig tréfából a Filippikák demosztheneszi nevét adta. És e név komolyan rajtuk maradt. Beszédében először kimagyarázta utazását, aztán az előző napon való távolmaradását. Panaszkodott Antonius szidalmi miatt, de csak röviden és bizonyos tartózkodással, mint akinek fáj, hogy ilyen méltóságához nem illő dolgokkal kell foglalkoznia. Azután áttért a köztársaság állapotainak szemléletére és kifogásolta Antonius politikáját, de mérsékelten és igen sajátságos módon: azzal vádolta meg, hogy nem respektálta eléggé Caesar iratait és törvényeit, s mintegy azt mondta a veteránoknak, hogy ő őszintebben kívánja azok megőrzését, mint Antonius. Kifogásolta

végül Antonius törvényeit is, nem a tartalmuk, hanem szabálytalan procedurájuk miatt. Végül pedig arra buzdította Antoniust és Dolabellát, hogy térjenek magukba, ne legyenek apagyilkos ambícióik, és gyakorolják Aristoteles klasszikus alkotmányelméletét, amelyet ő terjesztett el: *libertate esse parem ceteris, principem dignitate*: első polgárnak lenni egyenlők köztársaságában. Ezzel a beszédével mintegy följánlotta, bár nem mondta, hogy ha bocsánatot kérnek tőle, ő megadja. De Antonius szeptember másodikán nem jelent meg a szenátusban. Talán azért nem, mert még bujkált benne a hiúságnak, szégyennek és haragnak az a vegyülete, amely a harag szertelen kitörései után mindig megmarad, s olyan súlyos akadálya minden kibékülésnek. Vagy tán azért nem, mert Cicero beszédeitől épp úgy félt, mint Cicero az ő veteránjaitól, és attól tartott, hogy nem tud rögtön megfelelni rájuk. Lehet az is, hogy csakugyan meg akarta rémíteni. Ám ez a távolmaradás újabb sérelme volt Ciceronak, aki otthagya a szenátust, s most már végképpen Antonius ellenségévé esküdött. Az utcán nem is köszöntötte többé. Bolondnak, gladiátornak és elveszett embernek kezdte nevezni, nem nyilvánosan, hanem a leveleiben. Megvádolta azzal, hogy a nagyok és a szenátorok közt mézszárlást akar végrehajtani, s őrajta kezdené, és korruptnak gyanított mindenkit, aki nem esküdött nyíltan Antonius ellen.

Az a hajlandóság, hogy egymásra kölcsönösen rosszakaratu szándékokat fogjanak, a

pártok és osztályok embereinek kölcsönös üldözési mániája, amely a nagy társadalmi válságokban lábra kap, igen veszedelmes betegség, mert aki ellenségeinek számát és dühét túlozza, sokszor a végén igazi ellenségeivé fordítja képzelt ellenségeinek egy részét. Így történt akkor is. Egyetlen összeesküvő sem gondolta el Antonius zavarát és kétségeit. Valamennyien azt hitték, hogy ha a macedóniai légiók Itáliába érnek, szétrongyolja az amnesztiát és összegabalyítja a konzervatív pártot. S a veszedelem közelségében, amely azok személyét és javait fenyegette, akiknek közük volt az összeesküvéshez, a macedóniai légiók közt és Octavianus körül egyre erősebb lett a cselszövés. Hogy Octavianus hajlott-e a rábeszélésre? Valószínűen nem, bár ez igen bizonytalan. De körülbelül valószínű, hogy ebben az időben Antonius megsejtette, micsoda serény cselszövés történik a macedóniai légiók közt. Másképp nem lehetne megérteni azt, hogy Antonius ebben a pillanatban egyszerre szakított az ő habozó óvatosságával, s böszén rávetette magát az összeesküvőkre, a konzervatívokra és Octavianusra. Főlös és nagyon sietős félelem egyszerre föllobbantotta az ő természetes erőszakosságát, Fulvia és Lucius bűjtogatásai megint erőre kaptak. Tizenhét napi csöndesség után, mikor mindenki azt hitte, hogy már nem is felel Ciceronak, váratlanul összehívta a szenátust tizenkilencedikére és dörgedelmes, epés beszédet mondott a nagy szónok ellen. Azzal vádolta, hogy ő volt az összeesküvés kezdeményezője. De Cicero, akinek lel-

kében a boszúság vivódott Antoniusnak, az ő mesterkedéseinek és a veteránoknak rettegésével, otthon maradt. Azokban a napokban, szeptember második felében, híre jött, hogy Decimus Brutust katonái az Alpokból való visszatérése után imperátornak kiáltották ki. A konzervatívek újra lélekbe kaptak, és Antonius minden erejével föl akarta szítani övéiben a caesariánus szenvedélyt. Caesar egyik szobrának talapzatába a rosztrumokon azt vésette: *Parenti optime merito*. Ezenfelül október másodikán egy népgyűlésen olyan heves beszédet mondott az összeesküvők ellen, hogy a konzervatívek már megszegettnek látták a március tizenhetedikéi amnesztiát. Végül pedig néhány nap múlva, negyedikén vagy ötödikén ügyesen tört vetett Octavianusnak. Egyszeriben híre szaladt, hogy Antonius a házában bérgyilkosokat kapott rajta, akiket az ő meggyilkolására küldtek. Octavianus azonnal a konzul házába menesztett néhány hírhozót, de ott nagyon rosszul fogadták őket, s azt hallották, hogy az orgyilkosokat, vallomásuk szerint, Octavianus bujtotta föl. A híresztelés villámsebessen bejárta a várost, bár az igazat megvallva, kevesen hitték el. Cicero és Antoniusnak többi dühös ellenségei magasztalták az állítólagos fölbújtót, és sajnálták, hogy a csíny nem sikerült. Octavianus anyja azonban megriadt, fiához futott, és kérlelte, hogy rövid időre távozzék Rómából, s várja ki, amíg a vihar elvonul. Octavianus ebben a veszedelmében nagy állhatatosságról tett bizonyosságot. Nemcsak hogy Rómából nem akart el-

távozni, hanem kérkedett a nyugodtságával és biztosságával. Elrendelte, hogy háza kapuit a látogatás óráiban tárják föl mindenkinek, úgy, mint azelőtt, és szokása szerint fogadta továbbra is a klienseket, a kérelmezőket és a veteránokat. Antonius eközben összehívta barátainak színhedriumát, elmondotta az orgyilkosok valóságát, és tanácsukat kérte. Kínos csönd következett, mert senki sem merte azt felelni, amit tudomása szerint Antonius a tanács örvével kért tőlük, s egyikük sem merte magára venni annak a felelősségét, hogy hamis vádra pört indítsanak az ellen, aki Caesar nevét viseli. Végül egyikük megtörte a csöndet, és azt ajánlotta, hivassák be az orgyilkosokat és hallgassák meg őket mindnyájuk jelenlétében. Antonius azt felelte, hogy erre semmi szükség, másra terelte a beszélgetést, kis ideig még tartóztatta barátait, akik nagy zavarukban némán szabadjára engedték a csevegését, azután valamennyiüket elbocsátotta. Az orgyilkosokról szó sem esett többé.

Meghiusulván a csel, a konzul klikkje anynyira nyugtalankodott a macedóniai légiók miatt, hogy Antonius és Fulvia jónak látták elébük menni egészen Brundisiumig, és október kilencedikén el is indultak. Hogy milyen lelkiállapotban, azt könnyű elképzelni: minden bokorban fölbujtókat és lázongókat láttak. De ezúttal — néhány nap múlva — Octavianus is a sarkukban volt. A költött merénylet nemcsak végképp meggyőzte Octavianust és barátait arról, hogy a konzervativeknek igazuk volt, hanem

az ifjú iránt nagy jóakaratra is gerjesztette az Antonius-ellenes konzervatívokat, sokakat ama hatalmasok közül, akikkel olyan gyakorta találkozott családjában, s akikkel a gyűlölség elhitette, hogy Octavianus valóban új Brutusa akart lenni Antoniusnak. Üdvözlésekkel és dicséretekkel halmozta el az egész főúri klikk, mint az összeesküvők méltó tanítványát merész vállalkozása miatt, amely esze ágában sem volt neki. Antoniusról a leghevesebb kifakadásokat hallotta: hogy máskor majd nem menekül meg a haláltól, hogy katonái nem fogják követni, hogy bátor államcsínnyel kellene kiütni a nyeregéből. Ha meggondoljuk, hogy Octavianus nem volt húbele-balázs módra kockáztató ember — később még több bizonyoságnak lesz erről — hanem inkább félénk és tétova természetű, és ha meggondoljuk, hogy a maga elszántából aligha merte volna elkövetni azt az igen vakmerő dolgot, amelyet rövidesen elmondunk, ha nem tudta volna, hogy hatalmas személyek segítik vagy legalább is helyeslik cselekedetét, — akkor nemcsak azt tehetjük föl, hogy végül úgy fogadta ezeket a dicséreteket, mint amelyek kijárnak neki, és úgy viselkedett, mint aki valóban megkísérelte Antonius megöletését. Föltelelezhetjük azt is, hogy a konzervatívok, és különösen sógora, Caius Marcellus heves beszédei azt a gondolatot sugallták neki, hogy Campaniában gárdát gyűjtsön Caesar veteránjaiból, mint áprilisban Antonius, s mikor ezt a dolgot megpendítette konzervatív barátai előtt, buzgón helyeselték. Mindenki előnyösnek vélte, hogy a

dolgok ilyen kétségbeesett állásában két ellenséges veterán csapat legyen Rómában egymás ellensúlyozására. Ezt a tanácsot részben a düh sugallta, Antonius gyűlölete, akkora könnyelműséggel, amilyenekkel az emberek a felelőtlen tanácsokat adják. De a veszedelem akkora volt, hogy Octavianus és barátai végre elhatározták magukat, bár soha ekkora vakmerőséget még nem látott Róma. Összeszedték szolgálkat és klienseiket, öszvérhátra raktak minden pénzt, amit csak előteremthettek, és nagy karavánban elindultak Capua felé: eladni néhány földet, mondotta Octavianus az édesanyjának. Ebben az időtájban távozott Rómából Cicero is. Elkezdte írni Antonius beszédére való feleletét, a második filippikát, amely egy hatalmas karrikatúra, bár sok történetíró arcképnek nézi. Csak azért írta meg, hogy kiöntse a sértés támasztotta dühét, publikálás szándéka nélkül, mert addig gyanúsította mészárlás terveivel ellenségét, míg aztán valóban megijedt a légiók érkezésétől. Ezért útrakelt Puteoli felé, hogy újból a tanulmányokra adja magát és hozzákezdjen a *De Officiis*-hez.

Igy azután míg Cicero egy eszményi köztársaság tökéletes erkölceinek leírásába fogott, Délitáliában Octavianus és Antonius megbízottjai vetélkedtek, október második felében, Caesar veteránjait és az újoncokért. Antonius Brundisiumba ment, ahol a négy légió és sok galliai meg trák lovas partraszállt október kilencedike és tizenötödike között, két alkalommal, még pedig nagyon kedvezőtlen hangulatban. Azok a

levelek, amelyeket Octavianus az előző hónapokban macedóniai barátjainak írt, Caesar pártjának árulásával vádolva őt, megtették a maguk hatását, különösen a diktátor régi katonái között, amilyenek a negyedik légióban és a Marslégióban sűrűen voltak. Octavianus és a konzervatívek tisztbarátjainak intrikája növelte a kedvetlenséget. Talán azon is elégedetlenkedtek a katonák, hogy elvonták őket a partusz háborúból, amelyet közelinek és dúsan nyereségesnek tudtak, s a koldus Galliába küldték őket herverni. Azért abban bizakodtak, hogy legalább tekintélyes ajándékot szerezhetnek kárpótlásul. Mindezek következtében a vezérnek katonáival való találkozása nem volt valami szíves. Antonius összehívatta őket, hogy beszédet intézzen hozzájuk, de mikor az emelvényre ment, egyetlen hang sem köszöntötte. Ez a fogadtatás nagyon fölingerelte, és erre elkövette első hibáját: beszéde elején fölpanaszolta. Utána még súlyosabb hiba következett: kifejezte és talán túlozta is gyanakodását és azon panaszkodott, hogy följelentés helyett megtűrik maguk közt Octavianus megbizottjait, akiket lázadás szítására küldött közéjük. Végül a panaszok keserű ízét ígéret mézével édesítette: négyszáz szeszterciuszt ígért fejenként. A katonák azonban sokkal többre számítottak, s a beszéd végén, megcsalódva, gúnyos nevetésbe, kiáltozásba és szidalmakba kezdtek. Az indulatos Antoniusban föl-horkantak hatalmaskodó ösztönei, vizsgálat alá fogta és kiválogatta azokat a centuriókat, akiket viseleti minősítésük — a kifejezés modern,

de a dolog ősi és római — lázongóknak bélyegzett, abba a házba vitte, ahol vendégül volt, s megölette őket, még pedig (legalább így mondják, ha csak nem túlzásból) Fulvia jelenlétében. Az elvadult asszony állítólag gyönyörködött a rettenetes látványon, s ruhájára ráfröccsent az egyik centúrió torkából kisugárzó vér. A légiók riadtan elhallgattak, de Antonius gyanúsításával maga sugallta nekik a lázadás gondolatát, s mintegy ennek a sugallásnak a megerősítésül elhelyezte később az összes tiszteket, s nekidühödve kegyetlen vizsgálatot rendelt Octavianus bujtogatóinak a fölfedezésére, de nem akadt egy sem, mert hiszen nem is volt. De nemcsak a katonáknak sugallta, hanem ami még rosszabb volt, Octavianusnak is. Az ifjú mindezekről értesült Campaniában, miközben Casilinum és Calatia környékén össze tudott szedni körülbelül háromezer veteránt, Caesarmagasztaló beszédekkel, amelyekben azt mondta, hogy meg akarja bosszulni Caesart, és méginkább az aranyterhelte öszvérekkel, fejenkint kétezer szeszterciuszt ajánlva. Vajjon nem lehetne-e — ha egyszer Antonius annyira fél tőle — föllázítani a légiókat, amelyek most már nemcsak úgy nagyjában elégedetlenek, hanem egyenest elkeseredtek ellene a centuriók kivégzése miatt? Merész és nyaktörő vállalkozás volt: de Antonius maga is ösztökélte a vonakodót oktalanságaival, ösztökélte a toborzás sikere és a Rómából jött sok biztatás. Egyszer csak végét vetette a hábozásnak. Antonius három légiót útnak indított az Adria partja mentén, innenső Gallia felé, ő

maga azután Rómába akart menni a negyedik és az *alauda* légióval, amellyel majd útközben lesz találkozása. Octavianus megbizottakat küldött a három légióhoz, hogy ott is ígérjenek kétezer szeszterciuszt fejenként, ha melléje állnak. Antoniustól távol könnyebben bátorodnak lázadásra. Azonban ez a vállalkozás, az események kedvezése mellett is, meghaladta néhány tapasztalatlan és tekintélytelen ifjú képességeit. Octavianus és barátai emiatt, bár a dolgok ereje ragadta őket, azokban a napokban izgatottak, bizonytalanok, határozatlanok voltak. Nem tudták, hogyan vegyék hasznát az összetoborzott háromezer embernek? Capuában hagyják-e őket, vagy Rómába vezessék? Nem tudták, vajjon Octavianus Caesar többi gyarmataiba menjen-e vagy a Rimini felé tartó macedóniai légiókhoz? Tanácsot és segítséget szerettek volna hatalmas személyektől, akik könnyítettek volna felelősségük súlyán, levéve vállukról egy részét. Mikor megtudták, hogy Cicero Puteoliban van, Octavianus a maga pártjára akarta vonni, és levelet küldött neki, titkos beszélgetésre kérvén őt Capuába vagy egyéb helyre.

VIII.

A „De Officiis.“

(*Kr. e. 44. november.*)

Cicero november elsején kapta meg ezt a levelet Puteoliban. Pár nappal azelőtt titkon egyéb súlyos dolgokat tudott meg, úgy látszik Serviliától: Keletről Marcus Scaptius és Cecilius Bassus szolgálja azzal a hírrel jöttek meg, hogy az egyiptomi légióktól jót remélhetnek és hogy Szíriában várják Cassiust. Erre a híradásra Cassius azonnal útrakelt egy kis hajóhaddal, elvenni Szíriát Dolabellától, hogy amikor Antonius a két Galliából úrkodik a nyugati tartományokon, legalább kollégája ne támogathassa Kelet felől. Az öreg szónokot megörvendeztették egy kissé ezek a hírek, de nem tudták fölrázni abból a mélységes elcsüggedésből, amelybe egy ideje jutott. Úgy látta, Antonius most már győzhetetlen, és az ellenkezés minden reménysége hiú dolog. Emiatt fáradtan

és elundorodva belényugodott a végzetbe. Nem akart többé semmiféle közüggyel foglalkozni. Nem akarta közrebocsátani második filippikáját sem, amelyet befejezett és elküldött Atticusnak. S míg odakünn végét járta a világ, amelyet szétroncsolt a kapzsiság, a fényűzés, az adósság, az osztályok versengése, egy igen nagy és magabízó birodalom uralkodó oligarkijának egyenetlensége, addig ő öbölbeli magános villájában a hideg, borús, szeles novemberben buzgóan nekilátott papíron az eszményi köztársaság megépítésének. A Kötelességről írott munkájából, amelynek némi tétovázás után latin címet adott, *De Officiis*, a két első könyv és a harmadiknak jó része elkészült már. Sietős kompilációja lévén Panaetiusnak és Posidoniusnak, elegyítve aristotelesi és plátói gondolatokkal s a régi és az akkori Rómáról való személyes refleksiókkal és emlékezésekkel, nem valami bámulatos, ha a jóról és rosszról írott tudós értekezésnek vesszük. De figyelmesen végig kell olvasnia a történetírónak, mint olyan alkalmi művet, amely tudós fejtegetései és vizsgálódásai közepette Róma társadalmi és erkölcsi megújulásának fontos elméletét tartalmazza. Aki nem veszi észbe, hogy ez a könyv 44 őszén íródott, a sietség végső erőfeszítésében, amelyet a polgárháború hosszú keserőségei, március iduszának lélekháborgása, a közelgő katasztrofák félelme gerjesztett föl, aki nem ismeri annak a rettenetes évnek a történetét és Cicero életét azokban a hónapokban napról-napra, az értetlenül odahajítja a középszerű filozófiai ele-

gyes munkák közé Róma politikai és társadalmi történetének ezt a főbenjáró dokumentumát. Cicero, mint a második pún háború óta hazájának minden nagy szelleme, elbúsult azon a tragikus ellenmondáson, amelyben Itália körülbelül kétszáz éve mintegy megokosodott és egyben megromlott, fölgazdagodott és egyben telhetetlenné vált, férfiakra volt szüksége és egyben elterméketlenül, háborúkat idézett föl és harciatlanná puhult, más nemzeteket uralma alá igazott és a maga szabadságát odaadta. Még egyszer össze akarta békíteni az imperializmust a szabadsággal, s a jólét, a fényűzés, a gazdagság növekedését a családi és politikai fegyelmel, a művelődést az erkölccsel. Ujra megfontolás alá vette szóval azt a kérdést, amelyet már megbolygatott a *De republica*-ban, most már nem a politika, hanem az erkölcs és a társadalom szempontjából, azaz arról értekezett, milyen erkölcsökre van szüksége az uralkodó osztálynak a tökéletes köztársaságban, amelynek intézményeit már megrajzolta. És arra a meggyőződésre jutott, hogy a meggyötört világ gyógyítása okából meg kell fordítani az élet erkölcsi felfogását. Ezentúl a gazdagságot és a hatalmat, amelyek olyan könnyen megrontják az embereket, nem az élet legfőbb javainak kell tekinteni, amelyek önmagukért kívánatosak, hanem súlyos terheknek, amelyeket magukra kell venniök az összeség és különösen a szegény nép jóvoltáért. Mennyi üdvös eredménnyel járna ez az új fölfogás! A nemesek megértenék végre, hogy méltóságosan kell élniök, de pávás-

kodás nélkül, földművelésből és valamely, nem kicsinyes és nem méltatlan kereskedelemből. A hivatalokra ne azért pályázzanak, hogy vagyont szerezzenek, a nép megvesztegetésére való, hanem hogy a hatalmat és vagyont a szegények és a középosztály segítségére használják, és produktív közművek: falak, kikötők, alagutak, utak, nem pedig fényűző épületek, például színházak, portikusok és templomok építésére, hogy a népet segítsék a drágaság idején a kincstár elpusztítása nélkül, hogy támogassák a szegény adósokat forradalmi adósságtörlések nélkül, hogy földhöz juttassák a szegényeket a jogos tulajdonosok megrövidítése nélkül. Mindent egybevéve, az összesség java emelkednék az uralom céljává és eszközei lennének: a törvények szigorú tisztelete, a hatalmasok okos bőkezűsége, s a szigorú erények — mint a hűség, az igazságosság, a takarékoság — megtartása. Szerencsétlen az a köztársaság, amelyben az uralmon lévők adósságba süllyednek, tékozló életet élnek, s magánügyeik rendezetlenek, — irta Atticus barátja, aki azért jómaga tovább vergődött adósságai hálójában! És ez a tökéletes köztársaság az uralma alatt levő népek iránt sincs föloldva a kötelezettség alól, hanem igazságosan kell gyakorolnia impériumát, nem a maga, hanem alattvalói előnyére. Tartózkodnia kell az oktalan támadó háborúktól, mint amilyeneket Caesar, Crassus és a népvezérek folytattak az utóbbi esztendőekben. Nem szabad haszontalan kegyetlenkedéseket elkövetnie, amilyen Corinthos elpusztítása volt. Tilosnak kell tartania a

becstelenséget és a törvénytelenséget még ellenségeivel szemben is. A háború csak olyan mértékben lehet kegyetlen, amennyire a győzelemhez szükséges, s nem lehet célja önmagának, hanem eszköz az élet legfőbb javának: a békének megszerzésére. Ezért a béke mesterségeit többre kell becsülni, mint a háborúét. A nagy szónokokat, a jogászokat és államférfiakat, a nyíltszívű és bölcs polgárokat, a tudósokat és filozófusokat többre, mint a harcászokat. Azonban a tanulmányok szeretete el ne térítse a polgárt állami kötelességeitől, egész munkájának legfőbb, örök és elválaszthatatlan céljától. Az a munkamegosztás, amellyel az ő korában igen sokan fölosztották a régi Itáliában egyetlenegy személyre háruló munkákat, a hajlandóságok és készségek növekvő változatossága, amelyek következtében a köztársaság régi politikai intézményei leromlottak, Cicero szemében mindez olyan romlás volt, amelyből vissza kellett térni a régi enciklopedikus egységhez. Azzal áltatta magát, hogy a régi idők szigorúságát és erőteljességét összebékítheti az új idők finomultságával és nagyszerűségével. Elveheti, ami durva amazokban, ami korrupt emezekben. Olyan arisztokratikus köztársaságot képzelt el, amelyben nincsenek nagyratörő demagógok, sem erőszakos konzervatívok, sem új Sullák, sem új Caesarok, sem új Gracchusok. Ezeket ő egyforma szigorúan elítélte.

Cicero, aki belémelegedett ezekbe az álmokba és utálta a közügyeket, azzal felelt Octavianusnak, hogy visszautasította a titkos beszél-

getést. De alig ment el a levele, — november másodika lehetett, — megérkezett hozzá Octavianus hírvivője, az ő egyik kliense, a volaterraei Cecine, s elmondotta, hogy Antonius egy légióval Róma felé vonul, s Octavianus kétségben van afelől, vajjon Rómába menjen-e a háromezer veteránnal, vagy igyekezzék ellene szegülni Antoniusnak Capuában, vagy pedig fölkeresse a macedóniai légiókat? Az állhatatlan öreg, akit a hírek egy kissé magához térítettek, megint illuziókba sodródott, s mint minden konzervatív, túlozta Caesar nevének a népen való hatalmát: hátha addig, amíg Cassius Kelet meghódítására vonult, Octavianus törvényes ellenzékben Antonius ellen magával ragadhatja a népet és a felső osztályokat? Így talán még meg lehet bukztatni Antonius-t és meg lehet menteni az amnesztiát. Azt tanácsolta tehát Octavianusnak, hogy menjen Rómába. Másnap azonban újabb két levelet kapott, amelyekben Octavianus Rómába hívta. Nyíltan kijelentette, hogy a katonáival a szenátus rendelkezésére bocsátja magát, s megígérte, hogy minden dologban hűséges szófogadója lesz. Ciceroiban növekedett a reménység, s a reménységgel a közügy iránt való érdeklődés. És ime negyedikén és ötödikén újabb levelek érkeznek, ugyanazon ajánlatokkal és buzdításokkal! Octavianus egyenest kijelentette, hogy azonnal össze kell hívni a szenátust. Mi történt? Az események vágattak. Antonius figyelő füle is elkapta a fáma suttogását, amely olyan különös híreket adott tovább mindenfelé. Tudta, hogy Cassius elutazott Keletről jött le-

velek vétele után, valószínűen Szíria meghódítására. Tudta, hogy a konzervatívek levelet és üzeneteket küldtek Decimusnak, s buzdították, hogy el ne ismerje a *lex de permutatione*-t. Tudta, hogy néhány caesariánus is, például Pansa, hajlott erre a politikára, és hogy Octavianus most már igazán bujtogatta a légiókat, és intrikált a konzervatívekkel, különösen Ciceroval. Azért november első napjaiban arra sürgette Dolabellát, utazzék el azonnal Szíriába, és mindenekelőtt a dúsgazdag Ázsiát kerítse hatalmára. Meggyorsította Rómába való visszatérését, két légióval, — egyik macedóniaival és az alaúdáival — s elhatározta, hogy csomóban metszi az intrikák hálóját, amelyet ellenségei szőnek, végképp tönkreteszi Octavianust. Ezuttal könnyen ment a dolog, mert a balga ifjú igen súlyos vétket követett el, amikor katonákat fegyverzett a konzul ellen. Javasolni fogja a szenátusban, hogy nyilvánítsák Octavianust a köztársaság ellenségének, — *hostis reipublicae*, — és a szenátus bizonyára nem meri ellenezni az elítélését. Octavianusnak nem marad egyéb menekülés, mint az öngyilkosság. Ez az ő hirtelen vonulása Róma felé nagyon nyugtalanította Octavianust és barátait. Könnyen kiokoskodhatták belőle, mik a szándékai. Ekkor elhatározták, hogy ők is Rómába mennek a háromezer veteránnal. Sürgetően segítséget kértek a konzervatívektől. Váltsák nyílt védelemre az előző hónapok biztatásait.

De Octavianus, mikor november tizedike körül Rómába ért — előbb, mint Antonius —

a maga háromezer veteránjával, és tábort vert a Mars-templom közelében, ahol később a caracallai fürdők épültek, rögtön vette észre, hogy a nyilvános segítség egyáltalán nem lesz arányos a magán gratulációkkal és biztatásokkal. Róma egészen ellene volt. A túlzó konzervatívek apró klikkje igenis helyeselt Octavianusnak magánbeszélgetéseiben, s izgatott Antonius ellen, azzal vádolva, hogy tűzzel-vassal akarja elpusztítani Rómát. De sok más óvatosabb és megdöntöttebb konzervatív, például Varro, Atticus, s az összeesküvők rokonai és barátai, nem bíztak Octavianushoz, mert úgy vélekedtek, hogy az amnesztia védelmét nem lehet éppen a meggyilkolt fiára hagyni. És a szenátusban, a hivatalnokok közt s a felső osztályokban a nagy többség, amely félnkebb volt, azt hitte, Antonius az ő légióival ura a helyzetnek, s nem ijesztheti meg valami nagyon ez a hivatalviselőlen fiú a maga háromezer veteránja élén, azért szigorúan esztelennek és bűnösnek ítélték fegyverkezéseit. Továbbá a caesariánus párt nagyobbik része, és pedig nem csak az, amely addig is követte Antoniusot, megdühödött Octavianusra, s azzal vádolta — és nem oktalanul — hogy a pártot elárulja a közös ellenségek javára. Octavianus beszédet akart mondani, hogy kimagyarázza cselekedeteit és eloszlassa a közönség balvéleményeit, és sok beszélgetés és fogadkozás után végre rá tudta venni Cannutius tribunt egy fórumi népgyűlés összehívására. De a vállalkozás nagyon nehéz volt, mert ahány ember, annyi és olyan balvélemény akadt, s mert Octa-

vianus most már föloldhatatlan ellenmondásba keveredett, mikor azzal vádolta Antoniust, hogy elárulta a caesarianus ügyet, amiért a veteránokat atyja emlékének védelmére összehívta, és azután önmaga ezeket a katonákat a konzervatív párt szolgálatára ajálta, megvédeni Caesar gyilkosait és megsemmisíteni Caesar intézkedéseit. Az ifjú kétértelműen beszélt, hogy a demokratákat is, a konzervatívokat is kielégítse. Lelkes dicséretet mondott Caesarról, de nem mert kijelenteni, hogy katonáit apja Antonius által elhanyagolt megboszulására szegődttette, sőt még a Ciceróval megállapított szándékait sem mert megvallani. Mindössze csak annyit mondott, hogy katonáit a haza rendelkezésére bocsátja. Így aztán a beszéd hidegen és bizonytalanságban hagyta az alsó népet és a katonákat, s nem tetszett a konzervatívoknak, akiknek a segítségét kérte, különösen Ciceronak nem. Közben fölcikkáztak a vihar első villámai. Antonius közelgett, s útjáról heveshangu ediktumokat szórt Octavianus ellen, szennyes származásról vádolva őt, s azzal gyanúsítva, hogy Caesar azért fogadta örökbe, mert már gyermekkorában prostituáltatta vele magát, s egyenest az új Spartacusnak nevezte. Ediktumot adott a szenátus egybehívásáról is november huszonegyedikére, hogy *de summa republica* tárgyaljon, s megfenyegette a szenátorokat azzal, hogy aki elmarad az ülésről, Octavianus bűntársai közé számítja. Octavianus családja és barátjai, mindenfelől elhagyatva, megriadtak. Sógora, Marcellus, és mostoha apja, Philippus segítették,

ahogyan kitelt tőlük, Cicerot közbelépésre kérték mind a ketten, és Oppius is, akit Octavianusnak sikerült a maga táborába vonnia. De Cicero az első, túlságosan nagyrabizó reménysek után újra megijedt Antonius vad fenyegetéseitől, újra elfogyott a bizalma mindenki, még Octavianus iránt is. Róma felé közeledett ugyan, de azzal mentegetőzött, hogy semmit sem tehet egészen újesztendőig, amikor már Antonius nem lesz konzul. Közben meg akar bizonyosodni róla, vajon Octavianus csakugyan barátja-e Caesar gyilkosainak, s megvárja december tizedikei próbatételét, mikor is hivatalba lépnek az új tribunok, köztük Casca, az összeesküvő, aki elsőnek döfte a törét Caesarba. Hasztalan nyugtatta meg Oppius, hogy Octavianus valóban barátja Cascának és Caesar valamennyi gyilkosának, Cicero megint vissza akart térni a maga dolgaihoz, és a *De Officis*-hez. És csakugyan, Octavianus és barátjainak minden próbálkozása, hogy az alsó népet Antonius ellen izgassák, csekély eredménnyel járt. Még a veteránok is remegtek, megriadva attól a veszedelemtől, hogy közellenségeknek nyilvánítják őket, s fölzaklatva a caesariánus párt nagy részének ellenszenvétől. Föllázadhatnak-e ők háromezren, egy gyerekember vezényletével, a konzul ellen? Sokan elhagyták, a banda olvadozott, mint tavasszal a hó.

Antonius Tivoliba küldte a két légiót és akkor ért Rómába, mikor Dolabella már elindult Keletre. S így remény és félelem ezer változása közben telt el huszonegyediké, huszon-

kettedike, és földerült huszonharmadika . . . Délelőtt hirtelen híre futott, hogy az ülést elhalasztották huszonnyolcadikára. Antonius Tivolibába ment, meglátogatni légióját, hogy mi okból, az nem világos előttünk, s nem volt világos a kortársak előtt sem. Ugy látszik, Antonius egy idő óta erősen nyugtalankodott amiatt a csöndes mesterkedés miatt, amelyet Octavianus megbízottjai, a konzervatívok segítségével légióiban véghezvittek és hírét vette, hogy a katonák, akik amúgy is elégedetlenek voltak és rosszul értesültek az ifjú igazi szándékairól, zokon vették Octavianus új üldöztetését. Lehetséges az, hogy Caesar egyik legkedvesebb tábornoka üldözőbe vegye a fiát, amiért az veteránokat toborzott apja megbosszulásának siettetésére? Talán ezért volt neki olyan sürgős, hogy Rómába jöjjön és leverje Octavianust. Az utolsó pillanatban valószínűen még rosszabb híreket kapott és ijedten közübük sietett, megszelidíteni őket újabb ígéretekkel, mielőtt megadná a halálos döfést Caesar fiának. Ez a halasztás mindenképpen szerencsés dolog volt Octavianusnak, hiszen négy nap alatt annyi minden történhetett! És csakugyan, mielőtt még Antonius visszaérkezett volna, Octavianus azt a kedves hírt vette, hogy új üldöztetése végképp meggyőzte a Mars-légiót, amelyet amúgy is felbőszítettek a kivégzések és elcsábított a kétezer szesztercius ígérete. A légió Octavianus mellett nyilatkozott, s elhagyván a másik kettőt, Albába zárkózott. E katonák közt legalább menedéket találhat a veszedelemben most, hogy a háromezer mind elszökött mellőle! Mi több: Cicero,

akit Oppius, Marcellus és Philippus rábeszéltek, s a maga nyughatatlansága is űzött, elhatározta legalább azt, hogy Rómába jön. November huszonhetedikén meg is érkezett. Aznap érkezett meg Antonius is, aki Tivoliban megtudván a lázadást, Albába sietett, s megpróbálta fölnyitítani a város kapuit, hogy katonáinak szívére beszéljen, de nem sikerült, s Antonius annál jobban földühödve Octavianus ellen ért Rómába. Még másnap boszút akart venni rajta, Octavianust azonban ismét megszabadította jószerecséje, mert Antonius, alighanem huszonnyolcadikán hajnalban, azt a hírt kapta, hogy a negyedik légió is követte a Mars-légió példáját, főképp annak a Lucius Egnatuleius kvesztornak a vesztegetésére, aki nem tudjuk, miért állt olyan lelkesen Octavianus pártjára. Ebben a furcsa zürzavarban, míg Octavianus azt hajtogatta a konzervatívek előtt, hogy ő barátja apja gyilkosainak Caesar régi két légiója elhagyta Antonius, azzal vádolva meg őt, aki éppen Decimus elűzésére készült, hogy nagyon is lanyha a nagy halott megbosszulásához!

Ettől a második lázadástól Antonius teljesen elrémült, s eldobta fegyverét, melyet annyi ideje Octavianus torkának szegzett. Ha tovább makacskodik Octavianus üldözésében, a többi három légió is föllázadhat, s vajjon nem kerülne-e akkor egészen a konzervatív párt kegyelmére? Hirtelen fölfogást változtatott, elment a szenátusba, nem beszélt sem Octavianusról, sem fegyverkezéséről, hanem hírül adta, hogy Lepidusnak végre sikerült békét kötnie Sextus

Pompeiusszal, azzal a föltétellel, hogy apja el-
kobzott birtokaiért kárpótolják. Javasolta, hogy
Lepidus tiszteletére könyörgést rendeljenek el.
Mikor a könyörgést és Pompeius kárpótlását
megszavazták, elbocsátotta a szenátorokat, ba-
ráitait pedig házában gyűjtötte össze, hogy a
helyzetről tanácskozzanak. Nem valószínűtlen,
hogy ekkor békülékeny tervekre hajlott, de oda-
haza felesége és öccse várták, felbőszülve a csaló-
dáson, és elszánt tervekre sarkalták. Rögtön ha-
talmára kell kerítenie a gazdag és népes innenső
Galliát, nem engedve időt a konzervatív párt-
nak, hogy megértse és kihasználja a pillanat elő-
nyét. És Antonius most is engedett. De a szená-
tus nem osztotta ki a tartományokat a 43. évre,
melyről Caesar nem gondoskodott előre, és os-
tobaság lett volna hozzá juttatni ellenfeleit
ahhoz, hogy barátaiknak osszák őket. Még az-
nap sürgősen összehívták a szenátorokat estéli
ülésre, szokatlan órában, s ezen az ülésen for-
maságok nélkül, futtában megejtették a tarto-
mányok sorsolását, olyan módon, hogy a böl-
csséges sors erősen Antonius barátainak ked-
vezett. Többek közt Caius Antoniusnak jutott
Macedónia, Calvisius Sabinusnak az antik
Afrika. Antonius éjszaka elutazott Tivoliba vete-
ránjainak nagy részével, hogy átvegye a légio
vezényletét.

IX.

A Filippikák és a modenai háboru.

(Kr. e. 44. december — 43. április 21.)

Antonius elutazásának hírére Rómában sok szenátor, lovag és gazdag plebejus megrémült. Utána mentek Tivoliba, hogy közbejárjanak nála és orvosolják az egyenetlenséget. Öt év alatt, 49 óta, öt polgárháborút vívtak meg; most a hatodik kezdődik? Csakugyan, híre jött már, hogy Decimus Brutus négy újabb légiót gyűjtött, hétre akarván növelni hadseregét, valószínűen befejezett dolognak híresztelvén azt, amihez még csak sebbel-lobbal hozzáfogott, mihelyt megtudta, hogy az események rohanóra váltak. És Antonius, akit a polgárháború épp úgy elijesztett, mint a konzervativeket, majdnem rá engedte venni magát, hogy visszatérjen Rómába. Szerencsétlenségre úgy látszik Lucius közbelépett, megfenyegette, ezért december első napjaiban fölkerekedett innenső Galliába a két légió-

val, a prétori kohorsszal, a lovassággal, a veteránokkal, akik csaknem mind elhagyták Rómát, hogy vele tartsanak, és a kincstár maradványai-
val, amelyet bizonyára fenéig kimarkolt.

A veteránokkal együtt sok tekintélyes caesariánus is — jószántából vagy meghívásra — csatlakozott Antoniushoz, aki Octavianus nyilvánvaló árulása után most már egyetlen vezére volt a pártnak, Decidius Sacsától, T. Munacius Plancustól, Censorinustól Tremelliusig és Volumniusig, akit Antonius műszaki főnöknek akart megtenni. Néhányan utiköltségeiket Atticustól vették kölcsönbe, aki a konzervatívokat segítette ugyan, de a demokratáknak is megfizette a maga biztosítási díját a forradalom ellen. Különben is: aranyhíd a futó ellenségnek. A caesariánus párt, amely áprilisban kiüldözte Rómából a konzervatívokat a nép és a veteránok zavargásaival, most a sorsnak váratlan fordulására kénytelen volt sebtében kitakarodni a birodalom fővárosából, amelynek uralmától annyi minden függött, s a konzervatívok szabadon visszatérhettek. A megmaradt túlzó konzervatívok kicsiny csoportja, Pompeius rokonai és az összeesküvők hamarosan megértették, hogy itt a jó alkalom, Antoniuszal Catilina-módra bánva halálos csapást mérni a caesariánus pártra és megszabadítani a köztársaságot legveszedelmesebb embereitől. Szerencsétlenségükre Brutus, Cassius és a legtekintélyesebb összeesküvők elutaztak, sajnos, nagyon is hamar, és a szenátus alkalmatlan és obsz-kúrus többsége magára hagyatván, elnézésre hajlott, nem akarta kiirtani a caesariánusokat, s kész

volt megbocsátani Antonius minden törvénytelenységét. De különben is Decimus vezénylete pár nap múlva véget ér, s ha Antonius kormányozza is öt évig Galliát, a világ nem dől össze. Nem okosabb hát engedni? És Antonius ellenségei közül senki se mert háborút kezdeni a szenátusban. Így azután a köztársaság december első napjaiban leírhatatlan zűrzavarra volt hagyatva mindenektől. Nem voltak többé konzulok, több prétor hiányzott, a hivatalok mind lejáróban: ezért aztán mindenkinek kapóra jött az az ürügy, hogy mindent az új tribunokra bíznak, akik december tizedikén jutnak hivatalra. Közben majd elvállik, hogy mit csinál Decimus Brutus: ellenáll-e vagy enged? Decimust sokan biztatták magánlevélben, hogy álljon ellen, néhányan utána is utaztak, de senki sem merte összehívatni a szenátust és törvényes meghatalmazást adatni neki, hogy nyíltan háborút kezdhessen Antoniusszal. Csak egyetlenegy ember hajtottá buzgón a konzervatívek és a Caesar gyilkosai malmára a vizet: maga Octavianus. Örült csodálatos megmenekülésének, és sietett biztosságba a két föllázadt légióhoz Albába. Majdnem az egész caesariánus párt elhagyta, viszont a túlzó konzervatívek kis csoportja hősnek hizelegte, legutóbbi veszedelme pedig elkésérítette Antonius ellen, s a nagyratörő ifjú arra akarta fölhasználni ezt a zűrzavart, hogy hivatalos tekintélyhez jusson, mindenáron háborút szervezve. Hírvivőket küldött Decimus-hoz, fölajálta neki segítségét és szövetségét, ha ellene áll a konzulnak, körüludvarolta katonáit,

s a légiókkal proprétori jelvényeket kínáltatott föl magának, hogy aztán mímelt szerénységgel visszautasítsa, közben pedig barátai és rokonai útján praktikákat kezdett az Antonius ellene-sebb konzervatívokkal és az összeesküvők rokonaival. Föjlajálta, hogy hadsereget gyűjt Decimus segítségére, újonc légiót toboroz és a két légióval Arezzoba megy, amely városban apja vele-ránjai laktak, s ott helyreállítja Caesar hetedik és nyolcadik légióját a Campaniában szedett kevés veteránból, aki vele jött, és újonc katonákból, ha megszerzik neki a kívánt törvényes tekintélyt. Míg ő így buzgólkodott, a konzervatív pártnak abban a részében, amelyet nem vakított el Antonius gyűlölete, bizonyos kedvetlen hűvösség jelentkezett. A két légió nemhogy kioltotta volna, hanem szította bizalmatlanságukat és ellenszenvüket Caesar fia ellen. Azután meg nem volt tekintélyes vezérük sem. Próbálkoztak Ciceroval: de Cicero tétovázott, s nem engedett abból a szándékából, hogy január elseje előtt nem jelenik meg a szenátusban. Lassan-lassan mégis lélekre kaptak a konzervatívok, szabadabb levegőt szíván a veteránok távozása után. Kezdték összeegyezkedni, tárgyalni, intrikálni. Cicero szinte észre sem vette, úgy belesodorták az Antonius ellen való harcba az utóbbi hónapok bosszúságai, ideológikus nekibuzdulása, hazafias aggodásai és a szeptember elsejei sértésen érzett gyűlölsége, s ezt csak tüzelte, nem hogy csöndesítette volna valami nyughatatlan tettvágy, amely Rómában fölébredt benne a hosszú bölcseleti szemlélődés után. Azokban a

napokban érkezett Rómába egy bizonyos Lupus, akit Decimus küldött, hogy kérdezze ki a legtekintélyesebb férfiakat, mit tanácsolnának neki. Cicero házában kis tanács gyűlt össze, amelyen részt vettek Servius Sulpicius és Scribonius Libo is, Pompeius apósa. Cicero bizonyára ismerte már ekkor Octavianus javaslatait. Határozatba ment, hogy Decimusnak azt fogják tanácsolni, cselekedjék a maga iniciatívájából, ne várjon a szenátus rendeleteire. Bizonyos M. Seius azonnal útrakelt és megvitte neki a feleletet. A helyzet azonban december tizedikéig továbbra is bizonytalan maradt. Cicero még erősen kételkedett azon, hogy Decimus magára merné venni azt a felelősséget, amely elől annyian visszarettentek Rómában, úgy, hogy nem sokkal ezután azt írta neki, ne tekintse örülségnek Octavianus toborzásait és a két légió föllázadását, mert minden tisztességes polgár helyesli őket.

Végre december tizedikén az új néptribunok hivatalra léptek, s ez időtájt utazott el Caius Antonius barátai kohorszával Macedóniába, azzal a föltett szándékkal, hogy gyorsan fog járni. De az új tribunok is tétlenül engedtek elmúlni néhány napot, s végre elhatározták, hogy a szenátust összehívják december huszadikára, nem Antoniusról vagy Decimusról értekezni, hanem intézkedni arról, hogy az új konzulok veszedelem nélkül léphessenek hivatalra, mintha a veteránok még mindig fenyegetően nyüzsögnének Rómában. Ennyire nem akarták elhinni, hogy valóban eltakarodtak mindany-

nyian! De aznap — talán tizennegyedikén vagy tizenötödikén — jutott Rómába az a hír, hogy Decimus ediktumot adott, amelyben kijelenti, hogy Antoniust nem ismeri el Gallia helytartójának, és a tartományt a szenátus hatalmára tartja fönn. Decimus tehát háborút akart! Ez a híradás nagyon fölzakarta a lelkeket Rómában, és különösen fölzakarta Cicerot. Kitértson továbbra is szándéka mellett, hogy január elsejéig nem teszi be lábát a szenátusba, vagy pedig elmenjen a huszadikai ülésre? Az összeesküvők és Octavianus barátai és rokonai sarkalták. Könnyű dolog volt előrelátni, hogy a vita átcsapódik a tribunok sovány napirendjéről Decimus ediktumára. És akkor? Elszalasztaná vajjon az alkalmat, hogy nagy dolgot vigyen véghez, olyat, sőt dicsőségesebbet, mint a catilinai elnyomás volt, kiirtva Caesar pártját és végképpen helyreállítva a köztársaságot? Nagyra-törésének nemesebbik fele, a haza iránt való kötelességeinek tudata, apái köztársasági szabadságának eszményi szerelme, Antonius gyűlölete, annyi elveszett vagy veszendő barátja iránt való érzése mind arra ösztönözték, hogy merjen. De a nehézségeknek se szeri, se száma nem volt, és a veszedelem óriási. Cicero szinte érezte, hogy ennek az elhatározásnak a pillanatán fordul meg élet és halál, s az ő természetes félnksége megriadt. Valószínű, hogy Octavianus megbízottjainak, barátainak és rokonainak unszólása is növelte bizonytalanságát: ha azok a szövetkezési ajánlatok, amelyeket az ifjú Decimusnak tett, feléje fordították is a sok bizalmat-

lankodót, ha oktalannak látszott is csak úgy könnyedén elutasítani öt légiót, mikor a háborút valószínűnek tudták, mégis csak súlyos dolog hivatali tekintélyt ruházni egy húszéves ifjúra, aki Caesar nevét viseli! Egyik gondolatról a másikra csapva tétovázott Cicero napokig, s nem tudott határozni. Tizenkilencedikén aztán elébe állt az igen vagy nem kérdése. Ezen a napon már oda kellett szegődnie valamelyik párthoz. És tizenkilencedikén este még mindig nem határozott. Huszadikán hajnalban, mikor fölkel, még nem tudta, hogy elmegy-e vagy sem. Útött életének legfőbb órája: a végső merészség, az utolsó áldozat, a teljes dicsőség órája! De végül hirtelen határozott, azon a reggelen. Hatvanéves fejjel ő, aki ügyesebben forgatta a tollat, mint a kardot, a nyolc hónap óta kétszínűsködő vagy kertelő politikai világban elsőnek vetette magát az örvénybe, olyan merészséggel, amelyet bizonytalan természete még szebbé és szinte hősiessé nagyít annak a szemében, aki ismeri a cselekvés rettentő kétségeit. Elment a szenátusba, ahol sem Hirtius, sem Pansa nem jelent meg, és elmondotta harmadik filippikáját, egy mérsékelt hangu beszédet, amelynek az volt a célja, hogy kiismerje a szenátus veszedelmes talaját. Azt javasolta, szavazzanak dicséretet Decimus Brutusnak ediktumáért, és Octavianusnak toborzásaiért, a két légiónak föllázadásukért. Pansa és Hirtius a január elsejei ülésen minden egyéb ügy előtt számoljanak be azokról, akiknek érdemeikért kitüntetés jár a köztársaságtól, kezdve a vezéreken le a katonákig. Tö-

röljék el a tartományok kisorsolását, amelyet Antonius november huszadikán megejtett, és minden helytartó maradjon mostani tartományában addig, míg a szenátus másokat küld. Úgyes beszéd volt, mert nem vetette föl nyíltan a béke vagy háború alternatíváját. Ellene csak Varius Cotila szólalt föl, de igen gyöngén. Ezért aztán a többség, nem kellvén félnie, hogy túlságosan kompromittálja magát, megszavazta az összes javaslatokat. Még aznap elismételte Cicero ugyanezeket a dolgokat a nép előtt negyedik filippikájában.

Közben megjöttek a háború első hírei. A háború azonban itt csak beszédmód: mert úgy látszott, hogy mind a két ellenfél kerüli egymást. Antonius és Brutus levélváltásba kezdtek, s a levelekben mindegyik arra szólongatta a másikat, hogy — a tulajdon javára — engedjen: Brutust arra, hogy a *lex de permutatione provinciarum* értelmében üritse ki innenső Galliát, Antonius pedig arra, hogy a szenátus nevében respektálja a tartományt. De Antonius azután Bolognába helyezte főhadiszállását és hadserege jórészét, s engedte, hogy Decimus Brutus a hadseregét Modenába (Mutina) vezesse és teljesen fölkészüljön egy hosszú ostromra. Decimusnak nem volt kedve megtámadni Antonius három kipróbált légióját az ő hevenyészett hadseregével, ezért húzni-halasztani akarta a dolgokat, hogy barátjai megerősítést küldhessenek Rómából. Antonius, aki talán rajt akart ütni Decimuson és le akarta verni, előbb a légiók lázadása okozta veszteségeit szerette volna helyre pótolni, nagy-

számu sereget gyűjtve, amely mindenképpen hasznára lehet, akár kiüt a polgárháboru, akár orvoslódik a helyzet. Csakugyan, megfélemlíteni ellenségeit, megmutatva nekik, hogy kész a háborúra, december huszadika után csekély katonaságot küldött, hogy fogja körül Modenát ostrom látszatával. De aztán, míg ő Bolognában várta a tavaszt, egy bizonyos Lucius Pisot Macedóniába küldött az ott maradt légióért, Ventidius Bassust pedig sok pénzzel Délitáliába küldte, hogy szedje össze Caesar hetedik és nyolcadik légiójának veteránjait — akik elpártoltak Octavianustól — és a kilencedik légióbelieket is. Mindezek végeztével ahelyett, hogy megvette volna Modenát, arra volt minden gondja, hogy Rómát ne engedje egészen ellenségei kezeügyére. A dolgok úgy fordultak, hogy Antonius nemcsak a caesariánusok hagyományait, hanem szerzett érdekeit is megtestesítette, amelyeket restauráció veszedelme fenyegetett abban az esetben, ha ő a vesztes. Emiatt a párt, amelyet júniusban és júliusban újjászervezett, hűségesen melléje sorakozott a veszedelem idején. Fufius Calenus is, aki az előző hónapokban sokszor hajlott Antonius ellenségei felé, most az ő pártjára állt, talán nyomósabb érvek erejétől. Házában vendégelte Fulviát, s arra készült, hogy a szenátusban élére áll a régi caesariánusoknak és mindazoknak, akiket Antonius szenátorokká nevezett ki, vagy egyéb módon lekötelezett, s akik Antonius vereségétől javaik elvesztését féltették. Antoniusszal egyetértve — Antonius folytonosan leveleket írt neki — békereménységekkel akarta áltatni a sze-

nátust, s így aztán elhúzni a dolgokat, megakadályozni a csapaterősítések küldését, időt adni Antoniusnak, hogy Lepidusszal, Plancusszal és Pollioval intrikálhasson, aztán majd elválik a dolog. Rómában ezeket a híreket erősen nagyították a túlzó konzervatívek, az összeesküvők rokonai, Octavianus barátai, — akiket a huszadiki ülés már nekibátorított, — mintha Decimus máris vaspántba lett volna szorítva. A publikum fölindult és megriadt. A legtöbbek véleménye megfordult Octavianus javára. Sokan valóra vették, hogy Antonius csakugyan végigfosztogatta volna Rómát, ha Octavianus föl nem lázította volna a légiókat. Kezdték Octavianust Róma megmentőjének ünnepelni, s azokat a cselekedeteit, amelyekről Cicero néhány napja még nagyszerényen csak azt kívánta, hogy ne tekintsék örületéseknek, most városszerte a bátorság netovábbjával csodálták. Octaviánus és a konzervatívek közt végre megkötött az Antonius vesztére való szövetség: Caesar fia hadsereget gyűjt és a konzervatívek kárpótlásul megszavaztatják a szenátussal a szükséges öszszegeket, és húsz éves letére ráruháztatják a próprétori és szenátori méltóságot azzal a kiváltsággal, hogy a konzulságot a törvényes időnél tizenhét évvel korábban kérheti. Marcellus, Philippus, — Antonius legdühösebb ellenségei, — rábeszéltek két öreg és tekintélyes személyt, Servius Sulpiciust és Publius Serviliust, hogy ők javasolják e kitüntetések Octavianus számára. Cicerot pedig arra, hogy nagy beszéddel támogassa a javaslatot.

Krisztus előtt 43-ban január elsején, a szenátus első ülésén, az új konzulok: Hirtius és Pansa beszédeinek végeztével Fufius Calenus állt föl elsőnek szólásra. Nagy mérséklettel igyekezett lekisebbíteni az események komolyságát, s megnyugtatta a szenátust, hogy Antonius nem akar háborút. Végül azt javasolta, küldjenek követeket Antoniushoz, alkudozni a békéről. Utána Servius Sulpicius és Publius Servilius beszélt. Azt javasolták, hogy adják meg Octavianusnak a proprétori méltóságot és annak a hadseregnek a vezényletét, amellyel megakadályozta Antonius vérontásait. Tekintsék prétori rangon levő szenátornak, s épp úgy pályázhasson a hivatalokra, mintha már kvesztorviselt ember volna. Majd Cicero emelkedett szóra. Forradalmak idején megtörténik olykor, hogy a toll félnék, tétova, lassú emberei a szenvedély ekzaltációjában egy időre ügyesekké, lendületesekké és fáradhatatlanokká válnak, hősök módjára. Ciceroval is ez a változás történt a szenátus legutóbbi ülése óta eltelt két hét alatt. A *De republica* doktrinér szerzője elfeledte az ő alkotmányos felhőtíprását, félredobott minden félelmet és tétovázást és megértette, hogy a konzervatív ügyet csak forradalmi eszközökkel lehetett megvédeni. És csakugyan, ötödik filippikájában dühösen nekirontott Antoniusnak, szertelenül megnagyítva összes bűneit. Kijelentette, hogy nem a caesariánus párt, hanem egy szegénylegény-banda ellen való háborúról van szó. Elfogadta Servius és Servilius javaslatait, s végül egyéb dolgokat is javasolt: rendeljék el a nép-

fölkelést, hirdessék ki a *tumultus*-t és az ostromállapotot, állítsanak aranyszobrot Lepidusnak köztársasági érzései jutalmául, Egnatuleius a törvényes időnél három évvel hamarabb pályázhasson hivatalra, fizessék meg a katonáknak az Octavianus ígérte összegeket és ígérjenek nekik újabb jutalmakat földben, pénzben és kiváltságokban. A két párt harca kitört. Antoniusnak bizonyára nem sok esküdt barátja volt a szenátorok közt, de sok volt az olyan, aki nem mert egészen Antonius ellen esküdni. Sokan voltak tekintélyes férfiak — mint Piso és a két konzul — akik ellene voltak a háborúnak. Ezért sokan szívesen látták Calenus javaslatát. Már ezen az első napon sikerült Antonius barátainak meghosszabbítaniok a vitát, és a határozatot másnapra halasztatniok. Másnap azután folytatták a vitát. De mert éjszaka a túlzó konzervatívek mindent elkövettek, hogy az új ülésre többségben térjenek vissza, Antonius barátai vereségre számítottak, ha szavazásra kerül a sor, azért egy tribunnal elhalasztották a szavazást. A többség méltatlankodott ezen az obstrukción, s azzal állt bosszút, hogy azonnal elfogadta az Octavianusnak javasolt kitüntetésekét. Mindössze annyi módosítással, hogy konzuli és nem prétori rangon kerüljön a szenátusba, és a konzulságot nem tizenhatsz, hanem csak tíz évvel hamarabb kérhesse. Tizenhatsz évet sokkaltak. Az Antonius-pártiak nem mertek most is vétót mondani, de éjszaka munkába álltak barátjuk érdekében. Még Antonius öreg édesanyját és Fulviát is elküldték a tétovázó szená-

torok házaiba, hogy jóindulatukba ajánlkozzanak. Január harmadikán már növekvő izgalomban vitatkoztak. Cicero újból fölszólalt, s barátai zajosan megtapsolták, hogy visszafordítsák a bizonytalanokat. Mások is beszéltek, de aznap, nem tudjuk mi okból, nem határozhattak. Még egyszer össze kellett ülniök, negyedikén. Ekkor Piso beszéde után végül a közép-utat választották: elhatározták, hogy Servius Sulpiciust, Pisot és Lucius Marcius Philippust követségbe küldik Antoniushoz, nem békealkudozásokra, hanem azzal a parancsal, hogy kerüljön a Rubiconon innen. Ha nem engedelmessé válnak, kihirdetik a *tumultus-t*. Addig is folytatják a fegyverkezéseket, s az egyik konzul átveszi a fővezényletét annak a hadseregnek, amelyet Octavianus már előkészített Arezzóban, Gallia felé vezetve. Lucius Caesar javaslatára Lucius Antonius agrártörvényét is visszavonták.

Cicero még aznap elmondotta a zsúfolt Fórumon hatodik filippikáját, beszámolva a történelekről. Figyelmeztetett arra, hogy a háború bizonyos, és elismételte amit már Aristoteles megírt Nagy Sándornak a görögökről: a többi nép élhet szolgaságban is, a római csak szabadságban. Szünet következett, amely alatt Hirtius — sorshúzás szerint — elment Rómából Octavianushoz, bár alig, hogy lábadozott. Pansa Rómában maradt, két új légiót szedni és pénzt gyűjteni. Cicero pedig, ha törvény szerint nem is, de tény szerint a köztársaság fejévé lett. December huszadikai és január elsejei beszédei után az öreg szónok, mint a merészség magas

sziklája emelkedett, akit mindenfelől megláthat-
tak az általános bizonytalanság mély és pusztasíkságáról. Mindenki hozzá futott fenyegető veszedelmeket beárulni, óvatossági intézkedéseket javasolni, tanácsot kérni. Ő maga is beleavatkozott minden közügybe, hogy vigyázhasson cēkrétumai végrehajtására, különben holt betű maradt volna mindegyik. Így például, bár a szenátus az ő javaslatára eltörölte a tartományok november 27-iki sorsolását, Caius Antonius már útrakelt Macedóniába és Calvisius Sabinus már eltávozott Rómából és a legátusokat elküldte a tartományba. Cicero, aki résen állt, többször tiltakozott Calvisiusnak e bitorlása ellen, de hasztalan, semmi szigorúbb rendszabályt nem tudott hozatni. Ezenfölül sűrűn váltott levelet Octavianusszal is, megértve, hogy rendkívüli kitüntetéseiért a felelősség sokkal jobban terheli őt, mint Serviliust és Sulpiciust, január elsejei nagy beszéde után, amelyben annyira földicsérte az ifjút és kezességet vállalt érte. Igyekezett tehát messziről is irányítani, tömérdek levéllel, mindegyik csupa tanács, — így vette magára közvetve a háború irányítását és felelősségét. Szóval az általános bomlásban neki kellett az állam szerveinek számtalan hiányosságát pótolnia, s új tekintélyének tudatába és a munkába belémelegedve, reggeltől-estig személyeket, bizalmas közléseket, követeket fogadott, tanácsokat tartott, leveleket írt és olvasott, minden alkalommal tüzelve a háborús kedvet. Mikor Pansa január második felében összehívta a szenátust, megvitatni némely közigazgatási

kérdést a via Appia, a pénzverés és a Luperkáliák felől, az öreg szónok ezt az alkalmat arra használta, hogy szenvedélyes beszédben — ez volt hetedik filippikája — fölszólítsa a szenátorokat: ne a pénzveréssel törődjenek, hanem az elkerülhetetlen háborúval.

— Semmi áron sem akarok békét Antoniuszal, — mondta. Ha nem élhetünk szabadságban, inkább meghalunk!

Pedig hát... A két konzul eközben barátságos leveleket írt Antoniusnak, kijelentve, hogy ők hajlandók a békére. Hasonlóan cselekedett titokban több római szenátor, aki aztán nagyhangon kidicsérte Cicero bátorságát. A követek csak azért fogadták el a megbízatást, hogy valamiképp végét vessék a szenátus hosszú vitáinak, s arra készültek, hogy útközben az *ultimatum*-ot alkudozások jó alkalmává fordítsák. Hármuk közül a legöregebbet és legbetegebbet, Servius Sulpicius Rufust megölte a fagy útközben, a havas Appennineken, s így Antonius táborában csak ketten jelentek meg, Piso és Filippus. Ott aztán tulajdon szemükkel látták, hogy az a férfiú, akit Cicero odahaza római vérre szomjas vadállatnak mondott, nagyon furcsa módon vezeti az ostromot: kevés katonával, csekély haderejét szétszórva Claternétől Pármáig, és szántszándékkal olyan lazán fogva körül a várost, hogy az élelmiszert továbbra is bátran szállíthatták befelé. Antonius a tavaszt és a megerősítéseket várta, hogy igazi háborút kezdjen, ha szükségét látná. Közben úgy szerepelt, mint Caesar megboszulója és katonái ügyének védel-

mezője. Emisszáriusokat küldött Asinius és alighanem Plancus légiójához és kétezer szeszterciuszt ígért nekik, ha átpártolnak hozzá. Levelekkel és üzenetekkel igyekezett csatlakozásra bírni Lepidust és Plancust. Innenső Galliában újonc légiót szedett, Modenába pedig emisszáriusokat küldött, megüzenve Decimus katonáinak, hogy nem ő ellenük harcol, csak Decimust akarja megbüntetni, mint a diktátor meggyilkolásának részesét: hagyják el Decimust, vállaljanak közös ügyet Caesar összes veteránjaival, nagy kárpótlást ad nekik. Ezek a mesterkedések titokban történtek, ellenben a lágy ostromlás a követek szemeláttára. Philippus és Piso tehát nem fenyegetőzve és félemlítve jelentek meg Antonius előtt, hanem minden tisztelettel, amely ekkora személyiséget megillet, barátságosan beszélgettek vele, s ha nem is kaptak engedélyt arra, hogy Decimus Brutusszal közölhessék a szenátus határozatait, legalább a következő észszerű békejavaslatokat kapták. Antonius átengedi innenső Galliát, ha öt évre meghagyják őt túlsó Galliában három légiójával és azzal a másik hárommal, amelyet Ventidius gyűjtött. Nem törlik el az ő és Dolabella intézkedéseit, nem szüntetik meg a *lex judiciaria*-t, nem indítanak vizsgálatot azon összegek dolgában, amelyeket a földvásárlási bizottság szedett a kincstárból, földeket utalnak ki hat légiójának, lovasságának és prétori kohorszának. Annyi bizonyos, hogy Antonius mindössze dús tartományhoz akart jutni! Piso és Philippus örültek e javaslatoknak, s visszatértek Lucius Varius Cotilával, aki

Antoniust akarta képviselni a további tárgyalásokon. Közben Hirtius és Octavianus Arezzóból Riminibe érkeztek, átkelve az Appennineken, s a Via Aemilián Forum Cornelibe kapaszkodtak, Imola környékére, és ott téli táborot ütöttek, sőt Hirtius néhány nap múlva elkergette Claternéből Antonius előőrseit.

A követek február elején értek vissza Rómába, és Pansa azonnal összehívta a szenátust. Cicero természetesen éktelen dühre gerjedt, mikor megtudta, hogy a két követ hogyan kijátsozta január negyedikei *senatusconsultum*-át, s magánlevelekben nyomorultaknak nevezte őket. Kissé mégis megvigasztalódott azon a gondolaton, hogy a szenátus most már úgyis háborút fog üzenni. Az ülésen nem látván semmi szükségét beszédnek, egészen kurtára fogva mondta el a véleményét: nyilvánítsák Antoniust *hostis*-nak. De a szenátorok többsége most már nem tett le arról a reményről, hogy Antoniuszal megegyeznek. Fufius Calenus új békeszerzők kiküldését javasolta. Lucius Caesar, Antonius öreg nagybátyja, a büszke konzervatív, talán engedve barátai unszolásának, Cicero javaslatához mérséklésül azt ajánlotta, hogy ne a *bellum*, hanem csak a *tumultus* hirdettessék ki, azaz ismerjék el, hogy a közrendet ugyan megháborították, de igazi polgárháború még nem tört ki. Pansa — aki mindig udvarolni akart a caesariánusoknak, s a centuriók tanácsa elé egyenesen azt a törvényt akarta terjeszteni, hogy erősítsék meg Caesar intézkedéseit — Lucius Caesar javaslatát pártolta, s úgy irányí-

totta a vitát, hogy a szenátus is elfogadta. Cicero elkeseredésében új, dühösebb támadást tervezett a másnapi ülésre, amelyen Pansának közölnie kellett Hirtius levelét a claternei csatározásról, s végre már javasolnia kellett, hogy adják vissza a marseilleieknek, amit Caesar 49-ben elvett tőlük, mert az utóbbi hónapokban már erősen sürgették. Cicero anélkül, hogy pontosan ehhez a tárgvhöz tartotta volna magát, elmondta nyolcadik filippikáját. Kifogásolta az előző nap határozatait és bizonygatta, hogy ez már nem *tumultus*, hanem háború. Éles hangon kikelt Calenus, a konzulok és a követek ellen, s megjósolta, hogy kobzások és vérontások következnek, ha Antonius gvőz. Miért hűtenék le bűnös tétlenséggel az itáliai és galliai városok lelkesedését, amelyek mind a szenátus mellett tartanak? Befejezésül azt javasolta, engedjenek időt Antonius katonáinak március tizenötödikéig, hogy elhagyják őt. Ha nem, akkor úgy bánjanak velük, mint lázadókkal. Az éles beszéd hathatós volt: javaslatát elfogadták. Utána egy másik javaslatról kellett tárgyalni. Pansa terjesztette elő, aki talán kárpótolni akarta a konzervativeket előző nap való árulása miatt: állíttassanak közkölségen sírmeleket Servius Sulpiciusnak, a Fórumon pedig lovasszobrot, mint a küldetésük közben megölt követeknek szokták. De Servilius szőrszálhasogatónan vigyázott a törvényességre az apró dolgokban, s azt vetette ellen, hogy Servius betegségben halt meg, nem kard ejtette el. A fáradhatlan öreg ekkor Pansa javaslatának védel-

mére elmondta kilencedik filippikáját, azzal a szofisztikus érveléssel, hogy a halálnak csak az okát, nem a módját kell tekinteni. Marseille felől semmit se határoztak.

A dolog úgy állt, hogy csak Cicero akarta igazában a háborút. A többiek mind hazug tartózkodással beszéltek, vagy azzal a titkos szándékkal cselekedtek, hogy nem feszítik végsőkéig a húrt. Még Hirtius, még Octavianus is, aki pedig kezdetben nagy türelmetlenséggel dolgozott azon, hogy Antonius tönkre tegye. Antonius három légióval és egy kohorsszal két kiszolgált és öt újonc légiót ostromolt, s négy kiszolgált és egy újonc légió ellen kellett kitaratania: ha Hirtius és Octavianus megtámadták volna, ahogy a katonai okosság diktálta, akkor vagy közrefogták volna Decimusszal és holtbizonyosan tönkreverték volna, vagy pedig északra kellett volna menekülnie. Ehelyett Hirtius és Octavianus a claternei csatározás után visszavezették katonáikat a táborba, és nem mozdultak többé. Mert Antonius megmerevítette Octavianust, Decimust és Hirtiust, elébük mutatva az akkori politikusok Medúza-fejét: Caesar megboszulását. A veteránok véleménye újból Antoniusnak kedvezett. Annyi tény, hogy Ventidius fegyverbe tudta hívni a hetedik, nyolcadik, kilencedik légió csaknem minden veteránját, s most már Caesarnak két hetedik és két nyolcadik légiója volt fegyverben: Ventidiusé és Octavianusé. A négy közül vajjon melyik volt Caesarnak igazi két régi légiója? Decimust nyugtalanították Antonius titkos bujto-

gatásai, folyton arra kellett vigyáznia, hogy katonái föl ne lázadjanak, s nem mert kivonulni támadásra. Hirtiust betegsége is elgyöngítette, s nem mert szembeszállni régi barátjával, aki azért fogta ostrom alá Decimust, hogy közös jóltevőjükért bosszút vegyen. Octavianust szintén megriasztotta a katonai lázadás kísértő veszedelme, megzavarta Hirtiust tétlensége, s nem tudta, mit tegyen. Hogy az időt múlassza valamivel, újra elővette kedves irodalmi gyakorlatait, s mindennap szavalt és írt. Szerencsére néhány nap múlva hirtelen újabb incidens történt, Ciceronak kedvező. Egy napon — február közepe felé járunk — a szenátorok váratlanul azt az értesítést kapták, hogy Pansa újból összehívta a szenátust másnapra, mert Brutustól olyan levelek érkeztek, hogy nem lehet tovább halasztani a gyülekezet összehívását. Brutus, aki ősszel Athénbe ért, egyik barátja házában szállt meg vendégül, és mint akármelyik magánzó, Teomnestos és Cratippos bölcséleti tanfolyamaira iratkozott több ifjú római tanulóval, köztük volt Gneus Domitius Aenobarbus, Cicero fia, és egy húsz éves venusiai ifjú, akit Quintus Horatius Flaccusnak hívtak. Horatius Flaccust az apja fogta tanulásra, egy becsületes, okos, fiát nagyon szerető fölszabadult, aki mint adószedő megtakarított némi jövedelmet és Apulia mellett egy kis birtokot szerzett. Ezek az ifjak, csaknem mind neves családból valóak, nagy tisztelettel fogadták a zsarnokgyilkost, úgy fogadta maga Athén is, az idegenek hitvány városaivá romlott régi és dicsőséges köz-

társaság, amely csak úgy ontotta a kitüntetések minden jelesebb vendégére. A lelkek föltüzelődtek, s a kesergések, ünnepségek és beszélgetések közben hamarosan forradalmi összeesküvést kezdtek tervelni. Kinek jutott először eszébe, azt nem tudjuk, mert az adatok nagyon töredékesek és homályosak. De valószínű, hogy nem Brutus volt a szerzője, ő csak bátorította a többieket tekintélyével anélkül, hogy vezérekedni akart volna, s barátai, a körülmények és egy első alkalom vonták bele: novemberben tekintélyes összegű pénz — tizenhatezer talentum — érkezett Rómából, Treboniustól. Az ifjak, akik Brutust körülvették, mikor megtudták, hogy az adó vitelével megbízott személynek érintenie kell Görögországot is, rábizonyították, mennyire szükséges volna útközben elkobozni ezt az összeget, amely ha Itáliába ér, ellenségeik kezére jut, és csak neki van elég tekintélye rábírní Trabonius küldöttjét az összeg átadására. Brutus csakugyan elébe ment a küldöttnek Euboeába, és rábírt, hogy a pénzt neki adja át. Ekkor aztán kénytelen volt valamely módon fölhasználni az elcsent összeget a konzervatív párt hasznára. 44 novemberében, mint egy forgószél vonult keresztül Macedónián Dolabella, aki egy légiót magával vitt, a lovasság egy részét előre küldte, és haladéktalanul folytatta utazását Ázsia felé, meghagyva a hátramaradt lovasságnak, hogy két hadtestben vonuljon utána. Mikor Dolabella elutazott, Brutus ifjú barátai rávetették magukat arra, hogy Trebonius pénzével intrikáljanak katonái között. Do-

mitius visszafordította útjából az egyik lovas hadtestet. Másvalaki, talán egy bizonyos Cinna, Brutus pártjára szerezte a másikat. Cicero fia lázadásra bírta az utolsó macedóniai légiót, amelyért éppen akkor jött meg Marcus Antonius legátusa. Decemberre Brutus egész kis hadseregnek volt a vezére és ifjú bámulók kohorsza vette körül, köztük Horatius is. Ezzel aztán Tessalonicába ment. Macedónia helytartója Hortensius, akinek nem volt többé katonája, elismerte utódjául, s Brutus ekkor hatalmára kerítette azokat a fegyvereket, amelyeket Caesar Demetriasban fölhalmozott. Hortensius segítségével új légiót szedett Pompeius veteránjai közt, akik sűrűen maradtak Macedóniában és Tessaliában Pharsalus után . . . De készülődései közepette, január első napjain vette hírért, hogy Caius Antonius, akit Macedónia helytartójául neveztek ki, Dyrrhachiumban partra szállt. Brutus attól tartott, Caius Antonius megegyezik Illyricum helytartójával, a caesariánus Vatinius-szal, hogy háborút kezdjen ellene. Azonnal összeszedte kis hadseregét és nem törődve a kemény téllal, erőltetett menetelésben megjárta azt a kétszázhetven mérföldet, amely Tessalonicát Dyrrhachiumtól elválasztja, és január huszadika után az Adria partjára ért. Szerencséjére Vatinius beteges volt és tehetetlen, katonái nem szerették, s így Caesar halála után nem tudta elejét venni, hogy az illyriai népek föllázadjanak, s megtagadják az adófizetést, sőt egy hátbatámadtatásnál öt kohorszát vesztette. Hadserege emiatt, nem kapván meg zsoldját, elége-

detlen volt és háborgott. Mikor Brutus nagy pénzeivel megérkezett, Vatinius három légiója közül kettő Caesar gyilkosához pártolt, egy Caius Antoniusszal ment, és Vatinius hatalom nélkül maradt. Caius Antonius igyekezett Epyrus felé visszavonulni, de útközben elvesztette három kohorszát, s végül a megmaradt héttel Apolloniára vetette magát, ahol Brutus ostrom alá fogta. Mindezekről Brutus beszámolt leveleiben, és azt kívánta, hogy cselekedeteit hivatalosan erősítse meg a szenátus.

Könnyű elképzelni, mekkora fölindulást keltettek Rómában ezek a hírek. Egy férfiú, aki úgy menekült Itáliából, kevés hajóval, kevés barátjával és az Atticus kölcsönadott százezer szeszterciusával, fölforgatta a katonai vezénylet és a helytartóságok törvényes rendjét. A konzervatívok ime, rosszul itéltek, amikor azt hitték, hogy a seregek mind teleivakodtak caesariánus szellemmel, és soha nem szerezhetik meg egyiket sem a szolgálatukra. Többet ért ez egy nagy diadalnál, mert hihetetlenül megerősítette a lelkeket. Éppen ezért búsultak el rajta Antonius barátai is. Éjszaka nagy sebbel-lobbal elhatározták tehát, hogy egy elkeseredett kísérettel próbálják megakadályozni Brutus cselekedeteinek szenátusi jóváhagyását. Csakugyan másnap, a macedóniai levelek fölolvasása után, fölállt Calenus és beszélt. Kidicsérte Brutus leveleinek stilusát, de kimutatta, hogy Brutus cselekedeteit nem lehet jóváhagyni, mert törvénytelenek, s még egyszer előhozakodott a nagy madárijesztővel: a veteránokkal. A veteránok

nem bíznak Marcus Brutushoz, vigyázzon a szenátus, ha teljesíti Brutus kérését, valamenynyiüket elidegeníti magától. De ez alkalommal Cicero tizedik filippikájában lelkesen magasztalva Brutus forradalmát, könnyen elfogadtatta azt a javaslatot, hogy Brutust ruházzák föl Macedonia, Illyricum és Görögország prokonzuli fővezérségével, s hagyják meg neki, hogy tartózkodjék Itália közelében. De ha a szenátus fölbátorodva ezen a sikeren eltörölte is Antonius összes törvényeit, sem Antonius Modenában, sem barátjai Rómában nem csüggedtek el nagyon. Bizodalmuk növekedett, mert érezték, hogy összes ellenségeik, az egy Cicero kivételével, bizonytalanok a légiók hűsége felől és tétováznak. Sőt Antonius, aki kezdett letenni arról a reménységéről, hogy Decimus légióit föllázíthatja, február vége felé kitakarodott Bolognából, s minden haderejét Modena köré gyűjtötte és igazában körülzárta a várost. Ventidius Bassusnak pedig megparancsolta, hogy siessen három légiójával, amellyel úton volt Ancona felé. Szóval elhatározta, hogy igazi háborút kezd Modena megvételeére. Annál sürgősebb volt Antonius barátainak, hogy Rómában tartóztassák Pansát, aki nagy lassúsággal készülődött, segítséget vinni Modenának. S ime, március elején (talán elsején vagy másodikán) újabb bonyodalom történt, Antonius barátainak a legkedvezőbb: híre jött, hogy Dolabella bevonult Ázsiába a légióval és a lovas hadtesttel, árulás szerével kézrekerítette Treboniust Smyrnában és megölte, de előbb két napig kínvallatással próbálta

kivenni belőle, hogy hova lett a pénze. Így mondták el a levelek, talán számításból túlozva Dolabella aljasságát. A konzervatív pártnak nagy csapás volt, hogy az ázsiai tartományt, a birodalom dús aranybányáját elvesztette. De kárpótolta valamelyest a Trebonius meggyilkolásának kegyetlen volta, amelyen erősen fölháborodott a közvélemény, s ez sokat ártott Antoniusnak is, mert tudták, hogy egyetértett Dolabellával, és sokan megvádolták, hogy ő biztatta föl. Csakugyan, mikor a szenátus összeült, Calenus kénytelen volt azt mondani, hogy kész Dolabellát közellenségnek nyilvánítani, de ugyanakkor azt javasolta, bizzák az ellene való háborút a két konzulra, majd ha fölszabadították Modenát. Ezzel időt akart veszíttetni velük, új háborús készülődések terhét adva vállukra. Mások azt javasolták, küldjenek Dolabella ellen egy tábornokot, rendkívüli impériummal. De Cicero merészebb javaslattal állt elő, amelyet tizenegyedik filippikájának tárgyául választott: bizzák Cassiusra a Dolabella ellen való háborút, Sziria prokonzulságával és nagy ázsiai, bythiniai és pontuszi hatalommal. Még nem tudott semmi biztosat Cassiusról, de a Brutus jó hírein nagyon elbizakodott, és semmi kétsége sem volt többé, hogy Cassius is megvalósította tervét, amellyel Itáliából távozott. Javaslatának támogatására bizonyosnak állította, hogy Cassius már uralma alá hajtotta Sziriát, visszaszerezte Ázsiát, és ennek nemsokára hivatalosan is híre érkezik. Ezúttal Pansa, aki szolgálta ugyan a konzervatívokat, de nem akarta őket nagyon

hatalmasoknak látni, erélyesen ellenszegült és megakadályozta a szavazást. Cicero ekkor erőszakkal akart fordítani a szenátus tétovázásain és népmozgalmat támasztott. Népgyűlést hivatott össze egy tribunnal és nagy tapsok közt mégegyszer előterjesztette javaslatát, de Pansa ellenmondott és kijelentette, hogy a javaslatot ellenzik Cassius anyja, nővérei és Servilia. Végül sok vita és sok idő múlva Calenus javaslatát fogadták el. Ciceronak új oka volt a gyanakvásra és bosszúságra Pansa ellen, aki folyton bizalmatlankodott a konzervatívokkal, és elhatározván, hogy nem engedi túlságosan megnöveszteni szarvukat, egy idő óta halogatta az Itáliában sorozott katonák Brutushoz való elküldését. Még azt is igyekezett megakadályozni, hogy sokan, különösen a felső és jómódu osztályok ifjai közül, Brutus lobogója alá álljanak. Mégis többen elutaztak, köztük Marcus Valerius, Messala Corvinus, azután Lucullus, Cato, Hortensius, Bibulus fiai.

Ez a balsiker egy kissé elcsüggesztette az öreg szónokot. Ellenben fölbíztatta Antonius barátait, akik épp oly fáradhatatlanok voltak, és rövidesen új cselekvést próbáltak. Március hetedikén vagy nyolcadikán egyszerre azt látta Róma, hogy Antonius legismertebb barátai szomorúan, szemlesütve járnak az utcán, tanácskozásokra gyűlnek, nagy sietséggel hírvivőket fogadnak és küldenek, s négyszemközt azt kérdezték egyik-másik szenátortól, hogy mit cselekednék, ha Antonius elhagyná Modena ostromát? Mindenki azt hitte, hogy Antonius észre-

tért. Pansa buzgón dolgozott, mint békeszerző. Cicero is, akinek szokott intuitív éleslátását egy pillanatra elhomályosította a fáradság, habozott. A szenátus ekkor elhatározta, hogy új követséget küld Antoniushoz, öt embert, minden pártból valókat, közöttük magát Cicerot is. Eközben Octavianus, azon nyugtalankodva, hogy Modena csakugyan elesik, rábirta az egyre bizonytalan Hirtiust, hogy vonuljon ki a téli szállásból, okkupálja Bolognát és menjen előre egészen Panaroig, szemlátomásra a várostól. Mikor odaért, először tüzekkel, azután bűvárokkal próbált jelt adni Decimusnak, hogy közelében vannak, bátorodjék. De Antoniust nem támadta meg. A macedóniai események, Antonius tényeinek megsemmisítése, a szenátus határozatai Marcus Brutus felől, mindezek ragvogóan bizonyították Antonius vádjait, hogy Hirtius és Octavianus Caesar gyilkosainak ügyét védték a veteránoké ellen. Emiatt a két tábornok bizonytalansága és zavara egyre nőtt. Hirtius, aki pedig Bolognából megszakíthatta volna Antoniusnak és római barátjainak levelezését, udvariasan elküldte címükre Rómába Antoniusnak azon leveleit, amelyeket az úton elfogtak. Octavianus feledtetni akarta a veterán légiókkal új aggodalmaikat és kétezer szesztercius helvett most már huszezret ígért. Az új követküldés hírére tizenkettedike körül kapták meg, s ez új reménységet öntött beléjük. Azonnal szerény és hátgörbítő levelet írtak Antoniusnak, s elujságolták neki Trebonius halálát és hogy mekkora borzadást keltett a híre. Tudtára adták, hogy a szenátus új kö-

vetséget határozott, és szinte mentegetőztek, amiért harcolnak vele, azt mondván, hogy ők nem akarnak ártani neki, vagy segíteni Decimuskak, ők csak Caesar körülzárt katonáit akarják kimenteni Modenából. Kérték, ne kényszerítse őket támadásra, hiszen ők nem ellenségei, és békén hagyják, ha megszabadítja Decimust vagy legalább gabonát enged bevinni az ostromlott városba. Szóval ők, akik tönkreverhették volna, okosabbnak látták, hogy sziveségből engedjen élelmet szállítani Modenába, megvárva a követek érkezését. De Antonius kitalálta az okát ennek a féltékenységnek, és a vég-sőkig visszaélt azzal, hogy Hirtius és Octavianus katonái előtt Caesar igazi és egyetlen megbosszulójának tüntethette föl magát, s ő, aki szinte védtelen volt velük szemben, nagyszerű provokáló levelet dobott ellenségei elé, amely ránk is maradt és ha csakugyan ő írta, stilusával tekintélyes irodalmi tehetségének bizony-sága. Levelében nagy dolognak dicsérte Trebo-nius meggyilkolását és kijelentette, hogy üldözni akarván Caesar minden gyilkosát, utolsó leheletéig hű marad Dolabellához. Szemére vette Hirtiusnak és Octavianusnak, hogy elárul-ták Caesar ügyét, hogy a gyilkosokért harcol-nak és azért a pártért, amely meg akarta fosz-tani a veteránokat kárpótlásuktól. Késznek nyilatkozott arra, hogy a katonákat el engedi vonulni Modenából, ha kiszolgáltatják neki Decimust. Megerősítette, hogy Lepidus és Plan-cus egyet értenek vele. Azt mondta, hajlandó fogadni a követeket, ha jönnek, mert mindig is

kész a békére, de hozzátette, hogy nem hiszi a jöttüket. Hirtius és Octavianus belenyugodtak és tétlenül túrték ezt a megcsúfoltatást is. Megelégedtek azzal, hogy a levelet elküldték Rómába, ahova tizennyolcadikán vagy tizenkilencedikén érkezett, mikor Antonius jóslatainak egy része már meg is valósult. A követküldést, valószínűen tizedike és tizennegyedik között, visszavonták. Antonius barátai túlságos hamar kimutatták féktelen örömüket, Cicero és a többiek rögtön észrevették, hogy az egész cselvetés volt, s Rómában már árulásról beszéltek. Ezért a következő ülésen Cicero elmondotta tizenkettedik filippikáját, amelyben megvallotta, hogy rászédtek, — és a szenátus megsemmisítette a határozatot. A jó idő fordultával egyre sűrűbben jöttek levelek a tartományokból, és Pansa, nem lévén több címe a halasztásra, tizenkilencedikét állapította meg elutazása terminusának. Ezen a napon még elnökölt a szenátusban, ahol Cornificius leveleit olvasták föl. Cornificius arról panaszkodott, hogy Calvisius legátusai igen sok nehézséget okoztak neki. A szenátus elrendelte, hogy Numidia helytartója, T. Sestius adjon egy légiót Cornificiusnak a rend helyreállítására és két másikat küldjön Itáliába, a modenai háborúhoz. De mikor valaki azt javasolta, hogy büntessék meg Calvisius jogtalan legátusait, Pansa ellenmondott. Azután elutazott, még pedig — hogy elkerülje Ventidiust — a Via Cassián, amely Fiesolén és az Apennineken keresztül a Via Aemiliába torkolt, Bologna alatt. Négy új légiót vitt magával. Ventidius Bassus

három, Octavianus három és Decimus négy légiójával együtt most már tizennégyen voltak azok a légiók, amelyeket néhány hónap alatt részint újonnan soroztak, részint a régikből hívtak be. Mintha újjászületett volna a haldokló háborús kedv Itáliában, amely annyi ideje nem adott már katonát. De Caesar meggazdagodott katonáinak példája, föllengző vágyak és reményeségek járványos örülete és a nyomorúság arra birt sok kézművest, aki nem jutott munkához Rómában vagy a kisebb vidéki városokban, sok bérlő fiát, aki beleunt az apai szegénységbe, sok eladósodott, kétségbeesett parasztot, hogy mesterségét és életmódját fölcserélje a katonáskodással. A birodalom uralkodó oligarkiájának politikai vetélkedése kárpótlást nyújtott nekik az általános vagyoni pangásért, de a Caesar által hagyott harminchat légió ötvenre szaporodott, s most már nemcsak hogy nem tudták, hogyan fizessék ki a megnövekedett katonai zsoldot, hanem a végén már fegyvert sem találtak ennyi katonának. Antonius kénytelen volt védtelenül és szétoszlatva táborában tartani inenső Gallia új besorozottjait, mert nem tudta fölfegyverezni őket. Egy pillanatig arra is gondolt, hogy Demetriasból hozat fegyvert. Pansának pedig Rómában kellett fegyverkovácsokat gyűjteni. De a nagy bizonytalanság még nem oszlott szét. Március 20-án Aulus Cornutus prétor a konzulok távollétében fölolvasta Lepidus és Plancus leveleit, amelyekben általános békevágyukat fejezték ki a szenátus előtt. Plancus különösen nagy óvatossággal írt, s megkérte a le-

velek vivőjét, C. Furniust, hogy szóval határozottabban fejezze ki alkotmánytiszteletét. Mindenki tudta, hogy Lepidus Antonius pártjára hajlott. De mind a ketten hizelegni akartak mind a két pártnak úgy, hogy egyik mellett se kompromittálják magukat valami nagyon. Lepidus tovább ment: fegyverbe hívta a tizedik és a hatodik légiót, amelyeket Caesar letelepített Gallia narbonnensisben Arlesben, s még egy harmadikat is sorozott, hogy milyen katonákból, azt nem tudjuk biztosan. Modenába megerősítést küldött, Marcus Junius Silanus tisztnek, Servilia fiának, tehát neki sógorának, kétértelmű rendeleteket adván, úgy, hogy azt is mondhatta, Antonius ellen küldötte. Cicerot nagyon fölzaklatták ezek a levelek. Félt, hogy a habozó szenátust egészen elcsüggesztik, s ekkor elmondta tizenharmadik filippikáját, az ékesszólásnak ezt a dühös-tajtékozó mesterművét. Háborúra izgatta a szenátorokat és kitüntetésekét javasolt Sextus Pompeius számára, akivel a szenátus néhány küldöttje nemrégiben beszélt Marseilleben, s aki kész volt harcolni a szenátusért. Azután két száraz és bántó levelet írt Plancusnak és Lepidusnak. Vajjon nem próbálnak-e közbetolni újabb akadályokat? Március utolsó és április első napjai csupa nyugtalanság, félelem, kedvetlenség közepette múltak el. Mi történt Modena körül? Mit mesterkedtek Keleten Dolabella és Cassius? Rómán olykor vigasztalan hírek szele söpört végig, lesújtva a lelkeket: Modena a végét járja, a konzulok elárulták a szenátus ügyét, nem lesz győzelem. Ciceronak derűs arccal kel-

lett mutatkoznia a nyilvánosság előtt, bátortania kellett mindenkit, akkora bizalmat kellett fitogtatnia, amekkorát talán ő sem érzett. Április hetedikén Plancus újabb leveleit olvasták föl a szenátusban. Plancus megtudva, hogy Pansa segítő seregei csakugyan elindultak, sietett megírni, hogy köztársasági szolgálatkésztségét csak azért rejtegette eddig, mert biztos akart lenni a légiók felől, amelyeket Antonius föl akart lázítani. De mikor Cicero néhány kitüntetést javasolt, a szenátus hét napig izgatottan vitatkozott, mert Servilius makacs konzervativságában nem akarta Caesar egyik régi párthívének kitüntetését. Szerencsére április kilencedikén félreterelték és megvigasztalták a lelkeket Cassius híradásai, amelyek végre több felől megérkeztek. Cassius előbb kötött ki az ázsiai tartományban, mint Dolabella, Treboniustól pénzt kapott, Lentulus kvesztor pedig útközben azt a lovas hadtestet kapta meg, amelyet Dolabella előre küldött. Ázsiában katonákat szedett, pénzt gyűjtött és aztán elárasztotta Sziriát, ahol Sziria és Bythinia helytartóinak öt légiója — amelyek Apamaeában Cecilius Bassust ostromolták — hozzá pártolt, s nemsokára követte őket Cecilius Bassus légiója is. A konzervatív pártnak új és nagy hadserege volt Keleten, s Dolabella bizonyosan le volt győzve. Ennyi kedves hírnek ellensúlyozásául Cicero két nappal később igen különös levelet kapott Brutustól, április elsejéről keltezve, és tele furcsa félelemmel és kéréssel. A levélben elmondotta Brutus, hogy elvesztvén Ázsiát és segélyforrásait, pénz nélkül ma-

radt (a tizenhatezer talentum már elfogyott), vélekedése szerint alkalmasabb lenne jól meggondolni Cassius híreit, mielőtt városszerte elterjesztenék. Végül megvallotta, hogy nem tudja, hogyan bánjon Cassius Antoniusszal, aki nem sokkal azelőtt megadta magát Apolloniában. Esdeklései „nagyon megindították“. Valójában Brutus, mint minden könyvbúvár, aki a cselekvő életbe keveredik, simplex ember volt. Miközben pénzeket veretett, — rajtuk a frigiai sipka, török és ez a fölírás: EID-MAR (Idus Martiae) — a ravasz Caius Antonius ezer hízkelkedéssel rászedte, s egyenesen össze akarta veszíteni Ciceroval. Azt mondta neki, hogy Cicero elfogja keseríteni a caesariánusokat, akikkel pedig meg lehetne egyezni. Telebeszélte azzal, hogy ostobaság tőle, ha megbízik Octavianusban, inkább igyekezzék kiegyezkedni bátyjával, és fölébresztette benne az összeesküvő gyanakvását Caesar fia ellen. Így aztán a gyöngye Brutus végül jóbarátjává lett, s olyan dolgot művelt, hogy nem is mérte megírni Ciceronak: Vatinius helyébe megtette Illyricum helytartójává az ő főnhatósága alatt! Cicero nagyon fölindult, s másnap szárazon azt felelte neki kurír útján, hogy pénz nincs, sorozni nem lehet, Caius Antoniust tartsa meg túsznak addig, amíg Decimust ki nem szabadítják. Ami pedig Cassius híradásait illeti, azokat nem rejtegetni kellene, hanem világgá kürtölni! Másnap, április tizenharmadikán újabb és még durvább meglepetés érte Cicerot a szenátusban. Két üzenet érkezett reggel — az egyik Caius Antoniustól, a másik

Brutustól — és mind a kettőt rögtön a szenátusba vitték, el sem olvastatva előbb Ciceroval vagy más bizalmas személyiséggel, mint azelőtt szokták. Ezekben a levelekben Caius Antonius békét kért maga és bátyja számára, Brutus pedig nem csak beajánlotta ezt a kérelmet, hanem levelére oda engedte írni a prokonzuli címet is. Cicero a felhőkbe esett le, de lassankint összedugta magát, s mikor az ülés széteszlott, több szenátorral sietve tanácsot tartott, s elhatározták, hogy végletes eszközhez nyúlnak. Másnap Labeo szenátor kijelentette, hogy gondosan megvizsgálta a pecséteket és meggyőződött róla, hogy a levél hamisítvány. Cicero még aznap levelet írt Brutusnak, hosszút és udvariasat, de határozott hangon. Beszámolt mindenről, s bár nem mondta ki világosan, értésére adta, hogy nem szabad meghazudtolnia Labeot, s kijelentette, hogy ilyen harcban, amelyben a vereség egy a halállal, könyörtelen erélyre van szükség, nem lágy irgalomra. Ennek az oktatásnak a bölcsességét Brutus nemsokára tapasztalhatta, mert Caius azzal fizetett gorombaságáért, hogy katonai lázadást szított ellene, amelyet szerencsére jókor elnyomtak. De még az nap, április 14-én, vagy a rákövetkezőn — a dátum bizonytalan — a két hadsereg hajbakapott Castelfranco közelében, amelynek akkor *Forum Gallorum* volt a neve. Antonius, bár hadereje csekély volt, mikor Silanus elhozta neki katonáit, bizonyosra vette Lépidus segítségét, bízott Caesarboszúói hírnevében és hozzá mert kezdeni a támadáshoz. Katonái egy részét Modena ostromára hagyva,

már előzően Hirtius és Octavianus táborának közelébe helyezte az övét, s kisebb támadásokkal zaklatta őket. Ventidius is közelgett. Antonius megtudva, hogy Pansa fölkerekedett Bolognából, arra gondolt, hogy megtámadja őt útközben és lemészárolja újoncait, míg öccse, Lucius színlelt tábortámadással eltereli Hirtius és Octavianus figyelmét. Valószínűen azt remélte, hogy régi katonái, akik őt és nem Octavianust ismerik el a caesariánus ügy igazi oltalmazójának, nem harcolnak ellene. És valóban, nemcsak a három veterán-légió közeledett segítségére, hanem a kelta lovasság néhány svadronja, amely a macedóniai hadsereghez tartozott, szintén hozzá pártolt Octavianustól. De Hirtius, aki egy bizonyos Galbát küldött Pansához, hogy sürgesse, meggorrolta ezt a tervet, s a tizennegyedikére virradó éjszaka elébe küldte a Mars-légiót és két prétori kohorszt Carfulenus vezényletével. Carfulenus éjszaka átvonult *Forum Gallorum*-on, és folytatta útját Pansa elé. Pár óra múlva Antonius, aki minderről nem tudott, megérkezett *Forum Gallorum*-ba, fölállított két légiót és két prétori kohorszt, aztán Pansa ellen lovasságot és könnyű gyalogságot küldött a Via Aemilián, hogy csatározásokkal csalják a katonákat egészen Castelfranco alá. A terv sikerült, de nem az egy-két újonc légiót csalták ki harcra, mint Antonius gondolta, hanem Carfulenus tizenkét kohorszát, amelyek a hadsereg élén meneteltek, bizonyos távolságra az újonc légióktól. Egy ideig semmit sem kezdhettek, mert a Via Aemilia erdők és mocsarak közt kígyózott nagyszűken, a

tizenkét kohorsz pedig ezen vonult. De alighogy *Forum Gallorum* közelébe értek, szabad és sík területre, a tizenkét kohorsz csatarendbe fejlődött, Antonius huszonkét kohorsza kiment a faluból, s rettentően összecsapott a Mars-légióval. Pansa a négy újonc légió közül kettőnek meghagyta, hogy sebtében készítsék elő a táborozást, a másik kettőt pedig segítségül küldte, megerősítésért küldött Hirtiushoz, és maga is a homlokvonalba állt. Kemény verekedés támadt, de a két újonc légiónak semmi hasznát sem vették, Caesar prétori kohorsza szétveretett, Pansa megsebesült, s végül már a Mars-légió is visszafordult a tábor felé. Az ellenség nyomon üldözte és nagy vérontást tett a veteránok és újoncok között. Antonius katonái már azt hitték, győztek. De mikor délután az egész ellenséges hadtestet visszakergették a táborba, és egy kissé megzaklatva őket, fáradtan visszavonultak Modena felé, egyszer csak megérkezett Hirtius a két veterán légióval. Friss katonák ellen nem kezdhettek új csatát, s a két légió szerteszéledt a közeli erdőkben és mocsarakban. Szerencsére az éj leszállta és a lovasság híja miatt Hirtius nem üldözhetette a menekülőket, akiket Antonius éjszaka a lovassággal összeszedetett és visszavezettetett a modenai táborokba. Octavianus közben megvédte táborát Lucius színlelt támadásai ellen s véghezvitte első és nem éppen nehéz hadi tettét, amelyért hadserege őt és a két konzult ovációval köszöntötte. Egyik ellenfél sem győzött vagy veszített teljesen.

Rómában óriási volt a rettegés. Tizenhete-dike vagy tizennyolcadika körül azt suttogták, hogy a szenátus hadseregét leverték, mígnem megérkeztek Hirtius levelei. Antonius párthivei elkeseredve zárkóztak házaikba, Cicero háza elé nagy tüntető néptömeg vonult, fölvezette Cicerót a Capitoliumra, és egetverő tapsok közt beszédre kényszerítette. Sok óvatos és közömbös ember is arra ragadtatta magát, hogy gyűlölséget mutasson Antonius iránt. Cicero az április huszonegyedik ülésen elmondotta tizennegyedik, utolsó filippikáját. Javasolta, hogy rendelkezzen el negyvennapos könyörgést, emlékművet a katonáknak, rokonaiknak fizessék ki azokat az összegeket és engedélyezzék azokat a kiváltságokat, amelyeket a szenátus hadseregének megígérték. Mindenki azt hitte, hogy a konzervatív párt nagy győzelmet aratott. Antonius csakugyan óvatosabbá vált a rajtütés kudarca után, hadseregét visszavezette a táborba és a sáncok mögé, elfordult a támadás tervétől és az ostromot akarta összébb vonni. De Ventidius közeledett a Via Aemilián, Hirtius és Octavianus háta mögött, akik nekibátorodtak azon, hogy a veteránok is harcoltak, s április huszonegyedikén át akartak törni a körülzárás vonalán, hogy élelmiszereket küldjenek a városba. Antonius a lovasságot küldte visszavetésükre, aztán, mert ez kevés volt, két légiót. Hirtius fölhasználta a kedvező pillanatot, hogy a negyedik légióval rávesse magát a táborra, amelyet az ötödik légió védett Modenából. Decimus végre ki mert küldeni néhány kohorszot Pontius

Aquila vezényletével. A táborban és a sáncokon két rettenetes összecsapás történt. Hirtiust és Pontius Aquilát megölték. A negyedik légió már tágított, mikor Octavianus segítségére sietett, s az ütközet újramezdődött, olyan hévvel, hogy Octavianus maga is az összecsapók közé került, s úgy kellett harcolnia, mint egy közkatonának. Megmentette Hirtius holttestét, de nem tudta vagy nem akarta megtartani a tábor, és azzal vetette végét első ütközetének, hogy visszavonulást rendelt. Decimus katónái is visszatértek Modenába, s a körülzáró vonal este úgy látszott, nincs megtörve. Azonban Antonius serege is sokat szenvedett. Antonius éjszaka haditanácsot tartott, amelyen a legtöbben úgy vélekedtek, hogy folytatni kell az ostromot. Ha Antonius tudta volna, hogy Hirtius meghalt, másnap bizonyára megtámadta volna azt a hadsereget, amelynek most már egyedül Octavianus volt a vezére, és talán örökre elpusztította volna Caesar fiát Ventidius segítségével, aki már Faenzaban volt. De a forradalmak idején sokszor gyöngye szálon függ egy-egy ember sorsa. Antonius nem tudta mi történt, és félt, hogy másnap egy új támadásnak kárát vallaná, mielőtt Ventidius megérkeznék. Megemlékezett arról, amit Caesar Gergovia alatt művelt, s elhatározta, hogy visszavonul Gallia narbonnensisbe, Lepidus mellé. Éjszaka hírvivőket küldött Ventidius Bassushoz, megparancsolta neki, hogy keljen át az Appennineken és csatlakozzék hozzá Galliában, parancsot adott az ostrom megszüntetésére, és másnap reggel fölkerekedett.

X.

„Triumviri reipublicae constituendae.“

(*Kr. e. 43. április—október*)

A modenai események híre, úgy látszik, április huszonötödikén ért Rómába, de erősen túlozva. Huszonhatodikán a szenátus összeült, s természetesen a legyőzött barátai — akiről azt beszéltek, hogy csaknem teljesen szétvert bandája csekély maradványával letörten menekült — nem jelentek meg. Így hát végre ellenkezés nélkül elrendelhatték Antonius és követői száműzetését. Decimus Brutus úgy tűnt föl ebben a pillanatban, mintha Modena konok védelméért a győzelem javarésze őt illetné, és tiszteletére a legszertelenebb dekrétumokat javasolták, mintha egy új Hannibált győzött volna le: ötvennapos könyörgést, diadalmenetet, sőt nevének a naptárba való bejegyzését is, mert az a nap, amelyen a hír megérkezett, véletlenül Brutus születésnapja volt. Ilyen könnyen veszített már min-

denki mértéket! Kitüntetésekkel rendeltek az elesetteknek is. Valaki, nem tudjuk kicsoda, azt javasolta, hogy a modenai katonáknak is adják meg az Octavianus katonáinak ígért kárpótlásokat. Cicero pedig úgy tartotta, hogy nem szabad időt veszteni, és azt javasolta, ruházzák Decimusra a hadsereg fővezényletét, mert Hir-tius halott, Pansa pedig sebesülten fekszik Bolognában. Nem fogadták el valamennyi javaslatot, különösen a naptárba való bejegyzést el-lenezték, és bizonyos, hogy Cicero javaslatát is visszautasították, Pansa kíméletéből. Aznap még híre érkezett, hogy Pansa a huszonharma-dikára virradó éjszakán kiszenvedett, s huszon-hetedikére újból össze kellett hívni a szenátust, hogy intézkedjenek a légiókról és a Dolabella elleni háborúról, amelyet a konzulokra bízta. Ezen az ülésen Servilius magáévá tette Cicero javaslatát, — s el is fogadták, — hogy a Dolabella ellen való háborút bízzák Cassiusra, Sziria prokonzulságával és az ázsiai helytartók fölött való fővezénylettel. Elfogadták azt is, hogy Marcus Brutust oldják föl a közeletartózkodás kötelezettsége alól, s hagyják kedvére, ha jobbnak látja, Cassius segítségét. Proskribálták Ventidiust is, akit az előző napon sietségükben és örömükben kifeledtek. Itália biztonságban van most, hogy Antonius — úgy hitték mind-annyian — megfutott az ő néhány fáradt és legyőzött csapatával! De úgy látszik, a háború vezénylete dolgában közéletet választottak. Pansa négy légióját Decimus vezényletére bízták, mint aki régebb óta propréter Octavianus-

nál, akinek azonban meghagyták az ő öt légiójának vezényletét. Rómában egyébként mindenki azon a véleményen volt, hogy Decimus Brutus és Octavianus már Antonius nyomába vetették magukat. Mindenki biztosra vette, hogy Antonius néhány nap múlva Catilina sorsára jut két bandájának maradványaival. A konzervatív pártot megint biztosságos győzelemben és az állam urának látták, mint a Caesar halálára következő napokban. Az elmúlt július és augusztus szomorú csüggedése véget ért. A legyőzött barátait, rokonait, feleségét injúriákkal, fenyegetésekkel és pörökkel üldözték egészen ismeretlen ellenségek, amelyek csak úgy rajzottak mindenfelől. Fulviának ezekben a napokban kellett volna kifizetnie egy hitelre vásárolt telket, s nem kapott volna kölcsön egyetlen szeszterciuszt sem, ha a szeretetreméltó Atticus — aki kitartott abban a föltett szándékában, hogy mindenkinek ad pénzt — nem segített volna rajta.

Senki sem képzelte, ami ezalatt Modenában és a Gallia narbonnensisbe vezető úton történt. Huszonkettedikén Decimus Brutus a föl szabadító hadsereg parancsnokához ment, hogy üdvözlje Hirtiust. De helyette Octavianust találta, aki elbeszélte neki a konzul halálát és fölvilágosította a hadi helyzetről. Decimus Brutus tapasztalt katonaember volt, és rögtön megsejtette, hogy Ventidius Bassus igyekezni fog utólni Antoniust, seregeik elkerülésével, gyorsan átkelve az Appenninen és leszállva Liguriában. Ezért javasolta, hogy Octavianus

keljen át légióival a hegyeken és torlaszolja el a liguriai útat, ő pedig Antoniust veszi üldözőbe, igyekszik beszorítani a vadon Appenninek közé, hogy ott éhen haljon. De Octavianus különféle ürügyekkel védekezett. A történetírók föltevése szerint ez a mentegetőzés titkos és távoli terveket álcázott, de aki végig követte ezt a hosszú történetet, az sokkal egyszerűbbnek fogja látni a visszautasítás okát, ugyanannak, amely miatt Octavianus és Hirtius olyan lágyan harcoltak. Félt attól, hogy a katonáknak nem fog tetszeni a bajtársaik ellen való háború. Ha olyan félénken használta föl a légiókat, amikor legalább egy részről olyan jeles caesariánus támogatta tekintélyével, amilyen Hirtius volt, hogyan merte volna most Caesar egyik gyilkosával együtt Antonius és veteránjai végső elpusztítására vezetni őket? Nem akart csak úgy könnyedén új kockázatokba merészkedni a konzervatívokért. Decimus hasztalan próbálta azokban a napokban meggyőzni. Talán már el is határozta, hogy másnap egyedül útnak indul, mikor éjszaka üzenetet kapott a megsebesült Pansától, hogy jöjjön Bolognába. Huszonharmadikán hajnalban útra is kelt Bologna felé. De útközben megtudta Pansa halálát és visszafordult. Megtette utolsó intézkedéseit, és huszonnegyedikén a légiókkal Antonius üldözésére indult. Antonius azonban már két napot nyert, s nem volt sem leverve, sem arra nem volt hajlandósága, hogy úgy vesszen, mint Catilina, mindenektől elhagyatva, maroknyi katonaság élén. Ebben a kemény és egyenetlen

férfiúban, aki az utóbbi hónapok alatt olyan bizonytalan volt, a vereség dühe és a veszedelem izgalma a képzeletnek és akaratnak csodálatos erejét szökkentette föl. Igazi caesariánus tervet eszelt ki és azonnal bele is kezdett a megvalósításába: elhatározottan a liguriai útat választja, hogy Gallia narbonnensisbe menjen, saját kezdeményezéséből, és azonnal megmássza a Tortonától Vadoig húzódó meredek, erdős, vadon Appennint, amelybe Decimus Brutus be akarta szorítani, hogy ott vesszen, mint egy sebzett szarvas. Merész vállalkozás volt, fölkalandoztatni hadseregét — amely nem volt ugyan megsemmisítve, mint Rómában beszéltek, de bizonyára megzavarták kissé a legutóbbi összecsapások, és híján volt a municiónak is — abba a szakadékos pusztaságba, melyben éhen is veszhetett! De az a férfiú, aki Caesarral együtt harcolt Vercingetorix ellen, nem tétovázott. Kiokoskodta minden előnyét ennek az útnak, amely ha szakadékosabb és nehezebb volt is, de rövidebb volt, mint a Kis-Szent-Bernáté, és gyorsabb, mert nem tanyáztak rajta katonák. És neki sürgős volt, hogy a modenai visszavonulás hatását rögtön megsemmisítse Lepidusszal való egyesülése. Azután meg ennek a merész hadimozdulatnak a sikere jórészt azon fordult meg, hogy találkozzék Ventidiusszal, akinek megparancsolta, hogy keljen át az Appenninen, mert hét légióval, akármi történjék is, biztosan megmenekülhet. Már pedig azzal, hogy a liguriai útat választotta, Ventidius elé ment. Összetalálkozhatott vele

Vadonál és megkurtíthatta azt az utat, melyet tábornokának egyedül kellett volna megtennie, a legveszedelmesebbet, mert katonái és tábornoka, távol tőle, nagyon könnyen elcsüggedhettek volna. Ezért a jó rendben levő négy légióval és a lovassággal, s összetoborozott, de légiókba még nem rendezett, föl nem fegyverzett csapataival huszonkettedikén és huszonharmadikán megjárta azt a harminc mérföldet, amely Modenát elválasztja Parmától. Huszonharmadikán este mint forgószél csapott Parmára, a várost katonáira hagyta, akik el is bántak vele. Huszonnegyedikén és huszonötödikén megjárta a Parmától Piacenzáig húzódó negyven mérföldet. Huszonhatodikán a Via Milviára kanyarodott, Clastidiumon keresztül Dertona (Tortona) felé, amely körülbelül száz kilométernyire volt, s valószínű huszonnyolcadikán ért oda. Egy napig pihentette katonáit, s harmincadikán megkezdte azoknak a hegyeknek a megmászását, amelyek Vada Sabatiából (Vado) elválasztották. Decimus hasztalan várt sokat a hadseregétől, amely részben újoncokból állt, kimerült az ostrom nélkülözéseiben, s nem volt fölszerelve még öszvérrel és lóval sem (az ostrom idején valamennyit megették), úgy, hogy első nap csak lassan járt és kevés útat tett meg. Közben Octavianus Bolognába ment hadseregével, hogy előkészítse Hirtius és Pansa holttestének ünnepélyes temetését.

Róma ezekről a dolgokról május első napjaiban kapott hírt, éppen akkor, mikor újabb zűrzavar támadt abból az általános balhitből,

hogy Antoniust leverték. A modenai győzelem — furcsa ellenmondás, döntő bizonyosság Róma felső osztályainak politikai széttölééséről! — éppen annak a férfinak a tekintélyén ejtett csorbát, akinek legnagyobb érdeme volt benne. Cicero megértette, mennyire szükséges volna azonnal lefölnözni hasznát annak a nagy zürzavarnak, amelybe a caesariánus párt keveredett, és halálra üldözni a pártot, igazán hozzálátva Antonius tönkretetéséhez. Emiatt emész-tette a türelmetlenség, fölverte a szenátust és a szenátorokat, hogy ne kábuljanak el egy rövid lélegzetü győzelem boldog illuziójától: de a konzulkok elpusztultak, s a köztársaság kormánya egy öbszkúrus prétorra jutott, Aulus Cornutusra, szóval senkire. És ha a modenai ostrom idején a veszedelem kissé fölbolygatta a fáradt gyülekezet energiáját, most a nagy többség, amelynek nem volt inyére a háború és azzal szerette volna áltatni magát, hogy már semmi oka sincs a nyugtalanságra, erőfeszítésre, küzdelemre, — már nem hallgatta a filippikák szónokát olyan szívvel, mint azelőtt, és beszédeit egy rajongó öreg dühöngésének tartotta. Azután meg újra fölüötték fejüket az ellentétes magánérdekek, a csöndes személyi vetélkedések, a kicsinyes egyéni hiúságok, s emiatt nem határozhattak többé semmiféle komoly intézkedést, mert a gyülekezet végül mindig valami húzást-halasz-tást talált ki, és csak elodázó eszközöket akceptált. Cicero érezte, hogy a szenátus gyeplője már nincs úgy a kezében, mint az elmúlt hónapok alatt, s észrevette, hogy Pansa halála őt is

sujtotta, mert a tekintélyes konzul minden kétszínüsködése mellett is legalább okos és fürge ember volt. Az Antonius-üldözés első hírei újabb nehézségeket támasztottak, mert fölszították Octavianus híveinek és ellenségeinek régi viszályát, amely a háború idején már csak parázslott a konzervatív pártban. Sok szenátor kikelt Octavianus ellen, amiért Bolognában tétlenkedett. Az összeesküvők örökkön gyanakvó rokonai, az ifjú ellenségei és irigyei — olyan sokan voltak! — fölhasználták ezt az elégedetlenséget, hogy ártalmára legyenek. Sőt két szenátor, Lucius Aemilius Paulus, a Lepidus öccse, és Livius Drusus azt javasolták, hogy adják az Octavianus által sorozott veteránlégiók vezényletét Decimusnak. Mások ellenben — köztük Cicero is — megértették, hogy a győzelem nem végleges, ezért óvatosságot ajánltak, s azt tanácsolták, egy ideig cirógassák még Octavianust, hogy legalább Itália védelmére használhassák. Ez a tanács annyira bölcs volt, hogy a távol Keleten a legértelmesebb összeesküvő, Cassius maga is úgy látszik okosabbnak tartotta alkudozni a vele való egyezségről. Csakugyan, Aemilius és Livius javaslatát nagyon merésznek látták, s a szenátus nem is fogadta el, mert attól félt, hogy a katonák nem engedelmeskednének. Annyira nincs éppen szükség ezekre a légiókra! — bizonyosan így igazolták sokan ezt a veszedelmes gyöngeségüket — elég Decimus is a maga légióival! Sőt még azt sem tanácsolták, hogy Antonius üldözze. A legtöbben azt hitték, jobban ártanak vele Octavianusnak, ha elveszik előle

még az alkalmát is, hogy kitünhessen. A nagyobb szereplést valamennyien inkább Decimushoz kívánták. Gyanakodni is kezdtek, s a gyanakvás növekedett néhány nap múlva, mikor Octavianustól levelek érkeztek Rómába és sürgették a szenátuson a katonáknak ígért kárpótlásokat. Nemcsak hogy nem harcolnak, hanem még pénzt is akarnak és hozzá még menyit! Nem azt a kétezer szeszterciuszt, amelyet a szenátus január negyedikén a két föllázadt légióknak megszavazott, hanem a tízszeresét, amit Octavianus győzelem esetére ígért, hússzezer szeszterciuszt minden katonának, nemcsak a két föllázadt, hanem mind az öt légióknak! Egyikük sem gondolt arra, hogy az ifjú, akit annyira gyanúba fogtak, Bolognában nagy zavarba jutott és azt sem tudta, mit tegyen a seregével. Őt légiója élén, egyedül, nem lázadhatott föl a szenátus ellen, azért lassan előkészítette Pansa négy légióját, hogy Decimushoz küldje. De Ventidius előtt szabadon hagyta az Appenninek átjáróját, s egy kicsiny galliai városban maradt, haszontalan seregnek tétlen vezére, nem mert föllázadni a szenátus ellen — amely viszont ráparancsolni nem mert — s minden igyekezete az volt, hogy a szenátus sürgetésével bizonygassa katonái előtt a maga buzgalmát. Ezekre a sürgetésekre végül is felelni kellett; az akaratlan szenátusban összekaptak Octavianus barátai és ellenségei, azok, akik keveset akartak engedélyezni a katonáknak, és azok, akik bőkezűek akartak lenni. A végén közvetítő és ellenmondó határozatokat fogadtak el: csak a két föllázadt

légió kap tízezer és nem húszezer szeszterciuszt, — betű szerint véve a *senatusconsultum*-ot, és ezt a választ közvetlenül a szenátusnak egy követése fogja közölni a katonákkal, mintegy kimutatva, hogy a szenátus a gazdájuk és nem Octavianus. Végül pedig azt határozták, mintegy kárpótlásul, Cicero javaslatára, aki nem akarta fölingerelni a katonákat, hogy tíztagu bizottságot választanak — közte lesz Cicero is, — amely azonnal kifizeti az ajándékot, és földeket keres négy légiónak. Kettő közülök bizonyára a föllázadt két légió volt, a másik kettő, nem tudjuk, talán Decimus veteránjai. Talán, hogy megmutassák buzgóságukat a veteránoknak, ezen az ülésen még megbízták Lepidust és Plancust azzal, hogy a Rhône és a Saône összefolyásánál alapítsák meg azt a gyarmatot, amelyből később Lyon lett. Mindent összevetve, a szenátus a katonáknak kétértelmű határozatokkal felelt, amelyek fölkeltették a tábornok gyanuját, és új ígéretekkel, amelyeket nem tarthattott meg. Itáliában alig akadt szétosztogatásra való föld, legföllebb az, amit méregdrágán vásároltak volna, s a kincstár is üres volt, mert a gazdag keleti tartományok adóit útközben elkobozta Brutus, Cassius és Dolabella. Cicero rettegve gondolt arra, hogy ha az ígéretek teljesíteni akarnák, *tributum*-ot, azaz hadi kényszerkölcsönt kellene kivetni Itáliára, amely annyi ideje nem fizetett már adót, kivéve a rabszolgák ára után való huszadot és a behozatali vámot. S éppen olyankor kellett volna a kényszerkölcsönt kivetni, mikor Itáliában már nem for-

gott sem az arany, sem az ezüst, és roppant nehéz volt a hitel, mikor annyian, még a vagyonos osztályból is, kénytelenek voltak kétségbeesett áron eladni házat, villát, mezőt, műtárgyat, járandóságot, hogy csak készpénzhez jussanak.

Míg a szenátus Rómában ezeket elhatározta, a fáradhatatlan Antonius április harmincadikán megmászta a liguriai hegyeket. Hat napig járta az utat Acquae Statiellától Vadoig, kopár és vad hegyeken át, azon tűnődve, vajjon Ventidius útközben nem áll-e meg vagy nem szenved-e vereséget, nem árulja-e el? Katonái bátorítására maga is alávetette magát minden veszélynek, mint egy egyszerű közember. Velük ette a gyökereket és piszkos állatokat, amiket a nagy kietlenségben találhattak. Május ötödikén végre Vada Sabatiaba (Vado) értek. Vadoban nem találta ott Ventidius, akinek ötven mérfölddel nagyobb utat kellett járnia, mint neki, tehát még nem érkezhetett meg, de valószínűleg kapott tőle híradásokat. Ezért Luciust egy lovas hadtesttel és néhány kohorsszal elébe küldte, ő maga pedig letelepedett és úgy várta Ventidius, nehogy az üldöző sereg előbb érjen Vadoba és közbük ékelődjék. De vajjon Ventidius előbb érkezik-e Decimusnál? Decimus Brutus úgy, ahogy tőle telt, útközben rendbeszedte és begyakorolta katonáit, s az első napok után meg is tudta gyorsítani a járásukat. Május ötödikén nem sokkal Antonius megérkezése után, Tortonába ért, ahol azzal a hamis hírrel fogadták — nem tudni véletlenül-e vagy pedig fortélyból

— hogy Ventidius már egyesült Vadoban Antoniusszal. Az üldöző az első pillanatra elhitte a szóbeszédet, kétségbeesett levelet írt Ciceronak, s ő is arra kérte, hogy küldessen pénzt, mert nagyon szükében van. De éjszaka bizonyosan meggyőződött róla, hogy a hír nem mondott igazat, ha egyszer másnap reggel nekivágott katonáival a hegyeknek, Acqui felé, és hatodikán, hetedikén, nyolcadikán fáradatlanul menetelt velük, kilencedikén Vadótól harminc mérföldnyire jutva. Ott végre pontosabb híreket hallott Antoniusról. Ventidius talán hetedikén ért oda, és Antonius egy pillanatra azt hihette, hogy biztonságban van. De néhány óra múlva keserű csalódás érte. A három légió teljesen kifáradt, s mikor Antonius nyolcadikán beszédet intézett hozzájuk, kijelentve, hogy utól akarja érni Lepidust, a katonák elrémültek attól, hogy több mint száz mérföldet járjanak még ezeken a zord vidékeken, visszautasították és azt kiáltották, hogy visszatérnek Itáliába, ha ott kell is veszniök. Antonius kénytelen volt megigérni nekik, hogy másnap Pollenzo felé küldi őket, míg ő maga övéivel a narbói Galliába megy. Decimus Brutus, mikor ezeket a híreket megtudta, utat váltott és nagysietve Pollenzo felé kanyarodott, s csakugyan egy órával előbb ért oda, mint Ventidius előőrsei. Ezzel nagy szolgálatot tett Antoniushoz, mert a három légió, amelyet Pollenzo felől visszavetettek, belenyugodott abba, hogy a galliai útra forduljanak, és két napi távolságban követték Antoniust.

Rómában, mikor május vége felé megtud-

ták ezeket, Cicero megerősödött abban a vélekedésében, hogy Octavianust nem szabad elkedvetleníteni. De Antonius ellenségei és Decimus irigyei azzal vádolták Octavianust, hogy tapasztalatlanságból szalasztotta el a menekülőt, s annál jobban fölháborodtak, mikor néhány nap mulva újabb levelek érkeztek Decimustól, aki azt ajánlotta, akárcsak Cicero, hogy becézzék Octavianust és hívják Itáliába Marcus Brutust. Ezt a javaslatot szintén előterjesztették azokban a napokban, lecsöndesíteni az Antonius hírei keltette nyugtalanságot, azzal a javaslattal együtt, hogy hívják Itáliába a Szardiniában tanyázó légiót, és siettessék az Afrikából jövőket. Közben megtudták, hogy Lucius Antonius május nyolcadikán *Forum Julii*-be ért. De a rómaiak nyugtalanságának növelésére kevéssel azután, május vége felé, visszatértek azok a követek, akiket Octavianus táborába küldtek, hogy beszéljenek a katonákkal. Caesar fia nagyon különös fogadtatást készített elő a jöttekre. Mikor a táborba léptek és összehívták a katonákat, azok hallani sem akarták őket addig, míg Octavianus is meg nem jelenik, és a kerülgetőknék engedniök kellett. Octavianus megjelent, és a követek előterjesztették a szenátus határozatait, de az az érzés, amelyet mi testületi szellemnek és bajtársak szolidaritásának neveznénk, olyan erősen lüktetett azokban az időkben, hogy valamennyien tiltakoztak, a megjutalmazottak és csalódtak egyformán, sőt amazok talán még dühösebben. Az agrárbizottsággal sem voltak megelégedve, és zokon vették, hogy

Octavianust nem választották a bizottságba. Ki elégíthetné meg ezeket a telhetetleneket? Ez volt az első jele annak a veszedelemnek, amely Octavianus részéről fenyegetett. Octavianusnak, hasztalan áltatták magukat olyan sokan Rómában, nemsokára ki kellett mozdulnia a semmittevésből. Ha a dolgok ereje nem lett volna elég a kimozdítására, gondoskodtak volna róla a körülötte állók, akik nem voltak konzervatívek, hanem Caesar tisztjei és katonái, s ha fegyverbe szálltak is Antonius ellen, igen nagy és régi volt bennük a konzervatívek gyűlölete, és igen nagy az a félelem, hogy a caesariánus párt roncsain konzervatív restauráció történék. Azért sokan ellene fordították Ciceronak, s azt beszélték, Cicero kijelentette, hogy meg kellene őt gyilkoltatni. Buzdították, járjon el merészen: a konzervatívek ugyan proprétorrá tették, de szívesen elpusztították volna, aminthogy tekintélyét akarták veszíteni már akkor is, mikor elnevezték gyermeknek. Most, hogy Antonius, úgy látszik, félig tönkretette a balsors, siessen élére állani a caesariánus pártnak, amely vezér nélkül maradt. Nem ő kezdette-e, ha mindjárt Erophilus példájára is, azt a mozgalmat Caesar megboszulásáért, amelyet Antonius azután akkora szerencsével utánzott? S ki tudná hathatósabbán folytatni ezt a mozgalmat, mint ő, a Caesar fogadott fia és örököse? A két konzuli állás megüresedett, s egyrészt törvényes nehézségek, másrészt a nagyratörők tülekedése miatt még nem ejthették meg a választásokat. Pályázzék hát a konzulságra, s

jelentkezzék a nép előtt, mint Caesar fia, aki kész megvalósítani a népért és a katonákért apjának terveit, amelyeket derékba tört az összeesküvés. Róma ugyan még nem látott tizennyolc éves konzult, de az idők olyan különösek! Biztosan megválasztják, és ha megválasztják, akkor ő lesz a caesariánus párt vezére. Octavianuson fogtak ezek a hízeltetések. Visszatartotta Pansa egyik légióját, és gyűjteni kezdett két másikat, de tétovázott: nyugtalanította a konzervatív párt egy részének az a nyilvánvaló szándéka, hogy elvegyék tőle a hadsereget. De vajjon élére állhat-e Caesar pártjának csak úgy egymagában, anélkül, hogy Itália szomszéd tartományainak leghatalmasabb helytartói közül néhányan segítségére lennének? Olykor arra is gondolt, hogy talán Antoniusszal összebékülhetne, s jól bánt foglyulejtett katonáival, szabadon bocsátotta néhány tisztjét, akiknek félszavakkal értésükre adta, hogy ő nem idegenkednék a meggyezéstől! De Rómában mindezt ugyancsak kevesen gyanították, viszont sokaknak tetszett, hogy az ifjú kénytelen Bolognában tétlenkedni, és néhány nap múlva, május vége felé, valamennyien veszve látták azt a reménységüket, hogy Antonius Decimus keze által Catilina sorsára jut. Decimus, mikor Antoniust nem tudta megakadályozni a Ventidiusszal való találkozásban, nem mert újonc katonáival nekivágni a vad Liguriának, hanem úgy gondolkozott, hogy ha Lepidus elfogadja a menekülőket, akkor Lepidus ellen is háborút kell indítani, és elhárította, hogy utóléri Plancust Galliában, innenső

Galliába térve és átkelve azon a vidéken, amelyet ma Piemontének hívnak. Plancus konzultársa lesz a következő évben, így tehát kollégáknak tekinthetik egymást, és közösen operálhatnak. Azonnal írt is Plancusnak, azután néhány napig Pollenzoban pihentette seregét, amelyben kiűtött a vérhas. Május tizenhetedike körül aztán hátat fordított Ligúriának, és a Pó-völgye felé indult. Most már bizonyos volt tehát, hogy Antonius bizton, bántatlan eljut Lepidushoz, és Rómában mindenki aggódva kérdezgette, mit fog tenni Lepidus? Ellenségül fogadja Antoniust, ahogy leveleiben mondta, vagy már egyetértésben is volt vele, ahogy a rosszmájúak állították? Valóban, nehéz volt kiokoskodni a prokonzul cselekedeteiből a szándékait. Mikor Lucius Antonius a közelébe ért, tisztje, Culleo, aki a tartomány határán őrködött, csatlakozott hozzá, ahelyett, hogy útját állta volna. De ugyanakkor Lepidus azt írta Plancusnak, hogy meg akar ütközni Antoniusszal, lovas erősítményt kért tőle, és valóban megindult Antonius ellen. Mi volt hát a szándéka? Viszont Plancus biztos barátja volt a konzervatíveknek, az Isère mentén egészen Cularoig (Grenoble) ereszkedett, hidat veretett és május tizenkettődikén átmenesztette hadseregét, azután négyezer lovasat sürgősen előre küldött öccse vezényletével, mihelyt megtudta, hogy Lucius *Forum Julii*-be érkezett. S míg Rómában mindenki Lepidusszal törődött, Octavianus, aki megértette, milyen veszedelmes a további idővesztegetés, de nem volt lelke komolyan elszánni magát, újra kétszínű játékot

próbált. Egyrészt írt Lepidusnak és Asiniusnak, megtudakolni, hajlandók-e elismerni őt a Caesar-párt fejéül, másrészt megírta Ciceronak, hogy pályázik a konzulságra, kollégának véve őt: fiatal létére minden dologban őrá fog hallgatni és segíteni fogja a köztársaság megmentésében. Cicero nem volt ellene a javaslatnak, de most már szinte tekintélyét veszítette és megbénult amiatt a növekedő és gyanakvó ellenszenv miatt, amelyet a konzervatívek az ifjú iránt éreztek, s ezért nem mert nyilatkozni.

A többiekről senki sem tudta már, hogy mit is akarnak az általános zürzavarban. Csak Antonius haladt egyenesen és határozottan a maga célja felé. Míg Decimus Brutus, akit Pansa négy légiója közül három utolért, lassan az aostai völgy és a Kis-Szent-Bernát felé menetelt (a modern neveket használjuk), Vercellaen és Ivreán keresztül, addig Antonius május tizenötödikén *Forum Julii*-be (Fréjus) ért és merészen nyomult Lepidus serege felé, amely Caesarnak hét régi légiójából állt és huszonnégy mérföldnyire tanyázott, *Forum Voconii*-ben. A kritikus pillanat közelgett. Fegyvert foghatnak-e ezek a légiók egyik régi tábornokuk ellen, aki annyi öreg bajtársuk élén mint Caesar üldözött megboszulója érkezett, segítséget kérni magának és annak a pártnak, amely teljesíteni akarta a régi ígéreteket és újakkal tetézte őket, olyan időben, mikor a diktátor hadseregeiben úgy föllángolt a testületi szellem? Az igazság az, hogy Lepidus letett arról a reménységről, hogy a katonák Antonius iránt való haj-

landóságának ellene szegülhet, de gyöngé és középszerű ember léteére erőszakot akart vé-
tetni magán katonáival, s magát és másokat
azzal áltatni, hogy kényszerítették. És Anto-
nius ügyesen segítségére járt kollégája titkos
kívánságának, furcsa komédiát kezdve május
tizenötödike és huszadika között, nem sokkal
azután, hogy a két sereg megtelepedett a kis
Argenteus folyó két partján: Antonius nem is
veretett tábort, és szinte oda tartotta mellét az
ellenfélnek, hogy döfjön hát belé, ha van hozzá
szíve, Lepidus pedig úgy megerősítette, úgy
őrizte a táborát, mintha egy új Hannibál volna
előtte. Mikor Silanus és Culleo megjelentek a
táborban, Lepidus keményen rájuk támadt,
amiért Antoniust segítették, azután . . . azzal
büntette őket, hogy mind a kettőt csak skartba
tette, könyörületből, ahogy a szenátusnak
írta. Elküldött Plancushoz segítségért, aki meg-
kapván Decimus levelét, Grenobleban megállt
és várakozott rája. De ugyanakkor a két tábort
hajóhíddal köttette össze. Nagyszámú áldezen-
tort fogadott táborába, akik azzal a színnel,
hogy elpártoltak Antoniustól, intrikálni jöttek
katonái közé, és Lepidus úgy tett, mintha igazi
szökevényeknek hinné őket, sőt a szenátusnak
azt írta, hogy Antonius hadserege szemlátomást
fogyatkozik. Megnyugtatta a szenátust, hogy
légiói nem szegték meg kötelességüket, s azután
engedte, hogy szünetlenül lázadásra izgassák
őket a tiszték — különösen kettő, Canidius és
Rufrenus — és Antonius üzenetei, amelyeknek
nem tudták gazdáját, s amelyek szájról-szájra

jártak, egyre nagyobbodva. Antonius egy napon, talán abban a hiszemben, hogy a gyümölcs megérett, zilált hajzattal, hosszú szakállal, fekete ruhában az Argenteus partjára ment, oda, ahol a folyócska legkeskenyebb volt, s elkezdett beszélni Lepidus katonáinak a tulsó partra . . . A katonák nagy tömegben odatódultak, a tábor zsongott-zúgott, de Lepidus megijedt ilyen nyílt árulástól, odafutott trombitásaival és úgy elsüketítette katonáit, hogy azok egy árva szót sem hallottak abból, amit Antonius mondott. A két tábor közt újrakezdődött a jövés-menés, az intrika, a tizedik légió katonái kezdték rábeszélni bajtársaikat, az egyetlen tiszt, aki őszintén és állhatatosan híve volt a konzervatív ügynek, bizonyos Juventius Laterensis folyton figyelmeztette Lepidust a lázadás veszedelmére, s egy és más intézkedést tanácsolt, de Lepidus úgy tett, mintha megrémülne, köszönte a szót, biztosította, hogy megteszi és aztán nem tett semmit. Sőt megírta Plancusnak, aki huszonegyedikén elindult, érintetlenül hagyva a hídat Decimusnak, hogy már ne jöjjön segítségére, és büntetlenül engedte, hogy katonái még jelenlétében is tüntessenek Antonius mellett. Nemsokára, néhány nap múlva, május huszonkilencedikén reggel, az érett gyümölcs leesett az ágról. Antonius kis csapat katonával átkelt a folyócskán, Lepidus táborában a katonák kitörték a palánkot, elébe mentek, közrefogták, és újjongva Lepidus sátorához vitték. Lepidus még ágyában feküdt. Pongyolában kisietett, megölelni megcsókolni

Antoniust. Laterensis, a tábor örvendezése közepette, a katonák szemeláttára, megölte magát. Lepidus másnap rövid levelet írt a szenátusnak, az ember azt hinné, tréfából: elmondta, hogy a részvét legyőzte katonáit és őt magát is, remélik, nem rójják bűnül a maga és légiói könnyö-
rületességét!

Rómában, mikor junius nyolcadika felé megtudták ezt az eseményt, nagy lett a méltatlankodás és a zavar. A szenátus végre sebtében elhatározta mindazt, amire annyi ideje hasztalan vártak. Marcus Brutus és Cassius jöjjenek seregükkel Itáliába, gyorsítsák meg az afrikai légiók jövetelét, Sextus Pompeiust tegyék meg a hajóhad vezérévé *praefectus classis et orae maritimae* címmel és azzal a hatalommal, amelyet apja viselt a kalózok ellen való háborúban, és vessék ki a *tributum*-ot vagy hadi kényszerkölcsönt, végül Octavianusra bízták az Antonius ellen való háború vezényletét is, mert azt hitték, hogy ezzel megnyugtatóják. De újabb nehézség támadt: Lepidus proskribálása. Cicero, aki mindig kész volt a határozott tervekre, rögtön javasolta, azonban Lepidusnak sok volt a rokona és barátja Rómában, és anyósa, a hatalmas Servilia is annyira buzgólkodott a megmentésén! Sikerült elodázní a határozást, s így elveszett a gyorsaság hatása, amely pedig forradalmakban a legfőbb. Kevéssel ezután egy-két jobb hír is érkezett. Plancus megtudta, mi történt május huszonkilencedikén az Argenteusnál és visszafordult. Decimus Vercellaen és Juraean keresztül megmászta az Acsta-völgyét, ahol a

javasz szalassziuszok fejenként egy drachmát fizettettek vele a katonákért, azzal fenyegetőzve, hogy másképp elzárják előle az utat, azután átkelve a Kis-Szent-Bernáton, június első felében Grenoblenál egyesült Plancusszal. De aztán hirtelen botrány tört ki. Octavianus ebben a legfőbb pillanatban súlyos tévedést követett el. Ujra elővette a konzervatívekkel való meg egyezés gondolatát, s abban a hiszemben, hogy e zűrzavar közepette rábirhatja a szenátust a konzuli dispENZÁCIÓ megadására, megint ösztökölte Cicerot, hogy nyújtsa be a javaslatot. És Cicero, akit most elcsábított az az ambíció, hogy másodszor is konzullá lehessen, elszánta magát . . . De Octavianusnak ezt az újabb nagyratörését olyan rossz néven vették nemcsak a haragos konzervatívek, hanem az egész pártatlan közönség, hogy egyetlen hivatalnok sem mert melléje állni, s Cicero kénytelen volt letenni tervéről. Octavianust is igyekezett lebeszélni róla. Az ellenséges hajlandóságok még jobban neki-dühödtek, s azt kezdték beszélni, hogy az ifjú nagyratörésében megölette a csatában Hirtiust, a sebesült Pansát pedig megmérgeztette. Nemsokára valamennyien visszaestek szokott bizonytalanságukba, június vége felé már senki sem tett semmit. Plancus és Decimus Octavianust várták, Octavianus pedig belátva, hogy a konzulátus reménye füstbe ment, azt írta, azonnal útrakel, de nem mozdult. Antonius rendbeszédte légióit Lepidus segítségével, de Gallia narbonnensisben maradt. Sokan azt gondolták, Brutus és Cassius maholnap megérkezik, s

ehelyett még levelet sem kaptak tőlük. Cassius messze volt, nagy gondban Dolabella megtámadására, s ami Brutust illette... A gyöngé és ideges összeesküvő megint kimerült testbenlélekben, gyomorhaj kínozza, s orránál fogva vezettette magát a ravasz Caius Antoniusszal, ahelyett, hogy őrá is alkalmazta volna a bátyja követői ellen április huszonhatodikán kiadott proskribáló határozatot. Caius annyira megtévesztette, hogy keserűen kikelt Ciceronak Octavianus iránt való jóindulata miatt, s makacsul kötötte magát ahhoz a gondolathoz, hogy minél előbb egyezkedésre jusson Antoniusszal. Sokat aggódott Lepidus közeli proskripcióján, levelet írt római barátjainak, kegyükbe ajánlva nővérét és rokonait, akiket a proskribáció tönkretenne. Semmi intézkedést nem tett, hogy tengerre szálljon és Itáliába menjen, inkább az járt az eszében, hogy a bessziak ellen indít ekspedíciót. Cicero érte hát végül a forradalmak legnagyobb fájdalma: összekapott legkedvesebb barátjaival, s ellenkezésbe jutott még Brutusszal is! Június harmincadikán végre Lepidust közellenséggé nyilvánították, de a fenyegetés és a fenyegetés közé új halasztást töltek: szeptember elsejéig időt engedtek a katonáknak, hogy megszerezzék a bűnbocsánatot, elpártolva a prokonzultól.

A dolgok azonban már úgy nekilódultak, hogy rohanniok kellett, hasztalan volt minden félelem, tétovázás, bizonytalanság, hasztalan erőlködtek annyian a megfélemezésükre. Antonius és Lepidus nem ok nélkül késlekedtek innenső

Galliában. Az összeesküvők és konzervatívek, ha szívük tele volt is félelemmel, visszahódították csaknem az egész birodalmat, amelyet pedig Antonius az előző júliusban és augusztusban majdnem kivett a kezükből. Európában az övék volt Decimus tíz biztos légiója, azután Plancus öt és Asinius három légiója hűségesnek látszott. Talán Octavianus nyolc légiója is, Octavianusé, akiről senki sem tudta jól, mit is akar. Ezenfölül meghódították Keletet, ahol Brutus az új toborzásokkal hétre növelte a légiók számát, és Cassius az ő tíz légiójával nem-sokára leveri Dolabellát. Sextus Pompeius pedig már jött Marseilleből, és a Földközi-tenger valamennyi kikötőjében hajókat gyűjtött, Afrikában tengerészeket vásárolt és toborzott, s hajóhadat készített. Mit árthattak ők a maguk tízennégy légiójával ennyi ellenségnek? Nagy caesariánus hadsereget kellett újból szervezniök Nyugaton, s Európa tábornokait vagy rá kellett birniök arra, hogy hozzájuk csatlakozzanak, vagy, ha ellenkeznek, elvenni tőlük légióikat. Az Octavianusszal való ellenségeskedésben pedig nem makacskodhattak tovább. Szerencsére, a két vetélytárs kibékítésére készen állt a szükséges békítő, ennek a nagy politikai vásárnak becsületes szenzáljja: Lepidus, hármuk közt a legöregebb, Caesarnak régi barátja, aki félreállt a civakodásból. Alkudozásokat kezdtek Plancusszal és Asiniusszal, akik barátai voltak Caesarnak. Hírnököket küldtek seregeikhez, hívogatni, gyanakvást és ígéreteket hinteni, s megismételni azt a kétszínű játékot, hogy a katonákat a tá-

bornokok és a tábornokokat a katonák révén szerezzék meg. Octavianusszal is békítő alkudozásokat kezdett Lepidus. A pillanat kedvezett neki. Octavianus megcsalódott abban a reményében, amelyet a konzervatívokba és a szenátusba vetett a konzulátus elnyerésére. Megriadt, mikor látta, hogyan kap újból erőre Pompeius neve, a fiatal Sextust már nagyobb hatalommal ruházták föl, mint őt, s július első napjaiban ismét eszébe jutott, hogy hiszen ő fia Caesar-nak. Elfordult attól a gondolatától, hogy a konzervatívokkal megegyezzenek, s megint vetélkedni kezdett Antoniuszal a caesariánus ügy mozgatózásában. Természetesen jó szívvvel vette Lepidus ajánlatait, s fölbátorodva tőlük, rejtve arra buzdította katonáit, hogy tüntessenek, s olyankor azt kiáltozták, hogy soha nem harcolnának Caesar katonái ellen. Ugy tett, Lepidus módjára, mintha a légiók erőszakolták volna. Tüzes beszédeket mondott előttük apja dicséretére, s megígérte nekik, hogy ha konzulságra kerül, gondoskodni fog kárpótlásukról. Így aztán végül rávitte őket arra, hogy centuriók és közemberek küldöttségben Rómába menjenek és kérjék a kárpótlásokat, Octavianus konzullá választását és Antonius proskribálásának eltörlését. A küldöttség július tizenötödike felé ért Rómába, éppen mikor a konzervatívok azon nyugtalankodtak, hogy nem kaptak hírt Brutus jöveteléről, mikor Cicerot majdnem egészen diszkreditálták Octavianus egyre gyanúsabb mesterkedései, mikor egész Itáliából hírek jöttek arról a nagy elégedetlenségről, amelyet a

tributum még a gazdag osztályokban is keltett. Ellenben milyen elbizakodva léptek a szenátorok termébe a centuriók! Hetykeségük annyira kihívó volt, hogy a szenátus a végén csúnyán elkergette őket. Július vége körül Octavianus megtudta ezt a választ, és ekkor, egyre jobban nekibátorodva az Antoniuszal és Lepidusszal való megegyezés reményétől, végső merészségre szánta magát: mikor a katonák följánlották neki a konzuli jelvényeket, úgy tett, mintha kényszerítenék, elfogadta, és útrakerekedett a nyolc légióval.

Ha Lepidus és Antonius első mesterkedései arra indították Octavianust, hogy újból caesariánus és demagóg szerepben mutatkozzék, viszont Octavianusnak ez a merész hadimozdulata Antoniuszt és Lepidust arra nógatta, hogy fáradatlanul bújtogassák tovább Plancus és Asinius seregeit, sőt Decimuséit is megkisértsék. Nem engedhették, hogy régi vetélytársuk és újdonsült barátjuk túltegyen rajtuk! Igéreték vad forgószele száguldott keresztül a hadakon, míg Octavianus Róma felé menetelt, és alapjában megrendítve a légiók hűségét, megrázta a tábornokok kikezdett akaratát is: még egy kicsike lökés, s az események megindulnak a végzetes lejtőn. Ezt a lökést majd megadja Octavianus, ha ekspedíciója sikerül, föltüzelve mindenfelől a caesariánus párt lelkét, s bátorságot verve a bizonytalanokba. Rómában a hadsereg közeledésére óriási rémület ütött ki. Az asszonyokat és gyermekeket a szomszéd villákba mentették, a házakat pedig elsáncolták. A szenátus követeket

küldött a légiókhoz az ígért pénzzel, hogy megállítsák őket. Servilia július huszonötödikén házába hívta össze Cascát, Labeot, Scaptiust és Cicerot, aki kétségbeesett, ha arra gondolt, hogy Octavianus hatalmának ő volt a fő szerzője. Elhatározták, hogy újra Itáliába hívják Brutust. Servilia — Róma utolsó forradalmának Niobéja — családjával ennek a nagyon hatalmas arisztokráciának tragikus egyenetlenségét jelképezte. Egyik veje volt a vezére és egyik fia katonája annak a hadseregnek, amely az ő nagy barátja bosszújának zászlaját emelte az összeesküvők két vezére ellen, akik közül az egyik a fia, a másik a veje volt neki! Octavianus a küldötteket visszatérésre bírta: elhitette velük, hogy az út mentén sok orgyilkos leselkedik. Ekkor a megriadt szenátus föllázadt a pompeianusok ellen, nem érzett egyebet a maga félelménél, s a gyávaság kitörésében mindent megadott. Elhatározta, hogy a húszezer szeszterciuszt utalják ki nemcsak a Mars-légiónak és a negyediknek, hanem mindegyiknek, hogy Octavianus is legyen benne a földosztó bizottságban, s hogy távollétében is kérhesse a konzulsgot. Sebesjáró hírvivőket küldött, hogy mindezt megjelentsék a fiatal tábornoknak. Alig indultak el a hírvivők, kitudódott, hogy az afrikai légiók Ostiába érkeztek — a szardiniaiak, úgy látszik, már Rómában voltak egy ideje — a pompeianusok, az összeesküvők rokonai és Cicero hatalomra jutottak a semleges szenátuson, új riasztással rábírták, hogy semmisítse meg határozatait, népfölkelést hirdettek, megerősí-

tették a várost, és keresztették Octavianus nővérét és anyját is, hogy kezesekül tartóztassák őket. Mikor a küldöttek a hadsereghez jutottak, újak érték utól őket, azzal, hogy vonjanak vissza mindent, amit mondtak. Ez még jobban fölingerelte a katonákat. Octavianus ekkor emisszáriusokat küldött előre, hogy keveredjenek a nép közé a csapszékekben, a Fórumon, a plebejusnegyedek sikátoraiban, és csöndesítsék le, biztosítsák arról, hogy ő nem jön gonosz szándékkal, s az afrikai légiókat (Caesar régi légióit) ígéretekkel bírják lázadásra. Róma alá érkezéssel, mikor az afrikai és szardíniai légiók mellette nyilatkoztak, mindenkit magukkal sodortak. A város megadta magát, s a konzervatívek közül, akik néhány nappal ezelőtt még olyan hatalmasak voltak s most megsemmisültek, a dühösebbje elmenekült. Caesar fia másnap nagy kísérettel vonult be Rómába, a Fórumon megölelte nővérét és anyját, akiket a vesztaszűzek a templomban rejtegettek, áldozott Jupiter Capitolinusnak, fogadott több szenátort, köztük Cicerot, akivel, úgy látszik, inkább hűvös beszélgetése volt, azután kivonult a hadsereghez, a szenátus pedig előkészítette a válogatást. Augusztus tizenkilencedikén, hamarosan befejezve a formalitásokat, őt és rokonát, Quintus Peditust konzullá választották.

És ekkor bekövetkezett az, amitől a konzervatívek egy év óta féltek. A kuriai komiciumokkal érvényesíttette örökbefogadását, közpénzeiből kifizette a katonáinak jutalmuk s a népnek Caesar hagyománya egy részét, s azután

egészen megcselekedte azt, amit Antonius csak félig mert: Quintus Pediuszal javasoltatott s a komiciumokkal könnyedén elfogadtatott egy törvényt Caesar meggyilkolásának elkövetői és részesei ellen, *interdictio aqua et igni*-vel (víz és tűz megtagadásával) büntetve őket, és egy külön törvénycikk által való jószágkobzásra. A szeszélyes szerencse ismét fölforgatta a pártok sorsát. A 44. március tizenhetedikéi amnesztiát, Cicero mesterművét, eltörölték. Erophilus, az obszkúrus nagy-görögországi állatorvos, aki először buzdította az alsó népet a meggyilkolt diktátor megboszulására, győzött. Azoknak lett igazuk, akik soha nem bíztak Octavianushoz. Csakugyan, egy-két nap múlva Octavianus barátai, akiket csábított az elítélt vagyonának az a része, amely a vádlónak járt, fölosztották maguk közt az összeesküvőket, mint a prédát, s mindegyikük bevádolta ezt vagy azt, úgy, hogy rövidesen valamennyit elítélték *in contumaciam*: Cascát is, aki tribun volt, Brutust is, aki akkor a bessziek ellen harcolt, Cassiust, akit Agrippa vádolt be, Decimust, aki Plancusszal egyesülve, Octavianus segítségét várta, hogy Antonius ellen harcoljanak, Sextius Pompeiust is, akinek semmi bűne nem volt Caesar meggyilkolásában, de — még súlyosabb vétek! — megkapta azt a rendkívüli hatalmat, amelyet apja a kalózok ellen való háborúban kapott. A caesariánus párt úr volt Rómában, a köztársaságban, Itáliában Octavianusszal, aki tizenegy légiónyi hadseregnek volt a feje, Gallia narbonensisben, ahol Lepidusnak és Antoniusznak ti-

zennégy légiója volt, és ennek a sikernek a hatása is hamarosan megmutatkozott. Asinius Pollio, akinek katonái egy idő óta már haboztak, s aki Caesar iránt való hálából jóindulattal volt Octavianushoz és Hispánia belsejében egymaga semmit sem tehetett három légióval, végre elszánta magát és szeptemberben két légióját Antoniusnak adta, a harmadikat Lepidusnak. Maradt a Brutus és Plancus két serege. De Plancus, ha mindaddig olyan hűséges volt is a szenátushoz, a következő év konzulságát féltvén, nem tarthatott ki Decimus mellett, ha nem akart szembekerülni Antoniusszal, Lepidusszal, Octavianusszal és Asiniusszal egyszerre. Neki és Decimusnak összesen tizenöt légiójuk volt. Amazoknak huszonnyolc. Merhetett-e ennyit, ő, a közepes vezér? És Plancus is áruló lett. Öt légiójából hármat Antonius, kettőt Lepidus kapott meg. Decimus, akit Plancus elhagyott és akit Rómában proskribáltak, szárazföldön próbálta utolérni seregével Brutust Macedóniában, és útra kelt. De az ígéretek, amelyek már annyi sereget eltántorítottak, a példák, és a hadak közt kiütött caesariánus düh magukkal sodorták a nagy örvénylésbe ezeket a légiókat is, melyek visszarettek a hosszú és zordon meneteléstől. A katonák útközben egyesével, aztán kis csapatokban, kohorszokban kezdtek átpártolni Antoniushoz, végül az egész sereg széthullott, a négy régi és legjobb légió Antonius és Lepidus keresésére ment, a másik hat pedig Octavianushoz. Decimus néhány emberével menekvésre fogta a dolgot, mígnem az Al-

pokban egy barbár főnök elfogta, és annak az Antoniusnak a rendeletére, aki Decimusnak köszönhette az életét, megölte. De hát Antoniusnak most már ki kellett tennie magáért Caesarboszuló szerepében, hogy hathatósan vetelkedhessék Octavianusszal! A konzervatív párt utolsó hadseregét és utolsó tábornokát is elvesztette Nyugaton, elvesztette Itáliát, el az európai tartományokat, s mindössze csak az a reménysége maradt, hogy az új caesariánus forradalom vezérei közt megint egyenletlenség tör ki.

De ez a reménység is — ha még áztatott némelyeket — hamar füstbe ment. Az egyetértést most már az egyesek akaratánál és szeszélyénél erősebb tényező kényszerítette rájuk: Brutus és Cassius hadserege Keleten. Cassius júniusban legyőzte Laodicaeánál Dolabellát — aki öngyilkos lett — elvette két légióját s így most már tizenkettő volt a kezén. Most már kettőjüké volt az egész Kelet, a birodalom legdúsabb része, tizenkilenc légióval. Egész szeptemberben sűrűn válthattak üzenetet Lepidus, Antonius és Octavianus, s a megegyezés tervét nagy vonalaiban megrajzolták. Távolról is könnyen megegyeztek abban a gondolatban, hogy visszaállítják Caesar diktaturáját, megosztják hármuk közt, kineveztetik magukat a néppel *triumviri reipublicae constituendae*-nek, azzal a teljhatalommal, melyet Caesar utolsó éveiben gyakorolt. De ha a megegyezés terve nagyjában könnyen ment is, viszont valamenyiüknek kölcsönösen meg kellett nyugtatniok

magukat békebiztosítékokkal, igen sok másodrendű, de mégis fontos kérdést kellett megoldaniok, s találkozóra kellett menniök: s ez a két dolog igen tüskés volt, annyira bizalmatlankodtak Antonius és Octavianus. Hol és hogyan találkozzék a két vetélytárs? De közeledniök kellett egymáshoz. Octavianus elindult Rómából a tizenegy légióval, és azt mondta, hogy Antonius és Lepidus ellen vonul, a szenátus rendeletei szerint. Lepidus és Antonius a túlsó Galliát Varius Cotilára hagyták öt légióval, ők maguk pedig tizenhét légióval és tízezer lóval leereszkedtek Itáliába. Míg úton voltak, Octavianus Quintus Pediuszal azt javasoltatta és el is fogadtatta a szenátusban, hogy vonják vissza Antonius és Lepidus proskribálását. Ez már tekintélyes foglaló volt, de még mindig nehezen ment úgy megrendezni a találkozást, hogy semmi ok se legyen gyanúra vagy félelemre! Végül kitalálták a helyét, de olyan sajátságosan, hogy egymaga is elég annak a megbizonyítására, micsoda véleménnyel volt egymásról a két politikus, aki éppen szövetségkötésre készült. Megegyeztek, hogy egy szigetecskén találkoznak, a Via Aemilia és Bologna mellett, a Rajná és a Lavino összefolyásánál, amely úgy látszik, akkor nem a Samoggiába torkolt, hanem a Rajnába. A szigetet mind a két parthoz egy-egy híd kapcsolta. Itt mind a hárman átmehettek a szigetre úgy, hogy mindegyikük a hídon túl hagyja katonáit, és beszélhettek a légióik szemeláttára anélkül, hogy valami erőszaktól vagy rajtütéstől kellett volna félniök.

Október vége felé a két hadsereg egymás szemé elé került a szigeten innen és túl, s bizonyos távolságban táborot vertek. A szigeten vagy félszigeten fölütöttek egy sátrat, s egyik reggelen Octavianus az egyik oldalról, Lepidus és Antonius a másiktól a két híd felé közeledett kíséretével. Lepidus lépett a szigetre elsőnek, és pedig egyedül, konstatálta, hogy semmi gyanús dolog sincsen, s köpenyével intett mind a ketőjüknek, hogy jöhetnek. Octavianus és Antonius közeledtek, köszöntötték egymást, és átkutatták, nincs-e fegyverük, aztán Lepidusszal a sátorba vonultak.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XI.

A gazdagok lemészárlása és Philippi.

(Kr. e. 43. október—42.)

Hogy a három férfiú mit beszélt a sátorban azalatt a két-három nap alatt, amíg tanácskozásuk tartott, nem tudták a kortársak és természetesen nem tudjuk mi sem. Autentikus értesülésünk csak a hármak valamelyikétől lehetne, már pedig mind a hármuknak éppen elég okuk volt arra, hogy az elkövetkezett dolgokért a másik kettőt okolják bűnösnek. Ezért a beszélgetés eredményeinek elbeszélésére kell szorítkoznunk, amelyeket annál jobban ismerünk. A három generális rettenetesnek láthatta a helyzetet, és valóban az is volt. Archimedes problémáját kellett megoldaniok, mint a régiek mondták, a kör négyszögesítését, mondanók ma. A *lex Pedia* és annyi légiónak föllázadása után elkerülhetetlen volt a háború Brutusszal és Cassiusszal, vagyis a konzervatív párt utolsó had-

seregével. Emiatt nem bocsáthattak el egyet sem abból a 43 légióból, amelynek vezérei voltak, nem szeghették meg azokat a szertelen ígéreteket, amelyekkel a küzdelem hevében ezt a 120.000 embert áltatták, s el kellett tartaniok a többi 30-40.000 embert is, a hadsereg után vonuló segítőcsapatokat és lovasságot. Nagyjában kiszámították, hogy a Brutus és Cassius ellen való háborúhoz több, mint nyolcszázmillió szeszterciusz kellene, — körülbelül kétszázmillió frank. De a triumvireknek nem volt pénzük. A kincstár, amelyet Octavianus augusztusban kifosztott a katonák és a nép kifizetésére, üres volt. Kelet leggazdagabb tartományai, és főképp Ázsia, ellenségeik kezére jutottak, s annyi költségre nem tellett a szegény európai tartományokból és Itáliából, amely több mint száz esztendő óta annyira elszokott az adófizetéstől, s most is olyan vonakodva fizette a szenátus által elrendelt *tributum*-ot. Mindent összevetve, az európai tartományok katonai vezényletében ez a nagy forradalom csak azért sikerült, mert a három barát olyan ígéreteket árasztott, amelyeket rendes eszközökkel nem tudott beváltani. Az életben a legtöbb merészség elkövetésére egy érzés kerget: a félelem. A hármak is megfélemlettek attól, hogy a katonák elpártolnak mellőlük a konzervatívokkal való utolsó háborújukban, s ez a félelem és ez a végzetes kényszerűség, amely a forradalmak vezéreit olyan gyakran hanyatthomlok előtörésre parancsolja, mert vissza már nem fordulhatnak, olyan rettenetes határozatokra ösztökélte őket, amelyektől pár

hónappal azelőtt még valószínűen visszariadtak volna. Elvégezték, hogy mind a hárman kezükre kerítik a legfőbb hatalmat és fölosztják maguk közt. Ezzel a hatalommal azután nagy kobzást kezdenek a gazdagok vagyonában, és javaikkal kifizetik a katonákat, amennyre csak lehet. Azután sietve háborút kezdenek Brutusszal és Cassiusszal Keleten, mert azok aligha fognak Itáliába jönni megtámadásukra, a dolog tehát nem sürgős. A három dolog oldhatatlanul egybebojódott: diktátori hatalom nélkül nem kezdhették el a nagy kobzást, kobzás nélkül pedig nem foghattak hozzá a háborúhoz. Octavianus tehát leteszi a konzulságot. A komiciumok által megszavazandó törvény pedig, nem a diktátori, hanem *triumviri reipublicae constituendae* címmel a folyó esztendőn túl öt évre, 37 január elsejéig, olyan hatalmat ruház rájuk, amely hasonló a Sulla vagy Caesar hatalmához. Törvényeket hozhatnak, a bűnügyi igazságszolgáltatás föllebbezés vagy *procedura* nélkül az ő kezükre jut, az egész állam fölött a konzulok szuverén jogait gyakorolják, adót vethetnek, fölkelést hirdethetnek, ők nevezik ki a szenátorokat, Róma és a városok hivatalnokait és a tartományok helytartóit. Joguk lesz a kisajátításra, földek kijelölésére, gyarmatok alapítására, és a pénzekre saját képmásukat verethetik. A tartományokat szétosztják, s ők maguk együtt látják el Rómát és Itáliát. Octavianusnak van a legkevesebb katonája és ifjú kora emiatt a legkevesebb tekintélye, neki jut tehát a legrosszabb rész: Afrika, Numidia és a szigetek. Antoniusé a sörényes

Gallia és innenső Gallia. Lepidusé Gallia narbonensis és a két Hispánia. A két összeesküvő ellen való háborúban Lepidus, aki Brutusnak is, Cassiusnak is sógora, nem vehet részt: ezért Antonius és Octavianus átveszik a 43 légió közül 40 vezényletét, mindegyik húszét, Lepidus pedig három légióval Itália őrizésére marad. Azután összeállították a száz legmódosabb szenátor és körülbelül kétszáz leggazdagabb lovag lajstromát, akik távolmaradtak a politikától és üzletekkel foglalkoztak. Egyiket halálra, a másikat javai elkobzására ítélték. Hozzávettek néhányat politikai ellenségeik közül is, hogy elvegyék a konzervatív párttól azt a kevés erős és ügyes emberét is, aki még maradt Itáliában, hogy megriasszák azokat, akik még akarták volna ismételni március iduszat a demokrata párt új vezetői ellen, s hogy mind a hárman kitölthessék a maguk boszuját. Úgy látszik, ezen az utolsó pontozaton sokat vitatkoztak, mert mindegyikük meg akarta menteni a maga barátait és rokonait. De Antonius csupa gyűlölség volt üldözői ellen, Octavianus és Lepidus pedig csupa félelem. Végre összeállítottak egy olyan lajstromot, amelyből némelyek szerint tizenkét, mások szerint tizenhét kiváltságos áldozat nevét kiválógatták, akiknek bizonyosan meg kellett halniok: köztük Cicero, akit Octavianus ráhagyott Antonius boszujára. Sőt rendelet ment Quintus Pediusnak, hogy ezeket rögtön öljék meg, mielőtt a triumvirátus törvénye megadná nekik azt a jogot, hogy a polgárokat halálraítéljék. Elhatározták azt is, hogy ünnepélyesen megígérik: ha

a háború véget ér, azonnal megadják a diktátor által ígért földeket Caesar veteránjainak, akik még semmit sem kaptak. De nem hiszem, hogy már akkor elhatározták volna a földosztásnak azt a módját, amely később megtörtént. Kinevezték a következő év hivatalnokait — természetesen csupa jóbarátot: konzulnak azon évre Octavianus helyébe Ventidius Bassust, jutalmul azért a hűségért, melyet a modenai visszavonulás után Antonius iránt mutatott, a következő évre pedig Plancust és Lepidust. Megegyeztek abban is — úgy látszik, a katonák kérésére, — hogy Octavianus elveszi Antonius mostohalányát, Clodius és Fulvia gyermekét.

A katonai zsarnokságot, amelyet két évvel azelőtt egy nagyszerű férfiú gyakorolt, ismét helyreállították, s ami még rosszabb: fölosztották három személy közt. Az egyik hibái dacára is jelentős férfiú volt, a másik egy húsz éves gyermek, a harmadik pedig közészerű, obszkúrus ember. Ki jósolt volna még egy évvel azelőtt akkora szerencsét Lepidusnak? De a forradalmakban sokszor megtörténik, hogy valaki — nem számít, nagy-e vagy közészerű? — a végső veszedelem rövid szorultságában magas polcra jut szolgálatai miatt, melyek abban a pillanatban igen fontosak, és egy ideig meg is marad rajta: mikor aztán a szerencse futó alkalma elmúlik, hasonlóan a vihar legtornyosabb hullámához, amely lecsapódik, magával rántja az érdemetlen magasságba jutott férfiút is, ha az nem tudott jól megkapaszkodni abban a rövid pillanatban. Antonius és Octavianus össze-

békítésére és a caesariánusok egységének helyreállítására közvetítő kellett, s a közvetítésért a triumvirátusban való részesség volt a jutalom. De meddig bírja Lepidus ezen a magas polcon? Hiszen már is rávették, hogy csak három légiót tartson meg magának. De erről majd a jövő fog dönteni. Említésre méltó — s ez március iduszának egy másik hatása — hogy a három cinkos nem merte magát diktátornak nevezni, csak az állam helyreállítójának, s hatalmuk idejét öt évre szabták annak a jelzésére, hogy zsarnokságuk csak rövid zárójelbe vetett mondat Róma hosszú alkotmánytörténetében. Más szóval: ők nem mertek ellenszegülni, mint Caesar, a köztársasági babonának, a felső és közép osztályok alkotmányos bigottságának, mely a diktátor legyilkolása óta megint erőre kapott. A köztársaság elpusztítását igyekeztek lárvá mögül csinálni, plátói szerelmet vallottak a köztársasági elveknek s tiszteletben tartották Antonius legújabb törvényét, mely a diktaturát törölte. De a publikumnak nem sok ideje és módja maradt ezeknek az alaki szubtilitásoknak a csodálatára. Kezdetben kissé haragosan tréfálóztak azon, hogy Ventidius Bassust, a hajdan volt öszvérhajcsárt és kalauzt konzullá nevezték ki. Ő volt az első, aki olyan mélyről ilyen magasra jutott, megsértett minden arisztokrátikus elfogultságot és fölzaklatott minden demokratikus irigységet. Kevéssel utóbb, mikor Ventidius egyik templomban szobrot állíttatott a Dioszkúroknak, egy szép lélek gyilkos paródiát írt ellene Catullus híres verséről:

Phaselus ille quem videtis, hospites . . .

De nem tréfáltak többé, mikor november 15. felé — miután híre érkezett a trimvirátus megalakításának — Quintus Pedius kénytelen volt orgyilkosokat küldeni a tizenkét halálra-ítélt meggyilkolására, bár ő maga rettent el legelsőnek ettől a kegyetlen parancstól, s négyüket meggyilkolva találták. Órült rémület fogta el a várost első, hírhozó robajára annak a földrengésnek, melyet annyi ideje féltek már. Pediusnak kétségbeesetten végig kellett szaladnia a várost, egész éjszaka, hogy csak megnyugtassa a lakosságot, s másnap reggel, nem tudván egyebet kezdeni, a maga szakállára ediktumot adott ki, melyben megnyugtatta a várost, hogy csak tizenkettőt ítéltek halálra. De mintegy az iszonyat növelésére másnap Quintus Pedius is hirtelen meghalt. S ime, az első robajra a földrengés következett, a rettenetes. November 24., 25. és 26-án Octavianus, Antonius, Lepidus, egyik a másik után bevonult Rómába, mindegyik egy légióval és a prétori kohorsszal. Másnap, 27-én, megszavaztatták L. Titius javaslatára, előterjesztés nélkül, a *lex Titia-t*, mely egészen 38. december 31-ig megalapította a triumvirátust. Quintus Pedius helyébe Caius Carrinast, Caesarnak egyik régi tisztjét nevezték ki konzullá. Azután elkezdték a proskribáltak lajstromának nyilvánosságra adását, bőséges jutalmat ígérve mindenkinek, ha rabszolga, ha fölszabadult, aki beárulja vagy megöli őket. Fejek vadászatára küldték katonáikat egész Rómában és Itáliában.

Halállal vagy kobzással fenyegettek mindenkit, aki elrejtí vagy szökni segíti a proskribáltakat, ha mindjárt a legközelebi rokonuk is, egyszerre elmetszve a hűség, tisztelet vagy jóérzés minden konvencionális vagy igazi szálát: az urat szolgáljától, a pártfogót kliensétől, a barátot barátjától, a férjet hitvesétől, az apát gyermekétől. Rettentetes fölfordulás következett. Mindenki hirtelen félredobta a nevelés belerögzött szokásait, a szinte öntudatlan képmutatást, a tudatos mimelést. Mindenki a maga igazi ösztöneire hagyta magát. Mint ahogy éjszakai sötétségben egy-egy óriási, egetgyújtó villám hirtelen cikázására megmutatkoznak a nagy fák törzsei és ágai, erre a villámtűzre is egyszerre megmutatkoztak az új bűnök és új erények sűrű ágai, melyeket a gazdagság, a hatalom, a kultúra a régi római élet vastag törzsén növelt. Némelyekből egyszerre példátlan kegyetlenséggel tört ki az önzés, az ideggyöngülés, az élet hisztérikus szomja, melyet a művelődés a szellemi és érzéki örömök bőségével gerjeszt. Gögös szenátorok, akik már viselték a konzuli palástot és királyok módjára kormányoztak óriási tartományokat, pöcegödörtisztítóknak vagy rabszolgáknak öltöztek. Átkarolták szolgálók térdét, úgy könyörögtek, hogy el ne árulják őket. Elbújtak a padlásokon, a kloakákban, az elhagyott mezei sírboltokban. Mások megzavarodtak, sóhajok, könnyek és jajok közt tétováztak, s el engedték fogni magukat, mások hóhéraik elébe rohantak, hogy minél előbb megszabaduljanak a halál rettegésétől, mely sokkal fájdalmasabb a ha-

lálnál. Szolgák tulajdon kezükkel megölték urukat. Hitvesek kijárták, hogy a halálraitéltek lajstromára kerüljön gyűlölt férjük neve, vagy azzal a színnel, hogy megmentik, a hóhérok kezére adták férjüket. Igen sok fiú beárulta apja búvóhelyét. Különösen az ifjak mutatkoztak aljasoknak ebben a rettentő próbában, jeléül annak, hogy a 60. körül született új nemzedék, melybe Octavianus is tartozott, még ingerlékenyebb, halált és szegénységet rettegőbb, félelmében vadabb és aljasabb volt Caesar kortársainál. Másokban a halál közelsége fölverte mindazt, ami az ősi római kegyetlenségből megmaradt bennük: bezárkóztak a házukba, fölfegyverezték szolgálkat és hóhérlást követtek el, mielőtt megölték őket. Egy öreg szamnitumi, a társadalmi háború maradéka, akit nyolcvan éves korában proskribáltak gazdagsága miatt, rab-szolgálival minden aranyát, ezüstjét és drágaságát a járókelők elé szóratta, hogy csak meglopja a hóhérait, aztán fölgyújtatta a házát és a lángok közé dobta magát. Viszont másokban fölragyogott a jóság, a nagylelkűség, a magamegtagadás, az emberi faj minden szép erénye, melyeket a műveltség fölmagasztosít némelyekben, a kiválasztott lelkeket jobban kötelességeik tudatára keltve. Egyszerű szolgák, tapasztalatlan, zsenge fiak, félénk asszonyok rászédtek a hóhérokat, tulajdon fejük kockáztatásával elrejtették urukat, apjukat, férjüket, előkészítették a szökésüket, kegyelmet szereztek nekik valamelyik triumvirtól, s föl is áldozták magukat érettük. Némelyik hűséges szolga egysze-

rúen magára vette az ura ruháit és alakját, hogy a sietős hóhérok őt öljék meg helyette. Legtöbben a tenger felé menekültek, igyekeztek valami hajót találni, amely átvigye őket Keletre, vagy Sextus Pompeiushoz, aki a római hírek hallatára flottájával Sziciliába sietett, kikötött, s az ellenkező helytartóval igyekezett törvényesnek elismertetni a partokon való fővezényletét, melyet a szenátus ráruházott. Igyekezett segítségükre járni az üldözötteknek, Itáliaszerte ediktumokat adva, melyekben egy-egy megszabadított proskribáltért kétszer annyit ígért, mint amennyi a vérdíj volt. Itália partjai mentén hajókat küldött a menekülők fölszedésére, vagy kalauzolni azokat az alkalmatosságokat, melyek tapasztalatlan kormányosokkal eveztek. De sokakat elfogtak útközben. Nap-nap után érkeztek Itália minden részéből katonák, zsákjaikban hozva a proskribált nemes szenátorok vagy gazdag pénzemberek levágott fejeit, melyeket aztán megmutogattak a Fórumról, ennek a hatalmas polgárháborúnak rettentő trofeumául. Akiknek sikerült is a szökés, különféle kalandok árán, milyen szívvel bújtak meg Sziciliában vagy Keleten! Tudták, hogy földjeiket otthon elkobozták, házukat megrohanták a bitorlók és kifosztogatták, családjuk szétszóródott, s nem térhetnek vissza, csak akkor, ha egy újabb polgárháborúban győznek.

A nagybirtokosságot és a felső plutokráciát szinte teljesen kiirtották, mert a nagyon gazdag szenátorokat és lovagokat csaknem mind a ha-

lálraitéltek lajstromára írták, s a proskribáltaktól mindent elvettek. Mindössze csak az özvegyeknek hagyták meg a hozományukat, a fiuknak a vagyon tizedét, a leányoknak a huszadát. Itália gazdag osztályainak javai — Róma világprédájának ez a tekintélyes része — a győzelmes demokratikus forradalom hatalmára jutottak. Róma és Itália minden részéből rengeteg, útrekesztő nagy prédát gyűjtöttek. A gazdag lovagok házainak minden aranyát, ezüstjét, amely lovagok közt sok volt az uzsorás. Az elegáns házakban ékeskedő értéktárgyakat, edényeket, szobrokat, vázákat, bútorokat, szőnyegeket, rabszolgákat. Tömérdek római bérházat és palotát, a Látium és Campania legszebb viláit, tenger sok földbirtokot, melyeket gyarmatosok műveltek Itáliaszerte. Délitalia és belső Szicilia nagy latifundiumait, melyeket jórészt gazdag római lovagok bírtak. Szenátorok és lovagok hatalmas földjeit innenső Galliában és Itálián túl, különösen Afrikában. Eleven és holt szerszámokat, ökröket, szekereket, lovakat, minden mesterségben és művészetben járatos rabszolgákat, végül hiteleket, melyeket sok lovag egy-egy harmadiknak cedált, s amelyeket szintén elkoboztak. Mindezt a sok holmit lassankint vásárra kellett bocsátani, de mindenekelőtt a triumvirek éltek velük, akik mind nagy vagyont akartak gyűjteni néhány nap alatt, s erőszakkal szinte ingyen összevásárolták — eftávolítva az árverésekről a konkurrenseket — amit csak akartak. Azután a komoly nyilvános eladásnak kellett volna következnie, de példájuk

ragadós volt, és a triumvirek után a tiszték álltak elő, a Rufrenusok és Canidiusok, akik életüket kockáztatták a légiók föllázításában, s az árverésekre katonákat küldtek, hogy fenyegetéssel és brutalitással kergessék el az idegen vásárlókat. Ha valamelyik szerencsétlen makacszkodott, nyomban rettenetesen fölverték az árat, s az illető kénytelen volt megvásárolni valamit. A triumvirek zokon vették ezt a rablást, de bele kellett nyugodniok, nehogy a katonák elégedetlenkedjenek, és mert abban reménykedtek, hogy ha azok is jóllaktak, majd a rendes eladásokra kerül a sor. Ezért aztán hamarosan vidám és szentelen csapatokban rajzottak a katonák Itália minden részéből, innenső Gallia kicsiny, de virágzó városaiból, Apulia vagy Lucania hegyeiről, Délitália hanyatló városaiból. A kikiáltók Róma minden negyedében és Itália sok városában megszólaltak. Árulták annak az arisztokráciának és pénzvilágnak a zsákmányát, amely fegyverrel és uzsorával kizsákmányolta a Birodalmat. A világ fosztogatóit most szintén kifosztották, s míg a hajdan volt öszvérhajcsár konzulságot viselt, a szegény osztályoknak a gazdagokon vett politikai győzelmét fitogtatva, addig mindazt a tömérdék vagyont, amelyet ők Róma falain belül annyi könyörtelenül elpusztított műveltség törmelékeiből építettek, egy szedett-vedett horda zsákmányolásra vette. De néhány szenátor e tömérdék rablás közepette is meg tudott menekülni. Róma főúri családjait annyi rokonság és barátság fűzte egymáshoz, hogy sokan mégis titkos pártfogókat tudtak ta-

lálni azok között, akik a jóhiszemű publikum szemében ádáz ellenségeik voltak. Például Calenus megmentette Varrot, s úgy látszik Octavia, az Octavianus néneje és Marcellus felesége, egy szelíd, szép és intelligens matróna sokak érdekében közbenjárt öccsénél. Atticust, valamennyiük rendíthetetlen barátját, nem bántották, Antonius akaratából, aki hálás volt azért a segítségért, melyet feleségének és a barátainak nyújtott szorongatásuk óráiban. De nem tudott megmenekülni sem Verres, sem Cicero, akik huszonhét év multán mind a ketten, vádló és vádlott, egyazon szakadék peremén találkoztak. Verrest proskribálták vagyona miatt, bár öreg volt már és annyi esztendeje visszavonult a közélettől, békében élvezni a régi rablások gyümölcsét. Cicerot pedig dicsőséges neve dacára proskribálták, Antonius gyűlöletéből, öccsével, fiával és unokájával együtt. Ha fia akkoriban nem tartózkodott volna Görögországban, az egész családot egyszerre kitépték volna gyökerestől. Így halt meg — és pedig idejében, mert műve és kora beteljesedett már — ez a nagy férfiú, aki Caesarral egy magasban Róma e korszakának legnagyobb férfja volt. Bizonyára könnyű a sok modern professzornak — aki mind helytelenül ítélkezik a maga nagyképű és ostoba későbbjött bölcsességével — kinevetni az ő apró gyöngeségeit, különösen bizonytalanságait, ellenmondásait és tétovázásait, amelyek különben többé-kevésbé meg voltak korának minden férfijában, Caesart is beleértve, és amelyeket csak azért ismerünk olyan pontosan, mert ő maga

mondotta el nekünk. De Cicero történelmi jelentősége egészen más. A római társadalomban, melyben annyi száz esztendeig senki sem lehetett osztályosa a kormányzásnak, ha nem volt vérbeli nemes vagy dúsgazdag úr vagy hadvezér, Cicero volt az első, aki sem nemes, sem gazdag, sem katona nem volt és bejutott az uralkodó osztályba, még pedig az elsők közé, s kormányozta a köztársaságot a nemesekkel, a milliemosokkal és a generálisokkal, csak azért, mert elragadóan írt és beszélt, mert világos stílusban tudta közölni a nagy publikummal a görög bölcsélet elvont gondolatait és nehéz tanait. Róma történetében, tehát Európa műveltségében is, mely Rómából kezdődik, ő volt az első író és publicista, aki részt vett a kormányzásban. Ő volt a törzsapja egy megszámlálhatatlan, korrupt, bűnökkel teljes dinasztiónak, amely azonban tovább tartott a Caesarokénál — s ezt a történetírónak, ha nincs is ínyére, el kell róla ismernie — mert Cicerótól számítva húsz évszázadon keresztül dominálta Európát. Törzsapja a toll embereinek, akik egész műveltségünk történetében sorra támasztékai voltak az államoknak és mesterei a forradalmaknak, a maguk változatos formáiban. Rétorok, jogtudósok, poligráfok a pogány birodalomban, apologéták és egyházatyák azután, klerikusok, törvénytudósok, teológusok, doktorok és lektorok a középkorban, humanisták a renaissanceban, enciklopedisták a XVIII. századbéli Franciaországban, ügyvédek, ujságírók, publicisták és tanárok a mi időnkben. És ha a maga korában mégannyi po-

litikai hibát követett is el, Cicero történelmi jelentősége nemcsak fölér Caesaréval, hanem kevéssel marad alatta Jézusénak, Pálénak, Ágostonénak. Meg kell jegyeznünk azt, hogy a dinasztia törzsapjában dinasztiajának minden nagy erénye megvolt és a bűnei közül csak a legszelidebbje. A könyv és toll emberei közt is ritka férfiak egyike volt ő, azoké, akik sem az uralkodásra nem törnek, sem gazdagságért nem lihegnek, csak azt szeretik, ha megbámulják őket, ami egészen más, sokkal nemesebb és tisztább, ha olykor bizonyos hiúságot támaszt is. A római birodalom akkori kormányzói közül valóban ő az egyetlen, akit nem rontottak meg teljesen korának rettenetes kormányzati fogásai. Ő volt az egyetlen, aki az ő korabeli *politiciansi* közül, Caesart is beleértve, megőrizte a jónak és rossznak azt az elemi tudatát, amely ha nem is mindig óvja meg az embert kis gyöngeségektől, apró bukásoktól, de mindig visszatartja a mások iránt való igazi becstelenségektől s a maga gonosz lealjasodásától. Ő volt az egyetlen, aki megpróbálta a világot nem Cato esztelen önfejűségével, sem a többiek utálatos opportünizmusával, hanem bizonyos meggondolt ideológia szerint kormányozni. Korának zürzavaraiban azon iparkodott, hogy megtartsa a köztársasági intézményeket és elhárítsa az ázsiai monarkia iszonyatát. Igyekezett a büszke latin erényeket összeegyeztetni a görög művészettel és bölcseséggel, s minden uralmat megszelídíteni, az úrnak a szolgán, a gazdagoknak a szegényeken, a nemeseknek az új embereken, az

itáliaiaknak alattvalóikon való uralmát, igazság és szelídség szellemével emberibb gyakorlásra mérsékelve az erősek vak és rideg jogát. Sokat nevetnek és nagyon helytelenül Ciceronak ezeken az ábrándjain. De nem nevettek kortársai, akik tizennégy esztendő múlva, mint sejtetlen csodát, diadalmaskodni látták ezeknek az ábrándoknak javarészét.

De akkor még sietve hamvasztották el és kevesek siratták titkon a nagy szónokot, akinek torkát vágták a triumvirek bérencei, Formiae mellett. Abban az iszonyatos fürgetegben mindenki a maga menekülésével gondolt, nem törődhetett a szomszédja hajótörésével. A rémület valamennyiük szemében még nagyította a valóban nagy veszedelmet, s a legvadabb szóbeszédeket azonnal elhitték. A három zsarnok mindent el akart rabolni, különösen Octavianus, akit a többiek legjobban gyűlöltek, mert Róma történetében olyan páratlan hamarsággal jutott névhez és hatalomhoz, hogy mindenkinek az irigységét elkeserítette! Egy régi és kipróbált hadvezérnek, mint Antonius, vagy egy nagyúrnak, mint Lepidus, még csak eltűrheték az uralmát, de ez a huszonegy éves fiú, egy uzsorásnak a fia (a gyűlölet hevében összetévesztették az apját a nagyapjával) ugyan mivel érdemelte ki azt, hogy Rómán uralkodjék? Rómaszerte olyan föliratokat aggattak ki, amelyek az ő őseit sértegették. Azt beszéltek: asztala mellől, dőzsölés közben diktálja a halálos ítéleteket, a másik kettő szeretné befejezni a mérsárlást, de ő nem engedi, meg hogy a proskri-

báltak lajstromába csak azért írt bele néhány szerencsétlent, hogy hozzájusson pompás görög vázáikhoz. Valószínűen túlzások, de a legtöbben elhitték, és sokan még azok közül is, akik nem voltak proskribáltak, de nevük vagy jószáguk volt, elmenekültek Itáliából. Menekült Livius Drusus, menekültek Favonius és sokan mások, kergette őket annak a félelme, hogy az addig esett erőszak mind csak beköszöntője új, nagyobb erőszaknak. Ez a félelem nem is volt oktalan, mert a triumvirek nemcsak hogy nem tudták visszatartóztatni nekivadult katonáikat, hanem kénytelenek voltak követni őket fosztogatásaikban: sodorta őket az események ereje, mely a forradalmakban annyi mindent túlrágad azoknak a szándékán, akikre később az emberek, mint szerzőikre, a dolgok dicsőségét vagy gyalázatát hárítják. Mikor a triumvirek elkezdték vásárra adni a házakat, földeket, fölszereléseket, hamarosan vették észre, hogy a kobzások nem hoztak annyi pénzt, amennyi a háborúra kellett volna. A tenger préda vásári értéke szinte nulla volt. Talán sok megölt kapitalista nem volt olyan gazdag, mint a publikum hitte, s a végső veszedelemben sokan tőkéiket elrejtették, hű kliensekre bízták, vagy a vesztaszűzek kezébe helyezték. Sok pénzt elszórtak vagy elköltöttek a rabszolgák, fölszabadultak, a rokonnok, a bérgyilkosok. A vásárra dobott javakat kevesen vehették meg a pénzsűke miatt és a kevesek közül is csak egynéhányan mertek vásárolni, mert féltek, hogy azután kifosztják és megölik őket, és féltek a közgyűlölettől.

Eközben pedig a vásárra kerülő javak a kobzásokkal nap-nap után szaporodtak. A tiszték bünszövetsége elrémítette a többieket, úgy hogy az árverésekre kevesen mentek és hitvány árakat ajánltak. A triumvireknek nemsokára félbe kellett szakítaniok az eladást, olyan keveset jövedelmezett, s békén kellett hagyniok jobb idők reményében az óriási birtokokat, és pénzsükségből újabb fosztogatásokra kellett adniok magukat 42. kezdetén. Nemcsak a magánosoknak a Vesta templomában elhelyezett pénzeit kobozták el, hanem súlyosbították a szenátus által már kivetett *tributum* terhét is. Minden polgár, idegen és fölszabadult, akinek 400.000 szeszterciusnál többje volt, be kellett vallja a vagyonát, s be kellett szolgáltatnia az államhoz vagyona két százalékanak megfelelő összeget, s egy évi jövedelmét, amit, úgy látszik, kétes esetekben a tőke tizedének állapítottak meg. Nem voltak kivételek azok a házak sem, amelyeket tulajdonosaik laktak, bár nekik kegyesen csak hat hónap valószínű jövedelmét számították föl. Akiknek kevesebbjük volt 400.000 szeszterciusnál, azoknak egy évi jövedelmük felét kellett beszolgáltatniok. Hasonlóképp hozományuk értékének bevállására szólították föl Itália 1300 leggazdagabb matrónáját. Irgalom nélkül meg kellett zsarolni Itáliát, hogy minden aranyát, ezüstjét kiszorítsák belőle. Elhatározták, hogy azoknak a javait is elkobozzák, akiket nem proskribáltak ugyan, de elmenekültek, azon idők „emigránsai”-ét, abban a reményben, hogy végét vetik a nagy menekvésnek. Annyi

rablás, gyilkolás és gonosztevés közepette Rufrenus, az a tiszt, aki Lepidus légióit föllázította, a komiciumok elé törvényt terjesztett, amely Julius Caesart *divus*-nak, isteninek deklarálta, s elhatározták, hogy nemcsak újra fölállítják Erophilus oltárát, hanem becsukják Pompeius Kúriáját, és a Fórumon templomot emelnek Caesarnak azon a helyen, ahol elégették. A győzelmes párt így elégtételt adott az alsó nép ködös vágyódásainak, amely halála után tisztelni kezdte Caesar máglyája helyét, bevezetve az államba ezt a forradalmi újítást — egy olyan polgár kultuszát, akit mindenki látott elevenen — mint ahogy Kelet tette a királyaival.

Az események váratlanul rohanóra váltak, s a proskripcióból óriási zűrzavar lett, amelynek közepette Antonius, fölizgatva a sikertől, a bosszútól, a gazdagságtól, a kobzásokon szerzett pénzt orgiák és vígasságok egész örületében szórta, tékozolta színészek, énekesek, kurtizánok között. Fulvia ragadozással és hatalmaskodással vett kárpótlást a régi megaláztatásokért. Lepidus azonban egyik akkori dokumentumból haragvónak, erőszakosnak tűnik, mint aki beleúnt a sok gondba és megriadt. Octaviánust a dőlgek váratlan rohanása egészen elrémítette, s úgy látszik, örökkön az irgalom és a kegyetlenség között ingadozott. Idegei nem termettek ilyen viharokra! Kis korában azok közül az ideges gyermekek közül való volt, amilyenek a túlfinomult, korrump és fáradt kultúrákban születnek. Egész szervezete gyöngye, beteges, lomha volt, intelligenciája koránérett, anyja és nagy-

anyja naptól-szélről óvták. Tizenhárom éves fejjel csodákat művelt tanulmányaiban, még nyilvános beszédet is mondott. Azután koraéretten töprenkedő, könyvbúvó ifjúvá serdült, nagyon vigyázott az egészségére, alig ivott bort, s alig mozdult el könyvei és kedves mesterei, a tarsusi Athenodorus és Dydimus Areus mellől. Ezt a szoknyán nevelt, anyás gyermeket, ezt a beteges, ideges ifjút a sors hirtelen egy forradalom közepébe vetette, és ekkor egyszerre bős „arriviste“-nek mutatkozott, ahogy ma mondanók, érvényesülésre türelmetlennek és mértéktelennek. Egyike lett azoknak az ifjaknak — olyan sűrűen akadnak a túlfinomult és gazdag kulturákban! — akiket a sietség és a félelem aljasakká, erőszakosakká és könyörtelenekké ront. Úgy intrikált, hazudott, olyan árulásokat követett el, mint egy tökéletes gazember. De ha skrupulusok nem bántották is, természete szerint kevés volt benne a kitartás és a bátorság, s nem is szerezhette meg őket a veszedelmek gyakorlatában olyan rövid idő alatt és annyi zűrzavar közben. Nem valószínűtlen tehát, hogy amilyen könnyen megzavarodott s amilyen gyöngé és ingerlékeny volt, úgy viselkedett, hogy a történetíróknak egészen ellenmondó adatokhoz szolgált anyaggal, s valamennyi hihető is éppen azért, mert ellenmondók: mikor jóságos és szeretett nővére a nagyobb nyugalom perceiben érte, rávehette a proskribáltak megszabadítására, de a zavaros órákban, amikor félt, nekivadult, s még abba a gyanúba is belekeveredett, hogy sokakat csak azért öletett meg,

mert azt hitte, merényletet akarnak ellene elkövetni.

De a köztársaság mind a három vezére olyan bizonytalannak és változékonynak látta a helyzetet, hogy a hatalmuk megszilárdítására az érdekek szolgálatával lekötelezték sok követőjük hűségét, és zsarnok cselekedeteiket újabbal tettették, amelyet még Caesar sem merészelt volna. Teljesen elkobozták a komiciumok választói jogait, s ettől kezdve ők maguk jelölték ki a hivatalnokokat a triumvirátus öt esztendejére. Szükség törvényt bont, és a közelgő háborút nagyon komolyra vették. A 42. év elején Antonius nyolc légiót küldött Brundisiumba L. Decidius Saca és C. Norbanus Flaccus vezényletével, hogy tavasszal rögtön árásszák el Macedóniát, melyet az év vége felé Brutus kiűrtett. Brutus előzőleg bosszúból megölette Caius Antonius, s azután egész hadseregével Ázsiába ment, talán azzal a céllal, hogy pénzt szerez és seregét egy gazdagabb és Itáliától távolabb országban telelteti. De erre az első hadműveletre szünet következett. Körülbelül abban az időben, amikor Decidius és Norbanus kikötöttek Macedóniában. Brutus és Cassius összetalálkoztak seregeikkel Smyrnánál. Brutus kezdte ezt a találkozást, mert közelebb lévén Itáliához, biztos hírei voltak a történekről, s megírta Cassiusnak, hogy egyesítsék seregeiket és harcoljanak együtt a triumvirak ellen, a szenátusi fölhatalmazás értelmében. Cassius — aki akkoriban Egyptom ellen akart vonulni, hogy megbüntesse Cleopatrá, amiért makacsúl kitartott Caesar pártja mellett —

belégyezett. Szíriában egy kis helyőrséget hagyott unokaöccse vezényletével, Cappadóciába erős lovascsapatot küldött a hűtlen király meggyilkolására és nemes ércek gyűjtésére, ő maga pedig serege javával Brutus elé ment Smyrnáig, ahol haditanácsot tartottak. Brutus úgy vélekedett, hogy együtt Macedóniába kellene térniök, szétverni az előőrs nyolc légiót és megakadályozni a többiek partraszállását. Cassius azonban nagyobb, lassúbb és ügyesebb tervet javasolt, amelyet Brutus is elfogadott. Még nem volt biztos hatalmukban Kelet, mert Rhodus, a lykeai köztársaságok és egyéb városok még kétségesek voltak, s félniök kellett a partuszkok szíriai betörésétől és Egyiptom cselszövéseitől. Ha aközben, hogy ők Macedóniában harcolnak, Keleten nagy zavarok támadnak, s az ellenség, mely katonákkal bőven föl van szerelve, Egyiptom segítségével meglepetést készítené a hátuk mögött, rosszul járhatnának. Jobb tehát az ellenségnek átengedni Macedóniát, alkudozással a partuszkok jóindulatát és fegyverrel a tenger és Kelet uralmát biztosítani, nagy hajóhadat gyűjteni, alávetni Rhodust és Lykeát, összeszedni Keleten, ami pénzt csak lehet, aztán, mikor a tenger már uralja őket s elvághatják Itália és Macedónia összeköttetéseit, akkor betörnek Macedóniába. A triumvirek nem hozhatják el mind a negyven légiójukat, csak egy részét, azt, amelyet a macedóniai és tesszáliai élelemmel elláthatnak, nem lévén hátuk mögött biztos tengeri út és bőséges eszköz. Macedónia és Tesszália pedig terméketlen, néptelen országok, a legutóbbi hábo-

rúk koldusai. Közben a háború elhúzódik, a pénz híja, Itália elkeseredése, az elégedetlenek bosszúsága megnövekszik. Cassius kincstára egy részét Brutusnak adta. Labienust, Caesar régi tábornokának fiát, a partusz király udvarába küldték, s megegyeztek, hogy Brutus Lykeát fogja meghódítani, Cassius pedig Rhodus alávételeére indul.

Az ellenségnek ezek az ekszpedíciói arra készítették Antoniust, hogy a Brutus és Cassius ellen való háborút kevés időre elhalassza, és előbb másik háborút próbáljon: Octavianust a hajóhad egy részével Szicília visszaszerzésére küldte. Sextus Pompeius, aki 42. elején megölte a sziget helytartóját és egészen magához kerítette a szigetet, kezdte háborgatni: hajókat gyűjtött, matrózokat szedett, légiókat készített, pusztítani kezdett az itáliai partokon és elfogta a tengeren a Róma felé tartó gabonaküldeményeket. Könnyen segítségére mehet Brutus és Cassius hajóhadainak és az Adrián megakadályozhatja a macedóniai katonák és élelmezésük szállítását. Így aztán 42. tavaszán megkezdődött a háború Sziciliában és Keleten: emitt bő sikerekkel, amott bizonytalanul. Tavasz és nyárelő között Cassius meghódította Rhodust, elkobozva minden köz és magán vagyont 8500 talentum erejéig, Ázsia városaival csekély tíz évi adót megfizettetett, mindenfelől hajókat szerzett, s egész Keleten tekintélyes számú tengeri és szárazföldi helyőrséget rendelt, Murcust hatvan hajóval a Taenarum-fokra küldte, útját állni annak, hogy a triumvirekhez Cleopatra segítséget küldhessen.

Ugyanakkor Brutus szerencsésen alávetette Lykeát s megsarcolta a főbb városokat. Nyár kezdetén tehát összetalálkozhattak Sardesban és megkezdhették az előkészületeket a macedóniai betörésre. De Szicilia még a nyár kezdetén nem volt meghódítva, sőt ott a háború egyetlen lépéssel sem ment előbbre. Antonius azonban nem hagyhatta Norbanus és Decidius nyolc légióját egymagukban Brutus és Cassius kegyelmére. Még mindig azt remélte, hogy a sziciliai háború máról-holnapra véget érhet, azért — míg Brutus és Cassius Abydos felé küldték hadseregüket, hogy átkeljenek a Boszporuson s elállják Sextosnál a Via Egnatiát, amely Macedónia kellős közepébe nyílt — Antonius arra készült, hogy tizenkét légiót átküld az Adrián: kössenek ki Dyrhachiumban és állják el a Via Egnatia másik végét. Octavianus, majd ha a sziciliai vállalkozás befejeződik, csatlakozik hozzájuk. A két sereg lassan közeledett egymás felé, de milyen más-más helyzetben! Annyi zavargás után, amelyben minden dolgok egybevegyültek és összekúsálódtak, most már nemcsak a caesariánus és demokratikus pártot jelentették az arisztokratikus és konzervatív párttal szemben, hanem az antik világ két más-más részét, Keletet és Nyugatot, amelyekben a két sereg alakult. Brutusnak és Cassiusnak kevesebb katonája volt, mert a polgári, ipari, tőkés, békességes, politikailag levert Keletből kevesebb tellett. De velük voltak Róma nemességének utolsó maradványai, s bővebben el voltak látva a háborúhoz szükséges dolgokkal, különösen pénzzel. Kelet

visszaszerezte és újból összehalmozta nagy részét annak a pénznek, melyet az itáliaiak elvittek, az Itáliába ekszportált földművelési és ipari fényüzési termékek fejében. A mithridatesi nagy háborúra következő békés és féligmeddig rendezett esztendőekben, az adószedők és a helytartók szorongatásai dacára, megint tömérdek aranyat, ezüstöt helyeztek el a templomokban vagy sírboltokban, elzárták a gazdagok pincéiben, elrejtették a kézművesházak tűzhelye alá, elásták a földbe vagy a parasztok kútjaiba. Ezt a negyven esztendeig halmozott pénzt részben már Caesar és Pompeius első polgárháborúja idején megbolygatták, Brutus és Cassius pedig az egészet elragadták, s nagy amforákba zártan, szekerre rakottan vitették a vándor hadsereg után. Itália azonban hasztalan szíttá magához kétszáz esztendő óta a világ minden részéből a műveltség leghasznosabb javait, különösen a nemes érceket, mindig híján volt mindennek, annyi gazdagságot tékozolt a köz és magán lukszusra, a földművelés újjáalakítására, minden osztály életmódjának bővítésére, vakmerő spekulációk próbálgatására, a belső üzérkedő és kliens-tartó, a külső rabló és hódító politikára. Ezért aztán bővében volt táborozásban megedzett légionáriusoknak, a háború mesterségére kész férfiaknak, s jobb katonákat küldhetett Kelet ellen, de kétségbeesetten kergette őket a tengeren túlra, szinte rongyosan, szegényen, pénz és a szükséges szerszámok híján, elégséges hajóhad nélkül, amely a hátukat fedezhette vagy eleséget szállíthatott volna. Kergette nemcsak a fegy-

verek, hanem a tenger, a sivatag és az éhség elé.

Minden nagyszerűnek látszott a Keletről jött hadak javára, de keserves volt a vállalkozás kezdete a Nyugatról indulóknak. Brutus és Cassius akadály nélkül átszállíthatták seregeiket a Boszporuszon, s aztán a part mentén egészen a Serrheion-fokig vezették őket. Serrheionnál a hegyek szűk átjáróval közelednek a tengerhez, s az átjárón Norbanus volt az úr. De Tullius Cimber hátvédő seregének fenyegetése miatt Norbanus kénytelen volt visszavonulni a Burum Calessi hegytorok felé, az egyetlen átjáróhoz, amely Ázsia és Európa közt egy nagy seregnek alkalmas volt, s amelyet erős védelme miatt nem érhetett homloktámadás. Antonius azonban nem mozdulhatott Brundisiumból, útját állta hatvan hajójával Murcus, aki az Adria átjáróját akarta elállni Antonius elől. Cleopatra segítségét egy vihar Afrika partjain szétverte. Antonius többször megkísérelte az átkelést, de hasztalan, s végül azt határozta, hogy Octavianust hívja segítségül, félbeszakíttatja vele a szicíliai vállalkozást. Rossz dolog Sextust erőben hagyni maga mögött a szigeten, de mit tegyen mást? Octavianus csakugyan visszavonulásra kényszerítette Murcust, akit hátba támadt, s az út szabad lett a két triumvirnek. Szerencsésen egyesülhettek is a tizenkét légióval Dyrrhachiumban. De itt aztán megkezdődött az ekspedíció legveszedelmesebb és legnehezebb része. Nemsokára sürgős futárok érkeztek Norbanustól és Decidiustól. Jelentették, hogy mind

a ketten kénytelenek voltak otthagyni az elfoglalt és támadhatatlan pozíciókat. Egy trák főnök elárult Brutusnak és Cassiusnak egy szűkebb és szakadékosabb átjárót a hegyek közt, amelyen a sereg három napig mehetett, bár a vizet magával kellett vinnie. Egyszer csak Norbanus, aki homloktámadásra várt, megtudta, hogy ellenségei a háta mögött Philippi mezején bukkantak elé, és sietve Amphipolisba vonult vissza, nehogy körülfogják. Macedónia kapui és a Thráciával való összeköttetés az ellenség kezére jutottak. Amphipolis, melyet nyolc légió védett kétszerannyi ellen, veszedelemben volt. S hogy teljes legyen a szerencsétlenség, Octavianus éppen azokban a napokban betegedett meg Dyrrhachiumban a fáradalmaktól és izgalmaktól! Antoniusnak Dyrrhachiumban kellett hagynia Octavianust, és a légiókkal sietve Amphipolis felé kellett vonulnia. De mikor odaért, minden nyugodt volt, az ellenség távol, s a meglepetés veszedelme kevésbé valószínű. Brutus és Cassius nem üldözte Norbanust és Decidiust. Tábort ütöttek Philippi alatt, hatalmas pozícióban, a Via Egnatiától kezdve két erősen ellátott lovastábort ütve, Brutus északon, a Panaghiar-dagh lábánál, Cassius pedig délen, a tenger felé, melytől terjedelmes, járhatatlan mocsár választotta el, a Madiartopé lábánál. A két tábort egy sövény egyesítette, melyen túl tiszta és bőséges vízzel folyt a Gangas. A Via Egnatián keresztül érintkeztek a szomszéd Neapolis kikötővel, ahova a hajók Ázsiából és Thasosból, az összeesküvők seregének főraktárából élelmisze-

reket, fegyvereket és pénzt hoztak. Ilyen erős pozíciót lakva, Brutus és Cassius meg akarták várni az ellenség támadását, s el akarták húzni a háborút addig, míg az éhség szétzüllesztí az ellenséges hadat, mely szűk és terméketlen vidékre volt szorítva, s amelynek tengeren való összeköttetéseit most még erősebben fenyegették: Domitius Aenobarbust küldték hajóhaddal Murcus segítségére. Antonius egyetlen légiót hagyott Amphipolisban, a többiekkel Philippi felé vonult, és az ő táboruk előtt fogott tábort a síkságon, várva Octavianust, aki lábadozóban volt, és nemsokára meg is érkezett hordozó-ágyon. Cassius ekkor, nehogy Antonius elvágja a tengeren való összeköttetéseit, sövénnel egybekapcsolta a tábort és a mocsarat is.

És ekkor a két hadseregre, amely egymással szemben táborozott a philippi síkon, hosszú, zavaros, bizonytalan napok következtek 42 szürke, esős, szeles októberében. A két sereg is kezdett szétzülleni a törvények, a hagyományok, az állam, a család, a tulajdon, az erkölcs általános szétzüllésében, melyet ők rablásaikkal az utóbbi esztendőben annyira meggyorsítottak. A vezérek egyenetlensége, sietsége és fáradt volta, a katonák elbizakodása és fegyelmetlensége szabadjára engedte az események kantárszárát a nagy zűrzavarban és rendetlenségben, melyet senki akarata nem irányíthatott többé. Brutust és Cassiust kölcsönösen nagy egyetértés és bizalom szelleme töltötte el, de a szándékaik megegyezése mellett véleményeik még elüthettek egymástól. És 44 óta szerepet is váltottak.

Brutus, aki olyan petyhüdt volt és tétlen, most merész dolgokat tanácsolt, sietett a háború befejezésére, azonnal ütközetet akart adni. Cassius pedig bölcs tétlenséggel akarta elgyötörni az ellenséget, hosszú huzavonával. A nyugodalmas könyvember, a közömbös arisztokrata, akit valamely furcsa végzet a cselekvő élet forgatagába sodort, belefáradt annyi gondba, ügybe és felelősségbe, abba a küzdelembe, melyet ideológikus ábrándjaival folytatnia kellett, mert minden percben kénytelen volt elhagyni olyan dolgokat, amelyeket hite szerint meg kellett volna csinálnia, vagy ellenükre kellett cselekednie. Emiatt aztán ingerlékennyé vált, panaszra könnyen hajlóvá, álmatlanságot szenvedett, éjszaka a mécses világánál ködös árnyakat látott megjeleni sátorában. Az árnyakat — úgy látta — mind áldozatának arculatát öltötték s lassan fölserkentették benne az alaktalan babonás ijedelmeket, amelyek bennelappangtak minden antik emberben. Cassius buzgó követője volt Epicureus tanainak, s igyekezett meggyőzni őt arról, hogy mindez csak fáradt érzékeinek játéka, hallucináció . . . De szűkös ereje most már egészen kifogyott, s csak az az egy kívánsága maradt: végezni, hamarosan, és lerázni a nagy terhet anélkül, hogy aljasságot követne el vagy megszöknék, s kész volt a legnagyobb áldozattal megfizetni ezért a szabadulásért. Adjanak ütközetet: ha elvesztik, megmarad végső menedéknek a halál, amellyel aztán minden befejeződik. És Brutus módjára a katonák sem helyeselték a várakozás stratégiáját. Végét akar-

ták vetni a háborúnak még a tél előtt, nehogy a másik évre maradjon a győzelem, melyet biztosra vettek, s hogy hazatérhessenek a hosszú keleti fosztogatáson szerzett pénzekkel. Nehéz volt engedelmisségben tartani őket most, mikor a döntő ütközet közeledett. Antoniusnak és Octavianusnak biztosabb katonáik voltak, de Octavianust elgyöngítette a betegség, elcsüggesztették a nehézségek, s megriasztotta ez az elkeseredett háború, melyet Itáliától távol víttak. Idejét annak örvével, hogy erejét frissíti, hosszú ekszkurziókkal töltötte, a táboron kívül, s hadseregét a tisztokra bízta. Így azután Antoniusnak inkább kolonca volt, mint kollégája. Antoniusnak mindent magától kellett cselekednie, a háború egész felelősségét magára kellett vennie. Folyton ütközetet ajált, igyekezett szorítani az ellenséget, mert attól félt, hogy ha a dolog soká húzódik, kifogy az eleségből. De Cassius konokul elutasította, s vissza tudta tartani Brutust és a katonákat. A tétlenségben mindnyájuk akarata hamarosan belésenyvedt a sorsnak való megadásba, melyet a fiatal Horatius, akinek a hadseregben gradusa volt, nagyszerűen leírt egyik költeményében. A verset valószínűen e napok tétlenségében gondolta ki és később írta le. „Rettentő vihar borította el az eget, Jupiter esőt, havat zúdít ránk és hol a tengeren, hol az erdőn felbődül Thrácia szele. Barátim, lopjuk el ezt a napot, s míg inaink bírják, s míg szabad, simítsuk homlokunkon a korajött vén redőket. Elő egy boros ámforát, mely világra-jöttöd esztendején pecsételődött, s ne gondolj

mással, valamely isten majd víg cselekedettel rendre fordít tán mindeneket“ . . . Antonius végül arra gondolt, hogy rőzsével, földdel átjáró utat ver azon a mocsáron keresztül, amely Cassius táborát elválasztotta a tengertől, eljut a Via Egnatiára, az ellenséget e visszavonuló útjaiban fenyegeti és ütközetre kényszeríti. Csakugyan sikerült is neki azzal, hogy a maga és Octavianus katonáit mindennap fölsorakoztatta a síkon, mintha ütközetet ajálna, elfordítani az ellenség figyelmét, s katonái tíz napig zavartalanul dolgozhattak, elrejtőzve a mocsár magas füvei mögött. Octavianus közben hosszú sétákkal orvosolta egészségét. Tizennegyedik nap egyszercsak Brutus és Cassius seregei kirohantak, s Brutusé, amely a jobbszárnyon volt, rávetette magát Octavianus légióira. Cassius valószínűen észrevette Antonius operációit és szándékait s az utolsó napokban megadta magát Brutus tanácsainak, megtámadta az ellenséget. Hogy ekkor mi történt, nem egész világos előttünk. Úgy látszik Octavianus éppen sétakúráján volt a tábor szomszédságában, Brutus légiói rávetették magukat Octavianus légióira, melyeknek tisztjei parancs nélkül voltak, s leverték őket. Mindössze a negyedik légió állt ellen derekasan. Antonius azonban résen állt, dühösen rávetette magát a balszárnyra, melyet Cassius vezényelt, hátravetette és a tábor felé kergette, és a sövény alatt rettentő összecsapás történt. Ha Brutus, aki közben leverte és majdnem megsemmisítette a negyedik légiót, visszatér kollégája segítségére és Antoniust derékba támadja, az ütközetet meg-

nyerik. De Brutus nem bírt többé légióival, melyek fölhevülésükben a tiszteket is magukkal ragadták, s betörték a triumvirek táborába, a menekülőket üldözve. Rettentő öldöklés, óriási tumultus kezdődött, amelynek lármája talán Octavianushoz is eljutott, aki nem messze onnan sétáját végezte, és rémültében egy közeli mocsárba vette magát. Közben Antonius szétszórta Cassius légióit, s a táborába lépett: de az ő katonái is, akár a Brutuséi, alig hogy az ellenség táborába értek, nem hallották többé a kommandót, s mint fosztogató bandák a sátrak zsákmányolására oszoltak. Mindegyik sietett a maga táborába hurcolni a lopott dolgokat, s eközben az ütközet csatározásokká fajult teherhordó módra megrakott, haza igyekvő katonák apró bandái között, s hatalmas összevisszaságban végződött, melyben senki sem értett már semmit, s melyben Cassius is meghalt. A hagyomány szerint Cassius nem tudta megkülönböztetni arról a magaslatról, melyre fölkapott, hogy mi történik a síkon, akkora porfelhő verődött. Azt hitte, Brutust legyőzték, s azt a lovascsapatot, amely Brutus győzelmének hírért hozta, ellenségnek nézván, ráparancsolt egy fölszabadultjára, hogy ölje meg. Mások kételkednek abban, hogy egy tapasztalt hadvezér ilyen könnyen elvesztette volna a fejét, s azt gyanítják, hogy egyik szabadosa azért ölte meg, mert a triumvirek fölbérelték. Ilyen homályos módon veszett el az összeesküvők legintelligensebb embere. Egyedül ő állott ellene annak az elcsüggedésnek, melybe 44-ben a konzervatív párt merült. Egye-

dül ő bízott benne — és a tények igazat adtak neki — hogy hadsereget gyűjthetnek Caesar ellen. Az ő érdeme tehát, hogy még két évvel meghosszabbította pártjának végső védelmét. Szép védelem volt, s ha nem sikerült is a balsiker miatt, nem szabad elfeledni, hogy ez a férfiú, aki Caesarnak egyik legjobban megfizetett szolgája lehetett volna, inkább meghalt annak a köztársasági szabadságnak a védelmében, amely még mindig, ha részben csak ideális elvvé zsugorodott és ha osztályérdekeket palástozott is, nagy tradíció volt, méltó áldozatra és vérré.

Antonius kétszer annyit vesztett, mint az ellenségei, és egész táborát kifosztották, amiért sovány kárpótlás volt a Cassius táborának kifosztása. Brutus serege rettentő károkat okozott az ellenségnek, de ő maga is pótolhatlan veszteséget szenvedett: Cassius halálát. Ez az ütközet, melyben a bölcsességnek olyan kevés része volt, eldöntötte a háború sorsát, mert Cassius elveszett benne. A várakozás félelmetes napjai következtek a seregekre Philippi mezején. Brutus, most már egyetlen vezér, egy táborba vont a katonáit és tömérdek foglyát, mindennel bőven ellátva, s mert a véres ütközet után csatázó kedve meghiggadt, nagy pénzajándékokkal igyekezett magával tartani a katonákat. A triumvirek táborát kezdte gyötörni az inség, és a korán jött, hideg szelekkel csipős tél a mély táborba gémberítette a katonákat, akik közül sokan mindezüket elvesztették a fosztogatásban, s a vezérek nem is kárpótolhatták őket, annyira híján voltak a pénznek. Nemsokára még rosszabb hír ér-

kezett, s a triumvirek igyekeztek is eltitkolni Brutus elől: az élelmet és a megerősítést, melynek Itáliából érkeznie kellett volna, az Adrián megtámadták és elsüllyesztették Murcus és Domitius Aenobarbus hajóhadai. Két légió, köztük a Mars-légió is, örök álomba merült a tenger fenekén. Meddig tarthatott volna még ez az éhséggel és a téllal való hadakozás, ha Brutus továbbra is makacsul ragaszkodott volna a várakozás és elutasítás stratégiájához? A triumvirek szerencséjére Brutus nem tudott úgy fegyelmet tartani, mint Cassius. Nagyon is engedékeny volt, nagyon is udvariasan vitázott katonáival ahelyett, hogy parancsolt volna, így aztán katonái igen szerették, de nem igen fogadtak szót neki. A seregben, mihelyt nem uralkodtak rajta keményen, meglazult a fegyelem. Féltékenység, egyenetlenség ütött ki Cassius régi katonái és Brutuséi közt. Az első ütközet benyomásai elillantak, s megint föléledt a háborúvégzés sietése, a győzelemhez való hetyke bizakodás, a várakozás unalma, és mindezt szították a tapasztalatlan tisztek s a keleti szövetségesek vezérei, akiknek nagy volt a hazatérhetnékjük. Brutus nem tudta elhallgattatni ezt a zúgolódást, nem tudta elnyomni ezt a nyugtalanokodást. Színre az ő megszokott arisztokratikus nyugalomát mutatta, de belül már fáradt volt, kimerítették a lélekháborgások, a félelmek, az a rendkívüli akarاتفeszítés, mely ahhoz kellett, hogy mindennap ilyen óriási munkát végezzen, kimerítették álmatlan éjszakái és a hallucinációk, melyek újra gyötörni kezdték. Belegubó-

zott a lemondó fatalizmusba, a nagyon érzékeny és a sok fölindulástól, fáradalomtól kimerült szellemeknek ebbe a végső akaratbénulásába. Már egy ideje azt írta Atticusnak, hogy boldog, mert ha győz, megmentette a köztársaságot, ha veszít, megöli magát s itthagya ezt a tűrhetetlen életet. Így elkészülve a halálra, ha testben még e bonyodalmak közepette volt is, ha úgy látszott is, mintha a háború utolsó eseményeit készítené elő, valójában már föladta a harcot, alávetette magát a végzetnek, s kész volt életével megfizetni a vereségért. Antonius ellenben a végsőkig vitt provokációk dühébe keseredett. Katonáit a völgyön kívülre küldte, hogy kiabálják aljasaknak és poltronoknak ellenségeiket, s lázadásra biztató írásokat dobattak közbük. Brutus szép érvekkel igyekezett türelemre csön-desíteni katonáit, de azok egyre jobban elégedetlenkedtek a vezér tétlensége miatt, mint mindig, valahányszor okokkal akarják oltani egy fölingerült tömeg szenvedélyét, s azok az elégedetlenségek, melyeket Brutus nem tudott elnyomni, még szították. A tiszték folyton Brutus körül voltak, hogy ütközetre bírják, s néhányan csakugyan el is pártoltak! Brutus tudta, hogy ez hiba, tudta, hogy Cassiusnak igaza volt, mikor türelmet tanácsolt, de már ki volt merülve, s végül kicsikartatta magából az ütközetadó parancsot, bár szíve ellenére. És Antonius az ő szilárdabb katonáival és vezéri energiájával leverte. Caesar gyilkosa néhány barátjával a közeli dombok egy völgyecskéjébe vonulva, zokszó nélkül megölte magát, szokott arisztokratikus

nyugalmával. Egyik görög rétorát hívta segédkezésre, Stratot, aki az ékesszólásban volt mestere. Brutus nem volt sem balga, sem lángeszű, sem hitvány, sem hős, mint aminek legtöbbször párt-szenvedélyből ítélték. Könyvember volt és főúr, akit az idők arra szorítottak, hogy hős módjára cselekedjék s olyasmit vállaljon, amihez kevés volt az ereje. Büszkeségből mindhalálig vállán tartotta felelőssége terhét, de összetört alatta. Áldozata azonban nem esett hiába. Végső pillanatában bizonyosan azt gondolta, hogy a köztársaság klasszikus nagy eszméje, amelyért meghal, veszni indult abban az izigvérig korrump világban. Nem gyaníhatta, hogy ki fogja fölvenni az eszmét és hozzászabni a világ megváltozott körülményeihez. Pedig ez a férfi nem volt messze tőle és Philippinél is hadakozott: de a másik táborban.

TARTALOM.

	Oldal
Julius Caesar. (Folytatás.)	
XV. Cleopatra	3
XVI. Caesar diadalai	26
XVII. Egy diktatura ábrándjai és csalódásai . .	45
XVIII. Március idusza	73
A római köztársaság elbukása.	
I. Három viharos nap	93
II. Caesar temetése	116
III. A teljes széthullás kora	138
IV. Caesar fia	158
V. Lucius Antonius agrártörvénye	175
VI. A „Lex de permutatione“	188
VII. Veteránok vásárja	204
VIII. A „De Officiis“	222
IX. A Filippikák és a modenai háború . . .	235
X. „Triumviri respublicae constituendae“ . .	273
XI. A gazdagok lemészárlása és Philippi . . .	305

VILÁGKÖNYVTÁR

Egy-egy kötet angol vászon-
kötésben 1 korona 90 fillér.

Kapható minden könyvkereskedésben.

CARLYLE A FRANCIA FORRADALOM TÖRTÉNETE

Fordította: BARÁTH FERENC.
HÁROM KÖTET

A művészi történelemírás legnagyobb alkotása Carlyle nagy munkája a francia forradalomról. Az emberi história legnagyobb eseménye és a históriairás legnagyobb művésze egymásra találak. Lélegzetelállító gyorsasággal, Carlyle roppant erejű stílusának a dübörgésével peregnek le sorra a nagy dráma nagy jelenetei: A Bastille ostroma, a feudalizmust eltörlő augusztusi éjszaka, a nemzetgyűlés, a királyi család szökése és elfogása, a Marseillaise megszületése, a köztársaság, XVI. Lajos kivégzése, az egész Európa ellen vivott háború, a rémuralom egymást öldöklése és végül a forradalom örökösének Napoleonnak a megjelenése. **Egy órlás gyúrja itt órlások szobrai.** Mirabeau, Danton, Robespierre, Desmoulins, Marat, az ifju Napoleon plasztikusan, étellel ésszenvedéllyel telten állanak előttünk. Megrázó erejű és lebéklyózó érdekességű könyv.

VILÁGKÖNYVTÁR

Egy-egy kötet angol vászon-
kötésben 1 korona 90 fillér.

Kapható minden könyvkereskedésben.

⋮ STRINDBERG ⋮

TÖRTÉNELMI MINIATÜRÖK

Fordította: BÁLINT LAJOS.

Korok, emberarcok, világnézetek formálódnak előttünk történelmi képekké. — Apró, finom vonások, meg nem tört tűzü színek művészetével alkotja meg Strindberg — Mózes, Szokratesz, Jézus, Pilátus, Luther, Nagy Péter, Voltaire, Nagy Frigyes alakját. — Történelmi képek, de Strindberg sohasem a kosztümök, hanem a lelkek festője benne. — Komoly történelemírás novella-formában.

VILÁGKÖNYVTÁR

Egy-egy kötet angol vászon-
kötésben 1 korona 90 fillér.

Kapható minden könyvkereskedésben.

ANATOLE FRANCE

A FEHÉR KÖVÖN

FORDITOTTA: CZÓBEL ERNŐ

Három nagy kultúra találkozik ebben a könyvben. Az antik világ, a mai társadalom és a jövő utópiája. A ma legfinomabb írójának a csodálatos tudása és szellemessége tekint itt vissza a görög-római időkbe, a kereszténység kezdő ideibe, hogy rajtuk mérje egy elkövetkező társadalom lehetőségét és boldog berendezését. A legszellemesebb társadalmi utópia.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

OSZK HUNGARIAN LIBRARY

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

